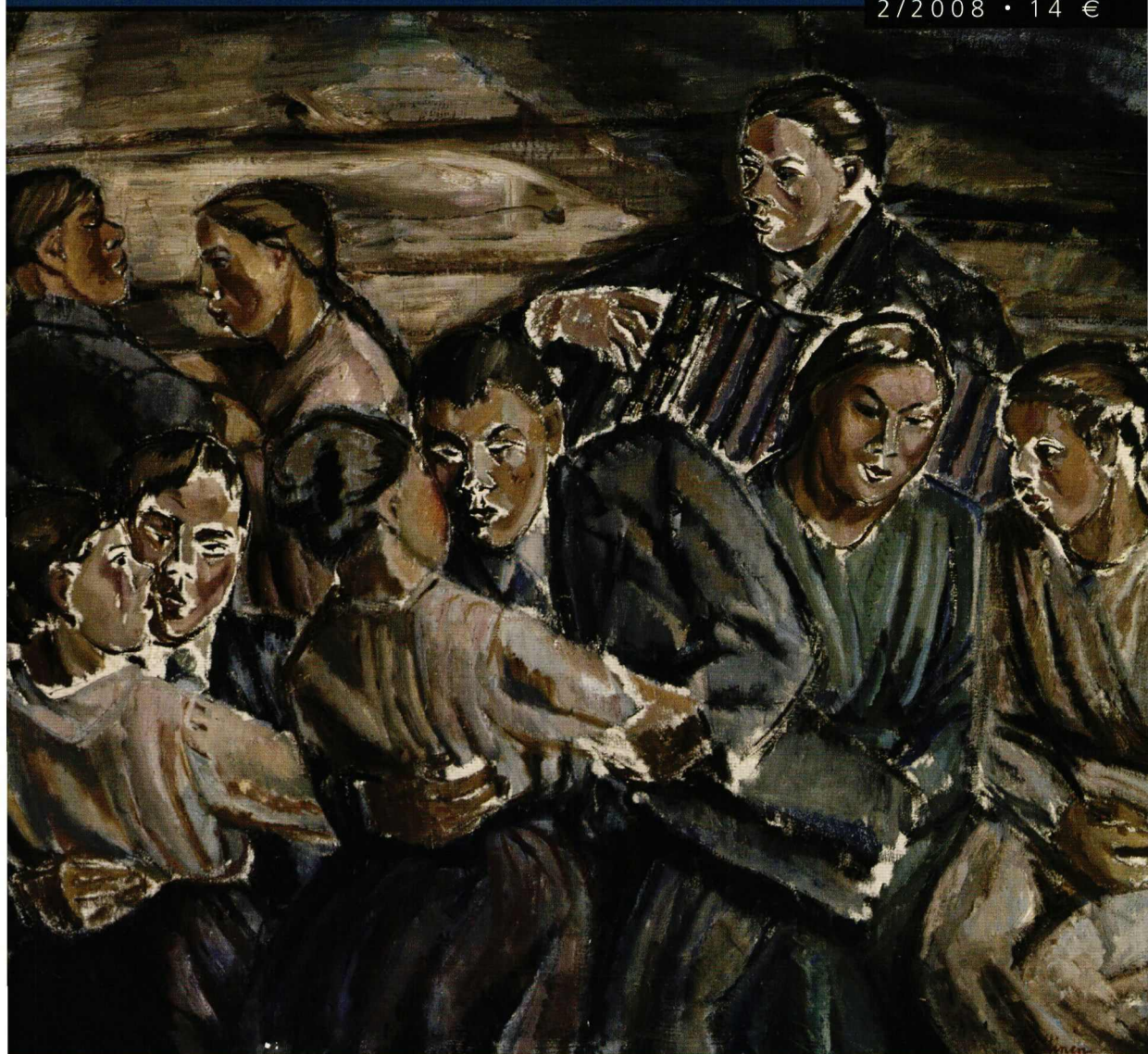

HISTORIAALLINEN KAKAUSKIRJA

2/2008 • 14 €

- Maila Talvion kuvaus sotakeväästä 1918
- Michel Foucault'n historiallinen ajattelu
- Kolonialismi
- Tatu Vaaskiven huvila

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

106. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Harri Rinta-aho (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Kesäkuusta kesäkuuhun 137

Yhteiskunnan murroksessa

Elina Martikainen, Maila Talvion kuvaus sotakeväästä 1918 139

Pasi Saarimäki, Maaseudun aviottomien äitien toimintastrategiat käräjillä 1800-luvun lopulla 152

Kolumni

Kai Häggman, Kulttuuria vai kauppatavaraa? 165

Historia, teoria ja selitys

Matti Peltonen, Michel Foucault'n historiallisesta ajattelusta 167

Mika Pekkola, Ulkokohtainen tieto ja sisäistetty totuus. Tutkivan subjektin suhde tutkimukseensa tulkitsevilla tieteissä 178

Katsaus

Markku Hokkanen – Timo Särkkä, Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta 189

Kulttuuriympäristö

Ulla Pohjamo, Oululainen kulttuuriskandaali. Vaaskiven huvila Hietasaari-keskustelun sytyttäjänä. 198

Keskustelua

Esko Salminen, Vuoden 1918 sota herättää lisää keskustelua 207

Jukka Lindstedt, Tarkennus 208

Syväluotaus

Seppo Hentilä, Pitkät jäähyväiset Saksan kysymykselle 209

Arvosteluja

Johanna Wassholm, Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835 (*Petri Karonen*) 214

Jaana Gluschkoff, Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos (*Mika Kallioinen*) 215

Sami Suodenjoki, Jarmo Peltola, Köyhä Suomen kansa, katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880–1918. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I; Ulla Aatsinki, Mika Lampi, Jarmo Peltola, Hirnuvallon huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II (*Joni Krekola*) 218

Vesa Tikander – Ossi Viita (toim.), Sadan vuoden olympiadi. Suomalaisen olympialiikkeen historia (*Erkki Vettenniemi*) 219

Volker Koop, "Dem Führer ein Kind schenken". Die SS-Organisation Lebensborn e.V.; Dorothee Schmitz-Köster, Kind L 364. Eine Lebensborn-Familiengeschichte (*Timo Soukola*) 221

Hanna Snellman, The Road to Taken – Narratives from Lapland; Hanna Snellman, Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista; Marianne Junila – Charles Westin, Kahden puolin Pohjanlahtea II. Enemmistöjen ja vähemmistöjen kesken (*Ulla Aatsinki*) 223

Pekka Lähteenkorva – Jussi Pekkarinen, Idän etuvartio? Suomi-kuva 1945–1981 (*Pekka Harttilla*) 226

Aviezer Tucker, Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography (*Jouni-Matti Kuukkanen*) 227

Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.), Menneisyys on toista maata (*Kati Parppi*) 228

Jens Rydström ja Kati Mustola (toim.), Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842–1999 (*Heidi Kurvinen*) 229

Tiedemaailma

Timo Soukkanen, Karjalan kunnalle. Jaakko Paavolaainen 1926–2007 231

Palkittuja 232

Kirjoittajat 233

Notes on the contents 233

Kansi: Tyko Sallinen, *Jytkyt*, (*Mutilan lauantaitantsit*), 1918, öljy kankaalle. Ateneumin taidemuseo. Kuvataiteen keskusarkisto.

Kesäkuusta kesäkuuhun

■ Vuodet eivät ole veljeksiä eivätkä kesät siskoksia. Vaikka kesään ja vuodenaikoihin liittyy paljon jatkuvuutta, toistoa, historialla on suuri merkitys kesätunnelmien määrittäjänä. Suomen historiassa voi ajatella vaikka kesäkuuta 1918, kesäkuuta 1941 tai kesäkuuta 1944. Kesäkuussa 1918 suomalaiset olivat juuri sotineet lyhyen, katkeran sisällissodan, jonka jälkiselvittelyt olivat vasta alkaneet. Voiton, tappion, koston ja katkeruuden tunteiden rinnalla monien suomalaisten mieltä kalvoi suunnaton hämmennys. Kesäkuu 1918 ei muistuttanut kesäkuuta 1917, vaikka perunat oli istutettava, viljat kylvettävä ja karja päästettävä laitumelle ihan samaan tapaan kuin edellisenäkin vuonna. Myös vuosina 1941 ja 1944 kesäkuun tunnelmat olivat erilaisia. Yhtäläisyyttä oli lähinnä siinä, että kumpikin kesäkuu vei rintamalle maksimaalisen määrän miehiä, ja sotatoimet vaativat myös naisten, nuorten ja lasten työpanoksen.

Kaksi erilaista kesäkuuta oli myös 1860-luvulla. Kesäkuussa 1867 lumi ei sulanut millään ja paikka paikoin juhannuskirkkoon ajettiin jäitä pitkin. Vain ihan eteläisimmässä Suomessa yritettiin kylvää viljaa kylmään ja märkään maahan. Vasta pitkälti juhannuksen jälkeen päästiin toukotöihin maan keski- ja pohjoisosissa. Huoli vuodentulos-

ta oli jo siinä vaiheessa kova, koska 1860-luvun alkupuolen katovuodet olivat tyhjentäneet viljavarastot. Kasvukausi uhkasi jäädä liian lyhyeksi. Kaikki tuntui olevan yhden kortin varassa, ja kortti petti heti syyskuun alussa, jolloin halla vei sadon. Koke mattominkin viljelijä tiesi, että edessä oli nälkätalvi.

Todellisuudessa kaikki ei ollut aivan yhden kortin varassa, koska senaatti olisi pystynyt nopealla toiminnalla lievittämään edessä olevaa nälänhätää, mutta valtiontalous ajoi yksittäisten alamaisten hädän edelle. Suuriruhtinaskunnan talous oli veitsenterällä ja rahapula oli todellinen, kuten Helsingin yliopiston tutkimushankkeessa osoitettiin pari vuosikymmentä sitten. Muutaman vuoden ikäinen Suomen markka oli saatava vakautettua, eikä senaatti halunnut uhata vakautta ulkomaisella lainanotolla ja ylimääräisen leipäviljan tuomisella maahan. Totuus pohjoisen kurjuudesta valkeni liian myöhään, eikä ulkomailta ostettua ja Ouluun lähetettyä viljaa saatu laivattua Poria pohjoisemmaksi, kun jäät jo peittivät Pohjanlahden.

Nälkä ajoi ihmiset liikkeelle, taudit levisivät ja satoa korjasikin kuolema. Alkoi Euroopan historian (toivottavasti) viimeinen rauhanajan nälkäkatastrofi, joka vei pelkäs-

tään vuoden 1868 aikana haetaan noin 138 000 ihmistä. On laskettu, että vuosina 1866–68 väkiluku pieneni noin yhdeksän prosenttia. Keväällä 1868 päästiin pelloille normaaliaikaan, mutta normaalista vuodesta tuskin voitiin puhua tilanteessa, jossa lesket ja orvot yrittivät päästä käsiksi uuden elämän alkuun. Jos kesäkuu 1867 oli ollut poikkeuksellinen omalla tavallaan, kesäkuu 1868 oli sitä aivan toisella tavalla.

Historiallisen Aikakauskirjan tämänkertaisen numeron teemana ei suinkaan ole kesäkuu, vaikka edellä kirjoittamastani voisi niin kuvitella. Elina Martikaisen artikkeli Maila Talviosta sotatekevään 1918 kuvaajana johdatti minut sisällissodan jälkeiseen kesään ja sitä kautta kesämietteisiin laajemminkin. Maila Talvion romaani kuvastaa hämmennystä, jonka voi lukea myös sisällissodan jälkeen ilmestyneistä valkoisen Suomen sanomalehdistä. Vaikka lehdissä oli hyvinkin voimakkaita loukkaantumisen ja vihan äänenpainoja, usein ilmaistiin hämmennystä: eihän tässä näin pitänyt käydä.

Pasi Saarimäen artikkelin maaseudun aviottomista äideistä voi myös ajatella liittyvän kesään. Saarimäki selvittää, miten lapsensa kanssa yksin jääneet naiset pyrkivät käräjillä paitsi turvaamaan lapsensa elatuksen myös tekemään tiettäväksi yhteisölle, että lapsella oli isä, jonka kuului ottaa vastuu lapsestaan ja samalla naisen ahdingosta. Käräjillä naiset pystyivät puolustamaan uha-

tuksi joutunutta seksuaalista mainettaan. Nuorten seksuaalinen kanssakäyminen ei toki rajoittunut vain kesään, mutta kesäaika tarjosi parempia seurustelumahdollisuuksia kuin talviaika. Keväällä nuoret muuttivat aittaan, ja erilaiset karjamajat tai peltotöiden yhteydessä tapahtuvat yöpymiset antoivat elämään väljyyttä, jossa vanhempien tai isäntäväen valvovaa silmää ei ollut. Muutamisissa osissa maata, esimerkiksi Hämeen maaseudulla, ei suinkaan ollut tavatonta, että avioituva morsian oli raskaana. Saarimäen tutkimat naiset puolustivat usein itseään vetoamalla siihen, että mies oli luvannut avioitua. ”Naimisen lupaus” oli vahva sanallinen teko.

Nyt ilmestyvä *Historiallinen Aikakauskirja* tarjoaa monipuolisen lukupaketin. Matti Peltonen kirjoittaa artikkelissaan Michel Foucault’n historiallisesta ajattelusta ja Mika Pekkola tutkimuksenteon periaatteista tulkitsevissa tieteissä. Markku Hokkanen ja Timo Särkkä luovat perusteellisen katsauksen kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimukseen. Ulla Pohjamon katsaus käsittelee oululaista kulttuuriskandaalia, joka syntyi kirjailija Tatu Vaaskiven huvilan purkamisesta. Seppo Hentilä syväluotaa aina yhtä kiinnostavaa Saksan historiaa ja Kai Häggman kysyy kolumnissaan, onko kirja kulttuuria vai kauppatavaraa.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

ELINA MARTIKAINEN

Maila Talvion kuvaus sotakevästä 1918

Maila Talvio käsitteli tuoreeltaan vuoden 1918 tapahtumia sotaromaanissaan *Kurjet, joka ilmestyi 1919*. Elina Martikainen tarkastelee Talvion sotakuvausta, selvittää kirjailijan käyttämiä diskursseja ja vertaa teosta F. E. Sillanpään romaaniin *Hurskas kurjuus (1919)* ja Joel Lehtosen novellikokoelmaan *Kuolleet omenapuut (1918)*.

■ Sisällissota oli vaikea aihe, jonka yhteiskuntatieteet vielä 1920- ja 1930-luvulla torjuivat.¹ Kaunokirjallisuudessa aiheeseen kuitenkin tartuttiin suurempia arkailematta. *Kurjet*-romaanissa Maila Talvio kuvaa fiktiivistä Kankaan pitäjää. Teos alkaa joitakin vuosia ennen sisällissodan puhkeamista. Ensimmäisen maailmansodan (1914–18) vuoksi pitäjässä on venäläinen sotilasosasto ja tekeillä on vallitöitä. Teos päättyy pääsiäisenä keväällä 1918 jääkärien tuloon paikakakunnalle. Päähenkilönä on kirkkoväärtin tytär Riikka Tuuna. Teos painottaa sodan luonnetta vapaussotana, Suomen itsenäistymistaisteluna Venäjältä.²

Siinä missä Talvion *Kurjet* on vakavahenkisen sodan kuvaus, Sillanpään ja Lehtosen ote aiheeseen on ironisoiva. Toisin kuin Talvio, he liittyivät kirjallisuudessa tuolloin muodostumassa olevaan humoristisen kansankuvauksen perinteeseen, joka ihanteiden sijaan toi arkailematta esiin alkeellisuus-

den ja metsäläisyyden Suomen kansassa.³ Sota on otollinen aihe satiirin käytölle, sillä siihen liittyy ristiriita ihmiselämän ihanteiden ja todellisuuden välillä.⁴ Punaisten häivähtäviä teoksia ei voinut julkaista heti sodan jälkeen. Ainut keino kyseenalaistaa vallitseva valkoinen diskurssi oli ironisoida sitä.

F. E. Sillanpään romaani *Hurskas kurjuus* kuvaa sotaa kansan näkökulmasta. Romaanin päähenkilö on Toivolon Juha, vuonna 1857 syntynyt torppari. Syntyjään hän on Nikkilän Jussi, talollisen poika Satakunnasta, mutta kotitila menetetään nälkävuosien seurauksena 1860-luvun lopulla ja pojan vanhemmat kuolevat. Kapinakeväänä 1918 jo iäkäs Juha toimii apumiehenä punaisten kasarmilla ja valkoiset surmaavat hänet epäiltynä osallisuudesta Paitulan herran – herra Palmunoksan – murhaan. Teos kuvaa sodan sisällissotana.

Joel Lehtosen novellikokoelma *Kuolleet omenapuut* puolestaan kuvaa itäsuomalaisen pikkukaupungin – Savonlinnan – herasväkeä ja ympäröivän maaseudun rahvas-

1. Ks. Risto Alapuro (1993) 'Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 81 ja Risto Alapuro (1997) *Suomen älymystö Venäjän varjossa*, Helsinki: Tammi, 86.

2. Olen käsitellyt Talvion, Lehtosen ja Sillanpään teoksia pro gradu -tutkielmassani, jossa kirjailijat esiintyvät 1910-luvun aikalaiskritiikin arvioinnin kohteina. Elina Martikainen (2003) *Kansan ja sivistyksen nimeen. Aika-lehden taidekritiikin diskursseja 1910-luvulla*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampere.

3. Annamari Sarajas (toim.) (1965) *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*, Helsinki: SKS & Otava, 19–20.

4. Sari Kivistö (2007) 'Satiiri kirjallisuuden lajina', teoksessa Sari Kivistö (toim.) *Satiiri. Jobdatus lajin historiaan ja teoriaan*, Helsinki: Yliopistopaino, 25.

ta. Sota on aiheena kokoelman viimeisissä novelleissa ”Muttisen Aapeli sodassa eli Lapsettoman Mannun kosto” ja ”Bongmanin kuolema eli ’...pro patria mori’”. Muttinen ja Bongman taistelevat valkoisten joukoissa ja pitävät kevään 1918 tapahtumia vapausotana. Tässä mielessä Lehtosen diskursseilla on Sillanpäätä enemmän yhtymäkohtia Talvion lähestymistapaan.

Talvion kaunokirjallinen diskurssi

Suomen itsenäistyessä Maila Talvio (1871–1951) oli merkittävä kirjailija, joka piti Helsingissä kirjallista salonkia ammattikirjailijoille sekä lukupiiriä satakuntalaisille yliopilaille. Kirjallisuushistoriassa Talvion ja hänen puolisonsa, kielten tutkija J. J. Mikkolan kulttuurikoti arvioidaan keskeiseksi suomenkielisten kirjailijoiden kokoontumispaikaksi.⁵ Miehensä yliopistouran kautta Talvio joutui kosketuksiin jääkäriaatteen kanssa. Tammikuun 19. päivänä 1918 yliopistolla esiteltiin jääkärilippu, soitettiin jääkärimarssi ja esitettiin runo sekä puhe jääkäreille. Seuraavana aamuna J. J. Mikkola matkusti ulkomaille, jossa hän vietti sotakevään solmimassa diplomaattisuhteita uudelle Suomen valtiolle. Mikkola palasi kotiin vasta saksalaisen sotajoukon, ”vapauttajien”, matkassa pääsiäisen jälkeen.⁶

Tällä välin Maila Talvio piti entiseen tapaan lukupiiriä osakuntalaisille kotonaan Eläintarha 10:ssä. Kokouksissa käsiteltiin yhteiskunnallisia kysymyksiä ja keskusteltiin mm. väkivallan oikeutuksesta, mutta tuoreimpien uutisten kuuleminen sotatilanteesta muodostui tärkeimmäksi ajanvietteeksi.⁷ Myös Juhani Aho on kuvannut, miten sotakuukausina jokainen tuttava oli ”tietotoimisto”, ja uutisia rintamalinjan oletusta sijainnista sekä huhuja oman ja vastapuolen sotatoimista välitettiin päivittäin paikasta toiseen.⁸ Sotakevään tunnelma, ihmisten epäätietoisuus tapahtumien kulusta, välittyi Talvionkin sotaromaanista.

Kyseisen teoksen, *Kurjet*, Talvio julkaisi tuoreeltaan 1919. Teosta edelsi kokoelma *Näkymätön kirjanpitäjä* (1918), joka tei tilanteen kärjistymistä ennen sotaa kirjoitetuilla novelleilla ”Maa ja maan lapset”

sekä ”Kaartilainen yksinään”. Tyyni Tuulio on arvioinut, että teoksen Kankaan kirkonkylän esikuva on J. J. Mikkolan synnyinpiitäjä Ylöjärvi, jossa maailmansodan aikana tehtiin romaanissa kuvattuja vallitöitä, ja läheinen koulukaupunki koskineen olisi Tampere.⁹ Siten romaani ei kuvaa Maila Talvion (syntyjään Maria Winter) omaa synnyinseutua Hartolaa.

Talvion romaanin Riikka Tuuna toimii kyläyhteisönsä keskiössä, mutta Sillanpään päähenkilö Juha on pikemminkin sivustakatsojan osassa yhteisössään. Sillanpää kuvaa yksilöllistä, ei yhteisöllistä traagikkaa. Koska yksilö edustaa kokonaisuutta, yhteisön tasapainon järkkäminen voidaan nähdä yksityisessä henkilössä. Sillanpään tuotannolle tyypillistä on näkemys, että biologinen ihminen toimii vaistojensa varassa. Hänen teostensa henkilöt tekevät ratkaisuja, jotka ovat järjen näkökulmasta irrationaalisia. Luonnon ja elämän lait eivät noudata ihmisten luomia normeja. Tälle biologiselle pohjavireelle yhteiskunnan ja kansan käsite on vieras.¹⁰

Talvion kyläyhteisön kuvaukseen liittyy kansallisen yhtenäisyyden melko vakava-henkinen etsintä. Joel Lehtonen ironisoi *Kuolleissa omenapuissa* tätä kansallisen identiteetin rakentamisen idealistista perinnettä. Hänen kerrontatekniikkansa korostaa novellien henkilöhahmojen keskinäistä ymmärtämättömyyttä ja tukee Päivi Molariuksen mukaan kansallisen pirstoutumisen teemaa. Kertojan käyttö ja henkilöiden näkökulmanvaihtelut mahdollistavat sodan kuvaamisen ironisoiden ja problematisoiden. Novelleissa on viittauksia Runebergin ja Topeliuksen tuotantoon ja Juutas Käkriäinen voidaan nähdä parodiana Saarijärven Paavosta, Muttinen ja Bongman *Vänrikki Stoolin tarinoiden* sotasankareista.¹¹

Talvion jääkärisankareille löytyy humoristinen vastine Lehtosen itsenäisyysaktivisti Väinö Leopold Henslev Bongmanista, joka Pekka Tarkan sanoin edustaa niitä sankarin ominaisuuksia, jotka ajan vapausotakirjallisuus tarjosi valkoisille sotureille. Bongmanin hahmoon Lehtonen sijoittaa tarinoita, joita hän kuuli haastattellessaan sotasairaaloissa valkoisia haavoittuneita. Leh-

tonen ei kuitenkaan tempaudu kritiikittömästi mukaan vapaussotainnostukseen, vaan näkee sekä punaisissa että valkoisissa raakuutta. Myös Lehtosen kertojanote on korostetun etäinen ja hetkelliset mielenkuohut Lehtonen sijoittaa henkilöhahmoihin.¹²

Lähestyn aiheitani diskurssianalyysin keinoin. Diskurssilla tarkoitan porvarillista (valkoista) ja työväenluokkaista (punaista) diskurssia sekä niihin niveltäviä aladiskursseja. Laaja-alaisesti ymmärrettyä diskurssia on kaikki puhuttu ja kirjoitettu kieli.¹³ Stuart Hallin määritelmän mukaan diskurssit ovat puhe- ja ajattelutapoja, joilla representoidaan jokin kohde tai aihe. Diskurssilla on todellisia seurauksia ja vaikutuksia, sillä ne tuottavat kohteestaan tietoa, joka vaikuttaa sosiaalisiin käytäntöihin. Keskeistä on diskurssien suhde valtaan: vallan levittäytymiseen, mutta myös sen kyseenalaistamiseen.¹⁴

Samana ajanjakson ihmiset eivät jaa samaa maailmankuvaa, mutta he tuottavat mielipiteitä ja tekstejä samankaltaisten diskursiivisten rajoitusten alaisina.¹⁵ Diskurssille on ominaista dialoginen luonne: ne käyvät vuoropuhelua muiden, usein vastakkaisten diskurssien kanssa. Puhetavat saattavat vaikuttaa itsestään selviltä ja luonnollisilta, mutta tämä luonnollisuus on saavutettu sulkemalla joitakin puhetapoja pois.¹⁶ Kirjailijat eivät kenties edes tiedostaneet sellaisia puhetapoja, joita he pitivät itsestään selvinä.

Fiktiiviset romaanit eivät ole dokumentteja vuoden 1918 "todellisuudesta", mutta ne olivat osaltaan luomassa kuvaa siitä, mistä sisällissodassa oli kysymys. Suomalainen kirjailijakunta oli yhteiskunnallisesti tiedostavaa ja mm. Juhani Ahon mielestä sotakevät vaati kirjailijoita ottamaan itselleen kannan "isänmaan asiassa".¹⁷ Kun kirjailijat tarttuivat ajankohtaiseen aiheeseen, teoksiin siivilöityi aikakaudelle ominaisia puhetapoja. Kirjallisuuden konventioista liiaksi poikenneet näkemykset eivät edes olisi tulleet julkaistuiksi. Teokset osallistuvat sodasta käytyyn kirjalliseen keskusteluun ja olivat oman aikansa arvojen ja käsitusten ilmentäjiä.

Yhteisön eheys järkkyy

Talvion *Kurjet*-romaanissa Kankaan kirkonkylän entisyys näyttäytyy ihanteellisena aikana, jolloin yhteisö oli eheä ja sivistyneistö johti pitäjän yhteiskunnallista toimintaa. Kankaan kirkonkylän työväentalo on rakennettu yhteisellä innostuksella. Tuunan sisaret Riikka ja Alma ovat kutoneet talon ikkunaverhot. Sitten sivistyneistö on jäänyt toiminnasta syrjään.¹⁸ Kansan eheys oli porvarilliselle diskurssille tärkeä aladiskurssi. Sen sijaan työväenluokkainen diskurssi korosti porvariston ja työläisten aatteellista vastakkaisuutta. Työväen politisoituminen särkee *Kurjet*-romaanissa saman talon väen, Riikka Tuunan ja Johanssonin-rengin, välillä vallinneen yhteishengen.

Ristiriita konkretisoituu kohtauksessa, jossa Riikka Tuuna jättää Johanssonin rattaillaan. Mies on tullut kyytiin levittääkseen vaalijulistuksia ja poikkeaa mökkiin tien laidalla. Odottaessaan Riikka lukee lehtipinosta maailmansotaa vastustavan kirjoituksen, joka tuomitsee myös suomalaiset "suur-

5. Kari Sallamaa (1999) 'Kirjalliset ryhmät', teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Helsinki: SKS, 91.

6. Tyyni Tuulio (1965) *Maila Talvion vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa (1911–1951)*, Helsinki: WSOY, 128–129, 134.

7. Tuulio (1965) 130–131.

8. Juhani Aho (1918) *Hajamietteitä kapinavikoilta I. ensimmäinen ja toinen viikko*. Helsinki: WSOY. Alkulause.

9. Tuulio (1965) 143.

10. Maria-Liisa Kunnas (1976) *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. Helsinki: SKS, 197, 199–200.

11. Päivi Molarius (1995) 'Johdanto', teoksessa Joel Lehtonen *Kuolleet omenapuut*. Helsinki: SKS, xii–xvi.

12. Pekka Tarkka (1977) *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilö 1901–1923*. Helsinki: Otava, 348–350, 398. Myös novelli "Muttisen Aapeli sodassa" perustuu Varkauden tehtailla 20.–21.2.1918 todella käytyihin taisteluihin.

13. Sara Mills (1997) *Discourse*. London: Routledge, 7.

14. Stuart Hall (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino, 105.

15. Mills (1997) 75.

16. Mills (1997) 11–12, 14.

17. Juhani Aho (1918) *Hajamietteitä kapinavikoilta II. Kolmas ja neljäs viikko*. Helsinki: WSOY, 7. Sillanpään *Hurskas kurjuus* oli Aholle mieluisin teos, ks. Panu Rajala (1983) *F. E. Sillanpää vuosina 1888–1923*. Helsinki: SKS, 210.

18. Maila Talvio (1919) *Kurjet*, Porvoo: WSOY, 37–39.

riistäjät”. Silloin Riikka heittää lehdet rattailta ja huutaa Johanssonille: ”Kuulkaas nyt, [...] minähän olen porvari, riistäjä ja jumalankumartaja. On paljon pyydetty, että minun pitää kuljettaa teidän kirjallisuuttanne!”¹⁹

Jotta työväestö sai oman äänensä kuuluviin, se tarvitsi omia äänenkannattajia ja oman julkisuuden, johon sivistyneistön kontrolli ei ulottunut. Aimo Roininen on korostanut, millainen äänenmurros työväenlehdistön synty oli. Tärkein rajapyykki oli Työmies-lehden perustaminen 1895; vuonna 1898 aloitti myös Kansan Lehti Tampereella sekä Länsi-Suomen Työmies Turussa.²⁰ Talvion kohtaaminen konkretisoi, millaiseksi uhaksi sivistyneistö koki työväestön oman kirjallisuuden. Yhtenäisellä kansalla kuului olla yhteinen ääni. Sivistyneistö oli tottunut siihen, että sillä oli monopoli kansallisen diskurssin luomisessa, jota työväestö seurasi. Kun työväestö alkoi luoda omaa diskurssiaan toimittamalla omatoimisesti vaaliaineistoa ja lehtiä, sivistyneistö koki tämän omalle reviirilleen astumisena.

F. E. Sillanpää ei käytä porvarillista aladiskurssia kansan eheydestä. *Hurskas kurjuus* päinvastoin näyttää, ettei kansallista eheyttä ollutkaan. Toivolan Juha ei tunne kuuluvansa vaurastuneen enonsa perheiteisöön. Eno, Tuorilan isäntä, puolestaan pitää Jussia muistutuksena omasta entisestä alhaisuudestaan.²¹ Sillanpää tuo diskurssiin tärkeän aspektin ottaessaan esiin säätykieron, joka Juhan tapauksessa on merkinnyt suistumista, enon kannalta taas yhteiskunnallista nousua. Talviolta tämä diskurssi puuttuu; hän ei myöskään Sillanpään tavoin tuo esiin sitä, että herrasväkeä ja rahvasta yhdistivät usein verisukulaisuuden siteet.

Sukulaisuus saa Toivolan Juhan haaveilemaan siitä, että hän voisi odottaa Tuorilasta apua vaikeuksiinsa – kuitenkin turhaan.²² Sivistyneet ihanteet ja kuvitelmat kansasta estävät Juhan sukulaisia ymmärtämästä kansan arkielämän kovuutta. Juha ja sukulaiset ikään kuin puhuvat toistensa ohi. Samoin Juha jää ulkopuoliseksi siitä yhteiskunnallisesta kehityksestä, johon sivistyneistö kiinnittää suunnattomasti huomiota. Kuten Rajala huomauttaa, kansallinen iden-

titeetti kirkastui vain vauraammalle väelle ja henkinen herätys karkasi Juhan kaltaisten ulottuvilta.²³

Risto Alapuro on kuvannut, miten lukuja kirjoitustaito antoi kansalle mahdollisuuden tulla osaksi kansalaisyhteiskuntaa. Kansakoululaitos loi 1890-luvulta lähtien pohjaa aatteelliselle uudistumiselle. Kielestä tuli tärkeä sosiaalisen identiteetin osana, kirjoittoa ja lukutupia perustettiin.²⁴ Tässä kehityksessä Juha on vastarannankiiski, joka ei ymmärrä sortovuosien isänmaallista innostusta. Hän ei edes äänestä ensimmäisissä vaaleissa. Juhalle merkityksellisiä ovat elämään ja työntekoon konkreettisesti liittyvät asiat: se, että työpäivä lyhentyy 15 tunnista 12-tuntiseksi ja maatalouden teknistyminen helpottaa työn raskautta.²⁵ Sillanpää käyttää Talviolle vierasta työväenluokkaista diskurssia ikään kuin näyttäen työväen elämän konkreettisen tason sivistyneistön ihaileman julkisivun takana. Sivistyneistön ihanteilla ei ollut tarpeeksi kosketuspintaa tavallisen kansan elämän kanssa.

Diskurssiin kansan eheydestä liittyi näkemys, että sivistyneistön tuli kasvattaa kansaa ja toimia sille esikuvana. Talvion romaanin sivistyneistönaiset käyvät työväen kodeissa neuvomassa lastenkasvatuksessa, siisteydessä ja ruokailutottumuksissa. Työväestön näkökulmasta auttaminen on eräänlaista kotirauhan häirintää. Asetelma kääntyy sisällissodan puhjettua vastakkaiseksi, kun valta siirtyy punaisille. Kyläyhteisön valkoisilla ei ole enää yksityisyyden suojaa. Punakaarti vartioi teitä ja porvaristo tarvitsee kulkuluvan asioilleen. Punaiset tekevät taloissa tarkastuksia ja ottavat hevosia ajoihinsa sekä takavarikoivat eläimiä, elintarpeita, huonekaluja ja liinavaatteita. Kirjeet avataan ja puhelimia valvotaan eivätkä lehdet kulje.²⁶ Näin kodista tulee vallan säätelyn areena. Valta on sillä, jolla on oikeus valvoa toisen kotielämää.

F. E. Sillanpää kuvaa vastaavan tapahtuman työväestön näkökulmasta. Toivolan Juhan lapsilta on loppunut ruoka ja lehmältä heinät. Kapinan puhkeaminen merkitsee vapautusta nälästä: ”Pirjolasta vietiin Toivolaan heinäkuorma niin että heilahti vaan ja Juha itse kantoi [esikunnasta] Rinneltä run-

saan taakan elintarpeita lapsille, jotka nälästä ja itkemisestä olivat puolipökerryksissä.”²⁷

Talvio pääsääntöisesti vaikenee *Kurjet*-romaanissa työväen vaikeista elinolosuhteista. Hänen uransa tärkein kannanotto torpparikysymyksessä oli teos *Pimeänpirtin hävitys* (1901), jonka aiheita olivat päivätöiden raskaus, torpparihäädöt ja vietelty torpantyttö.²⁸ Ilmeisesti kansalaissota sai Talvion karsimaan puheenvuorojaan sorrettujen puolesta, sillä se olisi helposti tulkittu sosialismin puolustukseksi. *Kurjet*-romaanin painopiste on pikemminkin siinä, että kansa ymmärtää sivistyneistön hyväntahtoisuuden väärin.

Sota venäläisiä vastaan

Sodan syttyminen oli yllätys sivistyneistölle ja sen syitä etsittiin kuumeisesti. Eräs keino oli löytää syntipukki itsenäistyneen Suomen etnisestä vähemmistöstä, venäläisistä. Talvion romaanissa venäläiset ja erityisesti sivistyneistönaisten suhteet venäläismiehiin ovat keskeinen kyläyhteisön sisäinen ongelma. Teos alkaa dramaattisesti luvulla ”Häpeä”. Riikka Tuunan kälyllä Sylvillä on rakkaussuhde venäläisen kirjurin kanssa. Riikka toteaa kirjurista: ”Sopimatonta oli mainitakaan työtä mokomasta vetelehtijästä puhuessa. Pettää hän osasi ja häväistä.”²⁹ Riikan repliikki oli ominainen suojeluskuntapiireissä, joissa venäläisviha palveli maanpuolustustyön motivoijana. Vastenmielisyyttä venäläisiä kohtaan perusteltiin erityisesti näiden velttoudella, jota ”työteliäs suomalainen” ei voinut ymmärtää.³⁰

Huomion kiinnittyminen naisten moraalisiin kansallisesti vaikeina aikoina on kansainvälinen ilmiö: viholliselle antautuvat naiset koetaan sisäisinä pettureina.³¹ Venäläisten moraalin heikkous oli porvarillisen diskurssin merkittävä aladiskurssi. Sortovuosilta periytyi mielikuva Suomi-neidosta irstaan venäläisen raiskattavana.³² *Kurjet*-romaanin kantama huoli sivistyneistön suhteista venäläisiin kuvastaa sitä, että näillä suhteilla koettiin olevan enemmän merkitystä kuin esimerkiksi piikatytön ja venäläisen sotilaan seurustelulla. Porvariston naisilta tämä käytös oli täysin sosiaalisten nor-

mien vastaista. Yhteiskunnallisesti kireä tilanne korosti tämän aladiskurssin painoarvoa: sotaa arvioitiin moraalisenä kysymyksenä ja tällöin valkoisen naisen siveys oli arvokasta sosiaalista pääomaa.

Venäläismiesten uhkaa Suomen naisten siveydelle käsittelee myös Joel Lehtonen novellissaan ”Parturi Kikka”. Hän kuvaa humoristisesti, miten suomalainen ”runoilija ja Don Juan” menettää naisapajansa Mesopotamian laitakaupungissa: ”[K]aupunkiin oli tullut venäläistä sotaväkeä, russakoita, jotka kaappasivat nämä naiset itselleen, – ja autta armias solttujen kanssa kilpailemaan: ne voivat pistää suomalaisen miehen painetilaaan puhki.”³³ Lehtonen käyttää muulloinkin samankaltaista diskurssia kuin Talvio, mutta kujeilevaan sävyyn, kuin hieman naureskellen ryppyotsaisille konservatiiveille. On-

19. Talvio (1919) 307–308.

20. Aimo Roininen (1999) ”Työväenliike tuo työläiset kirjallisuuden kentälle”, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 93.

21. F. E. Sillanpää (1961/1919) *Hurskas kurjuus. Päättynyt suomalainen elämäkerta*, Helsinki: Otava, 81, 84.

22. Sillanpää (1961/1919) 145. Rikas sukulainen ei valpasta kuuntelemaan Juhan puhetta kotioloista, vaan on kiinnostunut vain kansanrunoista ja -tarinoista, joita Juha ei muista tai ei osaa kertoa. Juha saa nimellisen avustuksen, 10 markkaa, ja yösjän herrasväen vierashuoneessa, joka huumaa hänet raittiin ilman ja puhautuksen tunnolla.

23. Rajala (1983) 190, 195.

24. Risto Alapuro (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, Helsinki: Tammi, 58.

25. Sillanpää (1961/1919) 180–182, 194.

26. Talvio (1919) 356–357.

27. Sillanpää (1961/1919) 201.

28. Liisi Huhtala (1981) *Kuu torpparin aurinko. Torppari-aibe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*, Helsinki: SKS, 110–112.

29. Talvio (1919) 16.

30. Toivo Nygård (1985) ”Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa”, teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 468.

31. Marja Vuorinen (2007) ”Miten vihollinen sijoitetaan”, teoksessa Harri Veivo (toim.) *Vastarinta/resistanssi. Konfliktit, vastustus ja sota semiotiikan tutkimuskohteina*, Helsinki: Yliopistopaino, 255.

32. Johanna Valenius (2004) *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*, *Bibliotheca Historica* 85, Helsinki: SKS, 151.

33. Joel Lehtonen (1995/1918) *Kuolleet omenapuut*, Helsinki: SKS, 71.

han novellin parturia itseäänkin syytä pitää uhkana Suomen naisten siveydelle.

Venäläisiä ei asunut Suomessa kuin muutamia tuhansia. Vuonna 1910 venäjänkielisiä oli 7300. Suomalaiset vastustivat sortovuosien aikana venäläistä hallintovaltaa, mutta viha ei kohdistunut kaikkiin venäläisiin. Venäläisten sotilaiden ja suomalaisten naisten seurustelu ei kauhistuttanut niinkään työväestöä vaan suomenmielistä säätyläistöä. Jälkimmäisten asenteet jyrkkenivät jääkäri liikkeen myötä. Venäläistä sotaväkeä oli Suomessa paljon maailmansodan aikana, enimmillään elokuussa 1917 noin 125 000 miestä. Sotilaiden suuri määrä ja sen myötä seurannut kurittomuus kasvatti suomalaisten närkästystä.³⁴ Vuonna 1917 Helsingissä järjestettiin nelipäiväinen naisten siveellisyysskokous, jossa puututtiin venäläisten sotajoukkojen turmelemaan vaikutukseen Suomen naisille ja kodeille.³⁵

Venäläiset saavat *Kurjet*-romaanissa myös roolin kansan yllyttäjänä. Tekstikatkelma punakaartin³⁶ harjoituksista niityllä kuvaa porvariston hämmennystä kansalaissodan lähestyessä. Riikka Tuuna ei kaartin nähdessään ymmärrä, mistä on kysymys.

Ketä vastaan se menee? Venäläisiäkö?
Mutta venäläinenhän sitä on johtamassa.
[...] Jokin kaunis innostus nuo miehet
kuitenkin oli koonnut, sillä he olivat
työstään tulleet tänne ja marssivat nyt
tuossa raskain, kömpelöin jaloin. Varmaan
heidän sisimmässään kuitenkin eli tarve
varustautua kaiken varalta suojelemaan
kotia ja kotipaikkaa...³⁷

Riikan näkemät miehet ovat järjestäytyntä työväestöä. Katkelma on ironinen, sillä lukija tajuaa työläisten valmistautuvan kapinaan. Riikan hämmennys kuitenkin on aitoa; Risto Alapuro painottaa, että suomenkielisen sivistyneistön omakuvan kannalta kapina oli käsittämätön asia.³⁸ Työväestö oli yhtä hämmentynyttä. Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* päähenkilö Juha ei sodan sytyessä tiedä, mihin ryhtyy: ”Sota – onko se todellakin sotaa, kun punakaarti ja lahtarit ottavat yhteen. Eikö se ole vain jotain semmoista kuin suvella meijerin tykönä, mie-

lenosoitusta.”³⁹ Kansalla ei ole selvää käsitystä, mitä uusi olotila merkitsee. Vasta valkoisten tultua kuullaan, että kyseessä on kapina ja Suomen vapaussota.⁴⁰

Sillanpää ei välttämättä liioittele kapinallisten tietämättömyyttä. Alapuro vahvistaa, että valtaa ei aktiivisesti temmattu haltuun vaan valta putosi työväen käsiin ja se otettiin vastaan. Vallanotto vaikutti sota-ajan vaatimalta väliaikaistoimelta. Tavoitteena ei ollut perin pohjin muuttaa yhteiskunnallisia suhteita vaan toteuttaa uusi kunnallinen demokratia.⁴¹

Talvio ei kuvaa taisteluita tai venäläisten osallisuutta sotatoimiin. He lähtevät pitäjäästä äkkiä kapinan alettua.⁴² Venäläisiä sotilaita alettiin Outi Karemaan mukaan kotiuttaa jo marraskuussa 1917 reippaassa tahdissa. Venäläiset varuskunnat riisuttiin kansalaissodan alussa aseista, mutta tämä tapahtui yleensä verettömästi ja ilman vastarintaa. Suomessa ollut venäläinen armeijakunta lakkautettiin lopullisesti maaliskuun alussa 1918. Arviot taisteluihin osallistuneiden venäläisten määrästä vaihtelevat 1000–10 000 mieheen. Monet venäläiset joukkoyksiköt olivat Suomessa vain muutamia päiviä tai viikkoja. Venäläisten merkitys itse taisteluisa oli pieni, mutta he olivat aseistaneet punaisia.⁴³

Valkoiseen diskurssiin niveltäi aladiskurssi venäläisistä vastustajista ja heihin liittyneistä suomalaisista rikollisista. Joel Lehtosen kokoelmassa *Kuolleet omenapuut* kertojanääni kuvaa, miten Suomen työläiset olivat ryhtyneet

[...] Venäjällä kuohuvien yleismaailmallisten aatteiden kiihoittamina ja Suomessa vielä juonittelevien venäläisten aseistamina nujertamaan niitä kansalaisiaan, jotka tahtovat vapauttaa pienen maansa venäläisistä.⁴⁴

Heikki Ylikangas nimeää näkökulman kiihotusteeseiksi.⁴⁵ Valkoinen propaganda painotti, että käytiin vapaussotaa ja vastassa oli venäläisiä sekä heihin liittyneitä kansanhuonoimpia aineksia. Tämä oli välttämätöntä, jotta eteläpohjalaiset suojeluskuntajoukot saatiin lähtemään sotaan. Vasta Tampe-

reella joukot huomasivat, että vastassa oli suomalaisia työmiehiä ja venäläiset muodostivat vastustajan sotavoimasta vähäisen osan.⁴⁶ Tosi asiassa kyse oli sisällissodasta, jossa taisteltiin oman maan kansalaisia vastaan.

Talvion teoksessa punakaartin johtoon kohoaa Janne Kempainen, murhasta epäillyn viinakauppiaan poika, joka on istunut vankilassa varkaudesta. Arvo Mäkimatkan mukaan ”tällainen rikollinen todistettavasti monessa sukupolvessa oli syyntakeeton.” Riikka Tuuna on samaa mieltä: “[M]itä hänestä muuta olisi voinut tulla, sellaisten vanhempien lapsi kuin hän oli.”⁴⁷ Epäsosiaalisuus ylittää siten sukupolvien yli, mutta peiytyvyyttä ei tässä tarkoiteta etniseksi ominaisuudeksi. Kempainen on samaa kansaa kuin muutkin kyläläiset. Arvon ja Riikan pohdinta pikemminkin viittaa sivistyneistön vastuuseen yhteiskunnanvastaisten ihmisten sopeuttamisesta yhteiskuntaan. Kempaisen kohdalla tässä kasvatustehtävässä on epäonnistuttu.

Joel Lehtonen novellissa ”Muttisen Aapeli sodassa” kansalaissotaa johtavat rikolliset ja irtolaiset. Venäläisten vallustustöiden vuoksi irtainta väestöä on kerääntynyt samoille paikkakunnille ja Turussa punakaarti on ryöstellyt vaate- ja koruliikkeitä ”ulvoen kuolevansa nälkään”.⁴⁸ Suomen työväki on totellut päälliköitään, joiksi tulivat ”villiytyneen rahvaan linnoista irti päästämät metsärosvot, ja vorot, miesmurhaajat”, Muttin häämäästelee.⁴⁹

Samoin Sillanpää tuo esiin, että punaisten joukossa on linnassa olleita.⁵⁰ Rikollisuus on kuitenkin venyvä käsite. Toivolan Juha itsekään ei vältty muuttumasta rikolliseksi vastapuolen silmissä. Valkoinen diskurssi ei erittele Juhan hakeneen heiniä Pirjolasta, koska tiine lehmä näki nälkää. Heinät on yksinkertaisesti ryöstetty. Samoin Juha oli mukana vällyryöstöissä ja joutui osalliseksi Palmunoksan murhaan.⁵¹ Kaartiin kuuluneen oli näin ollen mahdotonta välttää rikolliseksi leimautumista.

Kuten rangaistuskäytäntöjä tutkinut Michel Foucault huomauttaa, 1800-luvulla rikollisuus käsitettiin isänmaanpetturuutena ja kapinana yhteiskuntaa vastaan.⁵² Vastaa-

vasti suomalainen sivistyneistö näki kapinan ensi sijassa rikollisuutena. Rikollisuus oli typologisoitu 1800-luvun puolivälissä käsittämään mm. älykkäät mutta moraalittomat rikolliset, jotka tuli eristää yhteiskunnasta, ja heikkolahjaiset rikolliset, joita ei tullut niinkään rangaista vaan kasvattaa.⁵³ Kansalaissodan kapinalliset olivat jälkimäistä lajia, joita ilman sotatilan puhkeamista olisi yritetty sopeuttaa yhteiskuntaan kärsivällisemmin kuin mihin kenttätuomioistuimien kaaoksessa oli mahdollisuus.

Valkoisen diskurssin mukaan kansalaissodan puhkeaminen merkitsi kansan alkukantaisten voimien ryöstäytymistä valloilleen. Maila Talvio kuvaa tilannetta kaaokseen siirtymisenä. Punaisten esikunnassa työväentalolla vetelehtii penkillä makaavia miehiä ja outoja kaupunkilaisnaisia. Ulkona ammuskellaan, sisällä pelataan korttia ja

34. Outi Karemaa (2004) 'Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi', teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Venäjänsä kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*, Helsinki: Kleio, 231–234, 250.

35. Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*, Helsinki: SKS, 195.

36. Joel Lehtonen käyttää novellissaan ”Bongmanin kuolema” vastaavanlaisia motiivia. Bongman on aluksi ihaillut riveissä marssivaa punakaartiä ja surrut, etteivät nämä ”iskeneet maan vanhaa vihollista”. Lehtonen (1995/1918) 112.

37. Talvio (1919) 309–310.

38. Ks. Alapuro (1993) 83 ja (1994) 189.

39. Sillanpää (1961/1919) 198.

40. Sillanpää (1961/1919) 201.

41. Alapuro (1994) 199–200.

42. Talvio (1919) 357.

43. Karemaa (2004) 237–239.

44. Lehtonen (1995/1918) 87; ks. myös s. 26.

45. Heikki Ylikangas (1993) 'Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 94.

46. Ylikangas (1993) 99, 102.

47. Talvio (1919) 80. Diskurssi on sama, jota Sillanpää käyttää, kun Juha suree lastensa kohtaloa: ”Ei nekään ole niin kuin muitten lapset, ne on niin kuin semmoisen tekemiä, joka ei osaa...” Sillanpää (1961/1919) 228.

48. Lehtonen (1995/1918) 91.

49. Lehtonen (1995/1918) 91–92.

50. Sillanpää (1961/1919) 199.

51. Sillanpää (1961/1919) 226, 229.

52. Michel Foucault (1980/1975) *Tarokkailla ja rangaita*, Helsinki: Otava, 104.

53. Foucault (1980/1975) 286.

lauletaan, koirat juoksentelevat ja lattia on liukas liasta. Talossa on porvaristolta takavarikoituja huonekaluja. Kulkulupaa noutava Riikka näkee, että hänen ja Alman tekemiä ikkunaverhoja vedetään alas. Ilman täyttää tupakan savu ja lihakeiton haju. ”Tultiin ja menttiin, ovet läiskivät, savu lainehti vedossa, kuorsattiin, puhuttiin telefonissa, luettiin ääneen.”⁵⁴ Paikan sekasortoisuus symboloi vallan vaihtumista. Porvaristo ei enää määrää siisteydestä ja käytöstoista.

Sillanpää puolestaan ei kuvaa työväenvaltaa kaaoksena. *Hurskaassa kurjuudessa* punaisten esikunta Rinnellä on siisti ja kyse on ilmeisesti varakkaasta torpasta. Juha lähestyy paikkaa arkaillen. Kun Rinneska kehottaa häntä liittymään muiden miesten seuraan, Juhasta tuntuu, kuin hän olisi päässyt ”kamarin puolelle isäntien seuraan”.⁵⁵ Juha jää Rinnelle, vaikkei tunnekaan yhteenkuuluvaisuutta muiden miesten kanssa. Paikkakunnalla poikkeaa myös Kalle-poika, komppanian päällikkö, joka on omaksunut työväenaatteen Tampereella vuosikana toimiessaan, mutta hänkin tuntuu Juhasta vieraalta.⁵⁶

Sillanpään romaanissa kaaos syntyy eräällä tapaa Toivolan Juhana mielessä, se on psykologista. Toivolan Juhana rikollisuus on syyntakeettomuutta. Ymmärtämättömyydessään hän rinnastuu eläimeen. Sodan päätyttyäkään hänellä ei ole selvää mielikuvaa vihollisesta. Hän piileskelee navetassa, mistä hänet löydetään ”toisen punikin” eli lehmän seurasta. Valkoiset käsittelevät häntä kuin ”jotain saastaista eläintä”.⁵⁷ Myös kuolemassa Juha saa eläimen kohtalon, hänet tavallaan viedään teuralle.

Kapinoineen kansan elämellisyys ei ollut pelkästään Sillanpään käyttämä rinnastus vaan sodan jälkeen melko tavallinen osa valkoista diskurssia. Varpio näkee tässä erottelun kansanihmissen ja kulttuuri-ihmissen välillä, jolloin asetelmaan olennaisesti liittyy ylhäältä alas jaettava myötätunto.⁵⁸ Sillanpään kohdalla käsittääkseni ei kuitenkaan ollut kyse siitä, että kirjailija olisi jakanut myötätuntoa ylhäältä käsin. Kertojan myötätunto on nähdäkseni aidosti Juhana puolella, hänen teloittajiaan⁵⁹ vastaan.

Sivistyneistö oli 1900-luvun alussa kiinnostunut rotuteorioista, psykologiasta sekä perimän ja ympäristön vaikutuksesta ihmisessä. Sivistyksen kuoren uskottiin olevan ohut. Kansalaissodan syitä pohdittaessa tyypillistä oli joukkoliikkeen psykologisointi. Ranskalaisen Gustave Le Bonin teos *Joukkosielu* (1895, suom. 1912) kului sivistyneistön käsissä, kun analysoitiin kansalaissotaan johtaneita syitä. Varpion mukaan psykologisointi ja biologisointi pelastivat kirjallisuudentutkijat tarkastelemasta tilannetta yhteiskunnallisesti.⁶⁰

Ilmeistä on, että alkukantaiseksi kuvattu kapinallinen oli mahdollisimman kaukana yleismaailmallisesta soturi-ihanteesta: kurinalaisesta, määrätietoisesti valmennetusta, tyylikkäästä ja valppaasta sotilaasta.⁶¹ Kapinallisen kuvaa valaistiin valkoisen diskursusin näkemyksellä suomalaisten alkukantaisuudesta. Aira Kemiläisen mukaan kansalaissota oli sivistyneistölle isku, joka näytti mitätöivän suomalaisen sivistyksen luomiseksi tehdyn työn. Syntyi ajatus, että osa kansasta oli rodustaan huonontunut. Lisäksi Keski-Euroopasta kantautui rotuteorioita, jotka pitivät suomalaisia lyhytkalloisten mongolien sukukansana.⁶²

Suomalaiset, näiden joukossa Maila Talvion aviopuoliso J. J. Mikkola, koettivat parhaansa mukaan torjua väitteen mongolitaustasta.⁶³ Pohdinta kansan mongolisuudesta ei kuulu Maila Talvion *Kurjet*-romaanin, mutta Joel Lehtosen Muttis-hahmo, kirjakauppias, on perehtynyt kysymykseen. Muttinen huomaa punaisten vankien joukossa lyhytkalloisuuteen viittaavia piirteitä. Eräällä miehellä ei ole ”otsaa laisinkaan: niin alhaalta se lähtee luisumaan niskaa kohti; [ei] päälakea ei nystyrää”.⁶⁴

Kysymystä suomalaisten ”rodusta” pitivät esillä etenkin ruotsinkieliset: suomalaisten ulkonäöstä etsittiin vähemmän jaloja piirteitä ja vedettiin tästä johtopäätöksiä heidän älykkyydestään. Sosialismin kannattajien ajateltiin olevan biologisesti alhaisella kehitystasasteella ja kansalaissodan taustalla nähtiin ristiriita sivistyneen lännen ja primitiivisen idän välillä.⁶⁵ Suomalaisten alkukantaisuus sisälsi käsityksen ruotsinkielisen rodun ylemmyydestä. Lehtosen *Kuolleet omena-*

puut näkee kansalaissodan yhtenä taustatekijänä sen, että suurtilalliset etenkin Lou-nais-Suomessa olivat ruotsinkielisiä.

Isoilla tiloilla [...] maurusi työväki yhä lisää palkkaa. Omistajat ... hm, enimmäkseen ruotsalaisia, eri rotua, joka ei tunne suomalaista sielua, ei sen raivokasta vihaa ja kostonvimmaa ... eivät tahdo lisätä.⁶⁶

Kansan ”rotuun” perustuva alkukantaisuus oli deterministinen ajatus. Rodullisiin piirteisiin hän ei voi hetkessä vaikuttaa. Talvio lähestyi kysymystä yhteiskunnallisemmasta näkökulmasta. Kansan alkukantaisuus ei ollut rotuun perustuvaa vaan kasvatuksen puutetta. Heidät tuli johtaa jälleen oikealle tielle, osaksi ehyttä Suomen kansakuntaa.

Kurjet-romaanissa kansan eheyttäminen alkaa jo oikeastaan sotatoimien keskellä. Riikan sisar Alma menee sairaalaan hoitamaan punaisia haavoittuneita. ”Kuolemassa kaikki ovat valkoisia”, Alma sanoo.⁶⁷ Joel Lehtonen ei novellikokoelmassaan pohjusta kansan eheyttämistä, mutta F. E. Sillanpää painottaa – samoin kuin Talvio – kuoleman sovittavaa vaikutusta, jolloin toinen ei ole toista jalompi tai oikeutetumpi: ”Kuolleetkin nousevat ja ihmettelevät, miksi heidät on näin haudattu eri hautoihin, he eivät mitenkään voi muistaa, mitä sillä on tarkoitettu.”⁶⁸

Uuden eheyden aavistelu Talvion romaanissa viittaa hänen yhä vaalineen ihanteellista kuvaa kansasta. Hän antoi ehyttäjän roolin valkoiselle naiselle, kun taas valkoinen mies sai teoksessa taistelevan jääkäriin aseet. Voimakkaita ristiriitoja sisältänyt teos ilmeisesti vaati myös juonellisesti sovinnon mahdollisuutta kaaoksen jälkeen. Tosiasiasa eheytyminen ei heti kansalaissodan jälkeen ollut mahdollista, vaan yhteiskunnan kahtiajakautuminen oli voimakasta 1920- ja 1930-luvulla.

Työväenaate ja jääkäriaate

Talvion romaanissa renki Johanssonin käsitys työväenliikkeen teoriapohjasta jäi hataraksi. Hän pohtii, kuka on vastuussa maailman huonoudesta ja keksii lopulta syyllisen:

Hänen tuli parempi olla, kun hän nyt tiesi, ketä kohti hän saattoi suunnata syyttävän vihansa. Kapitalistinen maailmanjärjestys – se oli puoleksi pappi, puoleksi pormestari, nimittäin sellainen syöttiläs, joka oli lihotettu köyhänkansan hiellä ja kyynelillä.⁶⁹

Vastaavanlainen itse kehitelty näkemys työväenaatteesta on Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* Juhalla, joka kiertää asumuksissa tolkkutuksessa ”temokraatin aarretta” [sic].⁷⁰ Juha kiistelee ihmisten kanssa ja kokee tietävänsä asiasta enemmän kuin muut. Aatteen virallisia edustajia ovat nuoret tärkkikauluksiset miehet, joita Juha vierastaa ja jotka puolestaan kuuntelevat Juhana ajatuksia vaivautuneina.

54. Talvio (1919) 387.

55. Sillanpää (1961/1919) 197.

56. Sillanpää (1961/1919) 201. Juhana vaimo Riina on odottanut poikaa jo ennen heidän avioitumistaan. Pojan todellinen isä on eräs talollinen.

57. Sillanpää (1961/1919) 225–227.

58. Yrjö Varpio (1993) 'Jukolan Juhani – punakaartilainen? Kansalaissodan vaikutus suomalaisen kirjallisuustieteeseen', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 67, 70.

59. Juhana hakevat navetasta valkoiset herraskaiset pojat, jotka eivät tee eroa ihmisen ja eläimen välillä. He aavistavat, mikä kohtalo Juhana odottaa ja toimivat tietoisesti, kun taas Juha ei hätäytyneessä mielentilassaan ole täydessä ymmärryksessä. Faktisesti hän ei ole Palmunoksan murhaaja.

60. Varpio (1993) 71; ks. myös Annamari Sarajas (1962) *Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*, Helsinki: WSOY, 203.

61. Vrt. Foucault (1980/1975) 155.

62. Aira Kemiläinen (1985a) 'Johtopäätöksiä', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 488, 491, 505.

63. Aira Kemiläinen (1985b) 'Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86, Helsinki: SHS, 307–309.

64. Lehtonen (1995/1918) 102.

65. Pekka Kalevi Hämäläinen (1985) 'Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 410–411, 413.

66. Lehtonen (1995/1918) 90.

67. Talvio (1919) 383.

68. Sillanpää (1961/1919) 9.

69. Talvio (1919) 260.

70. Sillanpää (1961/1919) 186.

Talvio kuvaa työväenliikkeen kirkonvas-
taisena, mutta kansan ainakin kuoleman
hetkellä uskonnollisena. Eräs sotasairaalan
vanhemmista haavoittuneista pyytää ennen
kuolemaansa pappia. Pyyntöä tosin vähä-
tellä: "Eivät nämä yleensä pappia kysy,
kostaa ne vain lupaavat."⁷¹ Myös Sillanpään
Juha Toivola on pohjimmiltaan uskonnolli-
nen. Hänen työväen aatetta koskeva pu-
heensa on luonteeltaan "profeteerausta" ja
hän saattaa siteerata Vapahtajan sanoja.⁷²
Juha ja muut tuomiotaan odottavat puna-
vangit rukoilevat Jumalaa, ja ennen teloi-
tusta Juhan mielentila on hyvin harras: hän
uskoo nauttineensa Herran ehtoollista.⁷³ Us-
konsa säilyttänyt työväestö oli sitä joukkoa,
jonka varaan sivistyneistö halusi jälleen al-
kaa rakentaa yhteyttä kansaan.

Työväenaatetta enemmän Talvion roma-
nissa saa huomiota jääkäriate. Jääkäreiksi
lähtevät Riikka Tuunan veli Toivo, Toivon
poika Olli ja Riikan rakastettu Arvo Mäki-
matka. Riikan nuorempi veli Eino-Ilmari
hoitaa värväystä Pohjanmaalla. *Kurjet*-ro-
maanin jääkärit ovat sivistyneistöä: Arvo
opiskelee yliopistossa ja on fennomaani-
henkinen, Olli ja Eino-Ilmari ovat koululai-
sia. Toivo on Somerin talon isäntä.

Olli on vasta 14-vuotias jääkäriksi lähties-
sään. Eino-Ilmari on vain hieman vanhem-
pi, 18-vuotias. Sisällissodan kuvauksissa
tämä sotilaspoikateema oli yleinen. Myös
Ilmari Kianto ja Kyösti Wilkuna ihailivat
nuorten poikien innostusta rintamalla. Sa-
moin V. A. Koskenniemi julkaisi sodasta
runoelman *Nuori Anssi*.⁷⁴ Kansalaissodan
jälkeen sotilaspojat saivat paljon julkisuutta
ja Elsa Hästesko toimitti lapsisotureista kak-
siosaisen teoksen *Sankaripoikia* 1918–
19.⁷⁵

Jääkäreitä lähti Saksaan hankkimaan sot-
tilaskoulutusta yhteensä 1897 miestä helmi-
kuun 1915 ja tammikuun 1918 välisenä ai-
kana. Ensimmäinen, ns. pfadfinder-kurssi
jääkäreitä lähti helmi–maaliskuussa 1915.
Suurin osa jääkäreistä saapui Saksaan huh-
tikuuhun 1916 mennessä.⁷⁶ Liike ei koostu-
nut pelkistä herraspojista. 270 jääkäreitä oli
suorittanut ylioppilastutkinnon, mutta 946
jääkäreitä ei ollut saanut juurikaan koulusi-
vistystä. Työläistausta oli ainakin 730 jääkä-

rillä. Heissä oli siten paljon sosiaalidemo-
kratian kannattajia. Enemmistön maailman-
katsomus toki oli porvarillinen.⁷⁷

Kuten Eino-Ilmari Talvion romaanissa,
myös Lehtosen sotasankari Bongman vär-
vää poikia Saksaan. Sivumennen Lehtonen
vihjaa, että nuorukaisten lähdön taustalla ei
välttämättä ollut rohkeus vaan halu paeta
omia vaikeuksia: "Sillä niistä pojista, koti-
maassaan joskus ennen afääriänsä esimerkik-
si fuskanneista, oli Saksassa tehty oikeita
miehiä, ei surkua sodan vaivoissa kos-
kaan."⁷⁸ Saksaan lähteneillä oli isänmaallisia
motiiveja, mutta Lockstedtin leirille saapui
myös miehiä, jotka eivät tienneet, mihin
olivat ryhtyneet. Osalle oli luvattu hyvä työ-
paikka Saksasta. Muutamat halusivat välttyä
kotimaassa odottavista vaikeuksista kuten
kriminaalirangaistuksesta tai epätyytyttä-
västä naissuhteesta. Joukkoon saapui myös
fyysisesti ja henkisesti sairaita yksilöitä, joi-
ta vuoden 1916 alussa poistettiin joukoista
yli 40.⁷⁹

Talvion romaanissa syy Toivon ja Ollin
lähtöön on Ollin äidin Sylvin suhde venä-
läisen kirjurin kanssa. Teos kuvaa jääkärien
lähdön aluksi illuusiottomasti. Kyläyhteisös-
sä ei ymmärretä heidän tekoaan vaan läh-
töön suhtaudutaan epäillen. Kiinni joutu-
neita kohtaa hengenvaara tai elinkautinen
vankeus Venäjällä. Toiminta merkitsee nou-
sua esivaltaa vastaan. Pitäjän kirkkoherra
on yksi epäuskoisista:

Eikä sitä mitenkään oikeaksi saattanut
katsoa, että Suomen miehet sillä lailla
panivat isänmaan alttiiksi vaaralle.
Tiettyhän se oli, mitä siitä tuli maalle ja
koko kansalle: täydellinen venäläistytymi-
nen. Ja kuinka monet vangitsemiset. [...] Viattomat tietenkin kärsivät seuraukset
seikkailijoiden teoista. Sillä mitäpä ne
muutakaan ovat kuin seikkailijoita, jotka
sellaisiin varomattomiin ja suorastaan
rikollisiin [tekoihin] ryhtyvät.⁸⁰

Jääkärit olivat itsenäisyysaktivisteja, kun
taas kirkkoherra edustaa suhtautumisessaan
Venäjään maltillisen vastarinnan linjaa.
Myös Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa*
valitetaan "salaperäisesti kadonneita nuoru-

kaisia, joiden teko Suomenkin perustuslakien mukaan oli maanpetos.”⁸¹ Matti Lackman korostaa jääkäritutkimuksessaan, että liike oli valtio- ja maanpetoksellista toimintaa. Kuolemanrangaistus ei uhannut ainoastaan jääkäreitä vaan heidän värvääjiään, oppaitaan ja majoittajiaan.⁸²

Jääkärien sankarimainetta ajatellen Talvio joutuu ottamaan kantaa väkivallan kysymykseen. Eino-Ilmari kertoo Riikalle, miten jääkäriksi lähteneet miehet olivat menneet väärillä passeilla rajan yli. 14-vuotias Olli oli hihtänyt yli jään.

Hän tappoi ainakin kolme santarmia. Kyllä he hänen nyrkkinsä muistavat. Yhdenkin kauhean inhoittavan urkkijan hän löi tainnoksiin ja viskasi avantoon. Niin, niin, sillä muuten he olisivat tappaneet hänet. Se se juuri on sodassa: jollen minä tapa sinua, niin sinä tapat minut.⁸³

Teoksessa aiemmin esiintynyt näkemys venäläisten epäilyttävästä kansanluonteesta legitimoitui Ollin väkivallankäytön. Vastustajat, santarmit ja urkkijat ovat venäläisiä ja heidän yhteismiehiään. Pojan teot eivät kuitenkaan ole Riikan kristillisen moraalien mukaisia. Eino-Ilmari myöntää, ettei julmutta puutu valkoisten puolelta.

Mutta kun on kohdannut punaisten silpomia ruumiita – jotakin niin kuvaamattoman kauheaa –, niin on joutunut sellaisen raivon valtaan, ettei miehiä ole voinut pidättää. Jos näet asetoverisi [...] ruumiin halkaistuna, silmät sokaisuina, niin sinä ikään kuin pettäisit hänet, jollet maksaisi samalla tavalla.⁸⁴

Joel Lehtonen selittää valkoisten käyttämän väkivallan Talviota suorasukaisemmin. Novellissa ”Bongmanin kuolema” tuomari Tommola muistelee ystävänsä sodassa suorittamia urotöitä:

Bongman sieppautti [vastaan panneet punavangit] metsään ja annatti ”leipäkorttia”, ammutti, ymmärrät, – talonpoikaisarmeijamme ei liioin kursaile, – ja sitten punikkimullikat hautaan ja

kalkkia päälle. Meni siinä viattomiakin. Ja se on sotaa.⁸⁵

Lehtonen liioittelee Bongmanin sinänsä vaupussotadiskurssin mukaista sankaruutta niin, että hahmo muuttuu aktivistin parodiaksi. Sankaruuden satiiri on myös sodalta vaatehuoneeseen piiloutuva Muttininen, joka punaisten teloituksia seurattessaan saa seksaivuoskohtauksen, ampuu erään vangeista ja joutuu mielisairaalaan toipumaan.⁸⁶

Talvion romaani on vertailtavista teoksista jääkärihenkisin, mutta ei silti saksalaismielinen. Teoksensa Talvio päättää pääsiäiseen eli ennen saksalaisten tuloa. Joel Lehtosen novelleissa jääkäreitä kuvataan ohimennen,⁸⁷ mutta Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* jääkäri on sikäli merkittävä henkilö, että hän johtaa Juhan elämän lopettavaa teloituskomppaniaa. Juhan tuomitsee oikeus, jonka kenttätuomari ja komendantti ovat ruotsinkielisiä. Kenttäoikeuden suomenkielinen paikallispäällikkö ei juuri pysty vaikuttamaan heidän näkemyksiinsä.⁸⁸ Kustantajan painostuksesta Sillanpää poisti romaanista jaksot, joissa jääkäriin puheet vaikuttivat raaoilta ja jääkäriin omavaltaiset teot rinnastettiin venäläisten sotilaiden te-

71. Talvio (1919) 401.

72. Sillanpää (1961/1919) 185.

73. Sillanpää (1961/1919) 229–230, 235. Ks. myös Lehtosella punavanki, joka rukoilee: ”Armahtakaa, Ristuksen tähden”, Lehtonen (1995/1918) 102.

74. Kunnas (1976) 125.

75. Lasse Koskela (1999a) ”Kansa taisteli – valkoiset kertoivat”, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 225.

76. Matti Lackman (2000) *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäriliikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka. Jääkäreiden tuntematon historia*, Helsinki: Otava, 192–193.

77. Lackman (2000) 203, 207–208.

78. Lehtonen (1995/1918) 110.

79. Lackman (2000) 188, 191.

80. Talvio (1919) 125–126.

81. Sillanpää (1961/1919) 188.

82. Lackman (2000) 112–113.

83. Talvio (1919) 320.

84. Talvio (1919) 414–415.

85. Lehtonen (1995/1918) 115.

86. Lehtonen (1995/1918) 94, 104.

87. Lehtonen (1995/1918) 100.

88. Sillanpää (1961/1919) 231–232.

kemiin raakuuksiin. Tämä lievensi kirjailijan teloituskohtauksen alun perin sisällyttämää kontrastia.⁸⁹

Matti Lackman ottaa tutkimuksessaan esiin jääkärien julmuuden. Virallisia ohjeita rikottiin usein karkeasti vedoten siihen, että vastustajat olivat lain ulkopuolella, koska he olivat venäläisiä ja heihin liittyneitä suomalaisia.⁹⁰ Antautuneitten ampumista pyrittiin rajoittamaan julistuksin, mutta rajoitus ei koskenut venäläisiä, joiden uskottiin – tai uskoteltiin – olleen päätekijöitä sodassa.⁹¹ Tampereen valloituksessa valkoiset ampui- vat lähes kaikki vangiksi saadut venäläiset, noin 200 henkeä. Valkoiset tappoivat myös venäläisiä siviilejä, etenkin Viipurin valtauksen yhteydessä ns. Viipurin verilöylyssä.⁹² Jääkäripoliitiikan johtohahmo oli voimakkaan venäläisvastainen kenraali Hannes Ignatius.⁹³

Lehtonen kuvaa venäläisvihaa novellissaan Muttisen Aapeli sodassa, jossa valkoiset huomaavat punaisten joukossa venäjänkielisen miehen. Neljä talonpoikaa, ”kaikki kiihtyneitä ja kasvoiltaan verenpunaisia, ta- luttaa hänet jonnekin lähelle, katsoen ympärilleen nauruntapainen irvistys huulillaan;”⁹⁴ mies teloitetaan. Venäläiseksi epäil- lään myös Nilsiän murretta puhuvaa suomalaista – ulkonäön perusteella. Petomai- suus ei Lehtosella ollut pelkästään punais- ten ominaisuus.

Talvion romaanissa päähenkilö Riikka lopulta huomaa, että jääkärit ovat ”Jumalan lahja”.⁹⁵ Kun jääkärit kurkien tavoin pää- siäisenä palaavat paikkakunnalle, heidän tulonsa rinnastuu ylösnousemuksen juhlaan – he ovat Jumalan valittu ”totuuden sota- joukko”.⁹⁶ Näin sisällissota saa uskonsodan luonteen. Valkoisen diskurssin uskonnolli- suus korostuu Talvion teoksen lopussa, jos- sa Riikka Tuuna löytää kirkkoherra Nahisen ristiinnaulittuna kirkon alttarilta. Papin sy- dän on naulattu kirkon oveen ja hänen per- heensä on surmattu alttariportaille. Kohtaus on vahvasti vertauskuvallinen ja tämän tuo esiin myös Riikan eleetön suhtautuminen näkyyn:

Riikka Tuuna ei pyörtnyt, ei hän myöskään puhjennut valituksiin. Mikään ei häntä enää

hämmästyttänyt eikä kauhistuttanut. [...] Herralle pyhitettyinä he lepäsivät kuoleman rauhassa, koko perhe.⁹⁷

Sodan loppuratkaisun sijoittaminen pääsiäi- seen tuo kohtaukseen ristiinnaulitusta suo- rastaan raamatullista paatosta. *Kurkien suo- malaiset taistelevat valitun kansan tavoin idästä leviävää barbariaa vastaan.*

Tyyni Tuulio on arvellut, että kohtaus symboloi tsaariperheen kohtaloa.⁹⁸ Kirkko- herran kirjalliset esikuvat löytyvät auton- omian ajan vainoajoja kuvanneista roma- neista. Esimerkiksi Topeliuksen tuotannos- sa oli hengenmiehiä, jotka rohkaisivat kan- saa sotatilanteissa ja joita kidutettiin ja ta- pettiin kutsumuksensa vuoksi.⁹⁹ Koskelan mukaan ristiinnaulitsemisen aihe ma toistui suomalaisessa kansalaissotakirjallisuudessa usein. Esikuvaksi hän arvioi maailmansotaa käsitelleen anglosaksisen kirjallisuuden, jos- sa esiintyi sotilaiden ristiinnaulitsemisia.¹⁰⁰ Toisaalta kirjailijakunta altistui sotatekevänä monenlaisille huhuille, joissa kerrottiin pu- naisten kirkonmiehille suorittamista hirmu- töistä.¹⁰¹

Punaisten esittäminen kristinuskon vas- tustajina yllytti sodan aikana uskonnollisia tahoja liittymään valkoiseen armeijaan. Leh- tosen novellissa ”Muttisen Aapeli sodassa” huhut kirkon häpäisijöistä saavat pelokkaan Muttisenkin lähtemään rintamalle. Punaiset olivat pesiytyneet kirkkoon,

89. Rajala (1983) 174, 202; ks. myös Lasse Koskela (1999b) 'Punakapinan psykohistoriaa', teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkius- kosta väistöjen kapinaan*, Helsinki: SKS, 237.

90. Lackman (2000) 592.

91. Ylikangas (1993) 98, 103.

92. Karemaa (2004) 240.

93. Aki-Mauri Huhtinen (2007) 'Sotilasjohtamisen huo- li. Sotilasjohtajien henkilösuhteet: merkitysten valta- taistelu', teoksessa Veivo (toim.), 272–273.

94. Lehtonen (1995/1918) 103.

95. Talvio (1919) 322.

96. Talvio (1919) 379–380.

97. Talvio (1919) 435.

98. Tuulio (1965) 148.

99. Hannu Syväoja (1998) ”*Suomen tulevaisuuden näen.*” *Nationalistinen traditio autonomian ajan his- toriallisessa romaanissa ja novellissa*, Helsinki: SKS, 116.

100. Koskela (1999a) 224–225.

101. Ks. Aho (1918) *Hajamietteitä kapinaviikoilta II*, 152; Vuorinen (2007) 253.

jossa he teurastivat ryöstämänsä karjan, pistivät lehmien päät alttarin reunalle ja jakoivat niille ehtoollista; sitten tanssivat ristikäytävällä ja halusivat parvilla urkujen säestyksellä. Oh, tällaisia kirkon vastustajia. Ei, tästä tulkoon loppu.¹⁰²

Muttisen päivittely implikoi, että kyseessä on parodia. Joel Lehtonen kyseenalaistaa näin valkoiseen diskurssiin liitetyn uskonnollisuuden. Muttinen pitää arveluttavana sitä, että kristillisyys legitimoii sodankäynnin:

”Hän [Muttinen] rukoilee Jumalaa; hän tietää, että hänen on hassua rukoilla, jopa väärinkin silloin, kun tahtoo jo tappaa.”¹⁰³

Lehtonen ei pidä uskontoa valkoisten voiton tai yleensäkin sodankäynnin moraalisena oikeuttajana.

Valkoinen vapausotadiskurssi esti Talviota kuvaamasta ja analysoimasta sotaa Suomen sisäisenä konfliktina. Sodan yhteiskunnallinen tausta ja luokkasota-ulottuvuus jäivät etenkin *Kurjet*-teoksen lopussa kristillisyyden varjoon. Sodan teemoista tuli siten lähinnä eri yksilöiden moraalisia ja eettisiä ongelmia. Lehtosen käyttämänä valkoisesta diskurssista puolestaan tuli parodianomaista. Sillanpään romaanissa loimilankana oli käsitys sodasta sisällissotana, sillä *Hurskaasta kurjuudesta* puuttuvat viitteet venäläisistä sodan osapuolena. Sillanpää oli tässä suhteessa poikkeus, kun taas Talvion käsitys sodan luonteesta oli vallitsevan valkoisen ajattelutavan mukainen. Sisällissotadiskurssin oli sodan jälkeen hyvin vaikea päästä kuuluville.

102. Lehtonen (1995/1918) 98.

103. Lehtonen (1995/1918) 99.

PASI SAARIMÄKI

Maaseudun aviottomien äitien toimintastrategiat käräjillä 1800-luvun lopulla

Pasi Saarimäki tarkastelee artikkelissaan 1800-luvun lopun keskisuomalaisilla käräjillä lastenelätustapausten nostaneiden aviottomien äitien toimintastrategioita, joilla pystyttiin vaikuttamaan omaan elämäntilanteeseen. Ensinnäkin lapsen isää voitiin painostaa keskinäiseen elatussopimukseen, jolloin äidin taloudellinen tilanne parani. Toiseksi, kertomalla, miksi olivat suostuneet seksuaaliseen kanssakäymiseen, naiset osallistuivat uhatuksi joutuneen seksuaalisen maineensa puolustamiseen.

■ Aviottoman lapsen saaminen 1800-luvun maaseudulla oli lähtökohtaisesti negatiivinen asia naisen kannalta. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut totaalista sulkemista yhteisön ulkopuolelle, vaan aviottomat äidit kykenivät esimerkiksi lapsen isän käräjille elätkesestä haastamalla parantamaan omaa taloudellista ja moraalista asemaansa. Tarkasteluni liittyy yleisemmällä tasolla maaseudun seksuaalisuuden historialliseen tutkimukseen, jossa aiheena ovat lain, kirkon ja yhteisön normit sekä ihmisten seksuaalinen käyttäytyminen suhteessa niihin.¹

Maaseudun seksuaalisuutta on Suomessa historiatieteessä tutkittu vähän, ja enimmäkseen opinnäytetasolla.² Usein tutkimuksel-

linen näkökulma aiheeseen on ollut selkeän rikoshistoriallinen,³ ja toisaalta useampia opinnäytteitä on ilmestynyt aihepiiriä sivuavasti lapsenmurhasta.⁴ Monografia- ja artikkelitasolla maaseudun seksuaalisuutta on yleensä tarkasteltu osana jotain laajempaa aihepiiriä.⁵ Yksi harvoista suoraan aihetta tarkastelevista teoksista on Kirsi Pohjolalta vuonna 1995 ilmestynyt *Eros kylässä*,⁶ joka pitkälle saman aihepiirin ja oikeudellisen lähdeaineiston vuoksi on tärkeässä roolissa tässä artikkelissa.⁶ Yhteisen kulttuuri- ja la-kitradition johdosta olennaisena keskustelukumppanina käytetään myös ruotsalaista tutkimuskirjallisuutta.

Aviottoman lapsen synnyttämisen jälkeen naimattomat naiset saattoivat tarvittaessa haastaa miehen käräjille lapsenelätkesestä, jos tämä ei muuten suostunut elättämään lasta. Syntyneissä oikeustapauksissa naiset olivat kantajina ja miehet vastaajina. Artikkelin keskiössä ovat elätustapausten myötä

Ruotsin ajan lopulla, painamaton lisensiaatintyö, Tampereen yliopisto, Suomen historia; Pasi Saarimäki (2006) Avioliitto-odotuksiin kytkeytyvät naimattomien ihmisten seksuaalisuus ja sen seuraukset – Normit, performatiivisuus ja sukupuoli keskisuomalaisessa maaseutuyhteisössä ja käräjillä 1800-luvun loppupuolella, painamaton lisensiaatintyö, http://thesis.jyu.fi/07/URN_NBN_fi_jyu-200752.pdf (3.10.07), Jyväskylän yliopisto, Suomen historia.

3. Esim. Tytti Voutilainen (1991) *Kokemäkeläisten siveysrikkomukset 1600-luvun käräjillä*, painamaton pro gradu, Turun yliopisto, Suomen historia. Aiheeseen liittyvänä väitöskirjana mainittakoon Seppo Aalto (1996) *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina – Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kirkonkunnassa 1621–1700*, *Bibliotheca Historica*, 12, Helsinki: SHS.

4. Esim. Minna Huumarkangas (1995) *Lapsenmurhat Etelä-Pohjanmaalla 1800-luvulla*, painamaton pro gradu, Jyväskylän Yliopisto, Suomen historia; Kaijus Ervasti (1994) *Lapsenmurhat Suomessa: Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikoksista Suomessa erityisesti autonomian aikana*, painamaton lisensiaatintyö, Helsingin yliopisto, Oikeuden yleistieteiden laitos.

5. Esim. Antero Heikkinen (1997) *Kirveskansan murros. Elämää Kubmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla*, Helsinki: Yliopistopaino; Pirjo Markkola (2003) 'Moninainen maalaisnuorisio', teoksessa Sinikka Aapola, Mervi Kaarninen (toim.) *Suomalaisen nuorison historia, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 909, Jyväskylä: SKS.

6. Kirsi Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) *Eros kylässä – Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa, Suomi 177*, Mikkeli: SKS. Suomessa myös etnologinen ja folkloristinen tutkimus on tärkeältä osaltaan tarkastellut menneisyyteen liittyvää seksuaalisuutta.

1. Artikkelini perustuu aihepiiriltään joulukuussa 2006 tarkistettuun Suomen historian lisensiaatintyöhön ja valmisteilla olevaan väitöskirjaan. Kiitän tätä tekstiä kommentoineita YTM, FM Hanna-Mari Husua ja FM Juha Järvelää rakentavista kommentteista, sekä Suomen Akatemiaa Valta Suomessa -tutkimusohjelman *Strategic Practices: Hidden Histories of Gender in Finland 1880–2005* -projektille (JY) myöntämästä rahoituksesta.

2. Tiina Miettinen (2002) *Huonosti vartioidut tyttäret: avioton syntyvyys ja avioliitto haubolaisissa perheissä*

hahmottuvat naisten toimintamallit,⁷ joita kutsun toimintastrategioiksi. Esitän että haasteen avulla aviottomat äidit pystyivät painostamaan miehiä keskinäiseen elatussopimukseen ja tällä tavoin parantamaan omaa taloudellista asemaansa. Toisekseen elatustapausten alussa esitetyillä syytöspuheenvuoroilla naiset puolustivat uhatuksi joutunutta seksuaalista mainettaan.

Lähteinä käytetään keskisuomalaisten Keuruun, Multian ja Pihlajaveden pitäjien muodostaman Keuruun käräjäkunnan lasten-elatustapauksia vuosilta 1880–87, joita on kihlakunnanoikeuden varsinaisasiain pöytäkirjoissa eli tuomiokirjoissa yhteensä 54 kappaletta. Tavalliset käräjät pidettiin kaksi kertaa vuodessa, talvella ja syksyllä, sekä tarpeen vaatiessa välikäräjiä ympäri vuotta.⁸ Aviottomien lasten määrään suhteutettuna noin 14 prosenttia äideistä joutui turvautumaan käräjiin elatusta saadakseen.⁹

Tarkasteltavat toimintastrategiat suuntautuivat käräjillä ensisijaisesti aviottoman lapsen isään ja yhteisön jäseniä edustavaan käräjäyleisöön. Lainsäädäntö ja käräjäointi juridisessa mielessä toimivat sitä vastoin enemmän taustakontekstina naisten toiminnalle, sillä esimerkiksi naisen vakuuttamisyrityksistä tuomaria ja lautakuntaa kohtaan (puheet, kirjallinen materiaali, todistajat) elatustuomioiden aikaansaamiseksi, ei olla kiinnostuneita. Tarkasteltavan toimintastrategian luonteesta kuitenkin riippuu juridisen kontekstin merkittävyys, sillä esimerkiksi taloudellisen tilanteen parantamisen kannalta odotetuilla oikeuden elatustuomioilla oli vaikutusta miehen sopimishalukkuuteen, kun taas maineen puolustamisen kannalta käräjäsalin toimi enemmän esiintymisareenana käräjäyleisöön päin.

Tarkasteltavat keskisuomalaiset pitäjät olivat 1880-luvulla vielä perinteisen agraarisia sekä elinkeinoiltaan että väestön sosiaaliselta koostumukselta, tosin lähestymässä rakenteellisia muutoksia.¹⁰ Vaikka lähilukuni kohteena on vain yksi tietty suomalainen käräjäkunta, pyrin hahmottamaan aviottoman äidin toiminnasta ja yhteisön suhtautumisesta yleisempiä, koko maantieteellisen Suomen maaseutupitäjiä koskeneita piirteitä. Tämän mahdollistavat tarkasteltavien toi-

minstrategioiden yleispätevät lähtökohdat. Ensinnäkin pohjalla ovat naimattomien naisten mahdollisuus tulla raskaiksi ja tämän tuottama konflikti yhteisön näkemysten kanssa, joissa sallittu seksuaalisuus määriteltiin avioliiton kautta ja jossa aviottomien lasten elättäminen nähtiin tarpeellisenä. Samoin toimintastrategiat mahdollistavaa lainsäädäntöä ja maaseudun käräjäkulttuuria voidaan pitää yleispätevänä ainakin Suomen suuriruhtinaskunnan alueella. Jos pitäjiä ja maakuntia lähdetäisiin vertailemaan, erot tulisivat tällöin enemmänkin artikkelissa esiteltävien teemojen vahvuudesta kuin täydellisestä erilaisuudesta.

Artikkeli on rakenteeltaan kolmiosainen. Taustaluvussa esitellään raskaaksi tulleen ja aviottoman lapsen synnyttäneen naimattoman naisen taloudellista ja sosiaalista asemaa suhteessa 1800-luvun lopun maaseutuyhteisön seksuaalisuuteen liittyviin normeihin. Luvun on tarkoitus paitsi valaista millainen naisen tilanne oli, myös antaa perusteet sille, miksi käräjien mahdollistamat toimintastrategiat olivat naisille tärkeitä. Tämän jälkeen tarkastellaan elatustapauksia, joiden käsittely jätettiin käräjillä kesken ja kysytään, mitkä seikat asettivat miehille paineita sopia suoraan naisen kanssa elatuksesta. Toisen toimintastrategian kohdalla ollaan kiinnostuneita siitä, millaisella syytöspuheenvuorojen sisällöllä naiset osallistuivat maineensa puolustamiseen ja miksi se oli tehokasta. Käräjäpuhetta tulkitaan täl-

7. Naisten toimintamahdollisuuksista käräjillä yleisemmällä tasolla esim. Gudrun Andersson (1998) *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal, Studia Historica Upsaliensia* 187, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis; Mona Rautelin (1995) 'Förekom tvenne stycken konor. Kvinnor på tingen: Österbotten efter 1600-talets mitt', *Historisk Tidskrift för Finland* 80, 12–38.

8. Jyväskylän Tuomiokunta, Keuruun käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat, Syyskäräjät 1879–Syyskäräjät 1888. Niteet II Ca: 92–108; Välikäräjien pöytäkirjat, Välikäräjät 1884–1888. Niteet I Cg: 12–16. Jyväskylän Maakunta-arkisto (jatkoksa JyMA).

9. Saarimäki (2006) 210.

10. Teppo Vihola (1983) *Vanhan Ruoveden historia, osa 3, 3, 1: Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860–1917*, Keuruu: Keuruun ja Pihlajaveden historiatoimikunta; Mauri Mönkkönen (1983) *Vanhan Ruoveden historia, osa 3, 2: Multian historia 1866–1975*, Saarijärvi: Multian kunta/Multian Seurakunta.

löin aikakauden todellisuutta määrittäneenä tekijänä, jolloin lähdeteksti ei toimi pelkätään historiallisen todellisuuden neutraalina heijastajana, vaan kielen analyysin kautta pyritään löytämään aikakauden ihmisten kulttuurisesti jakamia merkityksiä.¹¹ Artikkelin päätökseksi pohditaan vielä toimintastrategioiden keskinäistä suhdetta ja sitä, kuinka tietoista strategioiden käyttö aviottomilla äideillä oli.

Aviottomaan äitiin suhtautuminen: yhteisön negatiiviset normit

1800-luvun maaseutuyhteisössä naimattomien ihmisten sallittu seksuaalisuus määrittyi avioliitto-odotusten kautta. Seksuaalinen kanssakäyminen hyväksyttiin, jos pariskunnan tiedettiin olevan menossa tulevaisuudessa avioliittoon tai jos he olivat tehneet keskinäiset aviolupaukset, tai vielä selvemmin, olivat jo kihloissa. Kun seksuaalinen yhteiselämä oli aloitettu aviolupausten/kihlauksen myötä, tuli sellainen suhde tehdä ”täydeksi” vihkimisellä, joka vain laillisti jo alkanee avioliiton.¹²

Tällaiset avioliittoon liittyvät odotusarvot yhdessä tekivät niistä samalla normiston, jota naimattomien ihmisten täytyi noudattaa. Vaikka normit erosivat esimerkiksi kirkon vastaavista, joiden mukaan seksuaalisuus olisi kuulunut vain avioliittoon, näkemykset olivat samansuuntaisia. Aikataulu maaseutuyhteisössä vain oli väljempi. Ahtaiden asumisolojen vuoksi usein ulkopuolisten tietoon tulevaa naimattomien seksuaalista kanssakäymistä ei tämän vuoksi arvoitettu lähtökohtaisesti negatiivisesti: paris kuntien tulkittiin olevan menossa tulevaisuudessa avioon. Selkeästi tiedettyä avioliittoon johtamatonta seksuaalista suhdetta puolestaan paheksuttiin molempien sukupuolten osalta, riippumatta siitä oliko seurauksena raskaus vai ei.¹³

Naimattoman naisen raskaaksi tuleminen oli täten seksuaalisen normirikkomusluonteen vuoksi huono asia, ja pahimmassa tapauksessa nainen saattoi joutua yhteisön suoran paheksunnan kohteeksi. On esitetty, että esimerkiksi piian avioton raskaus olisi tuonut häpeää sekä hänen työtalolleen että vanhemmilleen.¹⁴ Toisaalta käytännön suh-

tautuminen ja käyttäytyminen raskaana olutta naista kohtaan saattoivat vaihdella. Naisten pyrkimykset peitellä raskauttaan todistavat kuitenkin yhteisön olemassa olevista normeista, jotka naimattomat naiset olivat tiedostaneet.¹⁵

Tilanne voitiin kuitenkin korjata vielä avioitumalla ennen lapsen syntymää. Raskaana olleen yksilön kohtaamat sosiaaliset ja taloudelliset paineet yhteisössä saivat usein aikaan avioliittoja, ja paikallisyhteisö hyväksyi ennen vihkimistä alulle pannun raskauden.¹⁶ 1800-luvun ja 1900-luvun alun maaseudulla olikin yleistä, että avioparien ensimmäinen lapsi syntyi alle yhdeksän kuukauden kuluessa avioitumisesta. Pitäjistä riippuen tällaisten avioliittojen osuudet saattoivat Suomessa¹⁷ ja Ruotsissa¹⁸ vaihdel-

11. Ks. Eero Suoninen (1993) 'Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen', teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen *Diskurssianalyysin aakkoset*, Jyväskylä: Vastapaino, 60.

12. Esim. Sigrd Johansson (1999) *”då skall han taga henne till äkta...” Öäkta födslar, äktenskapsmarknad och giftermålssystem i Östsvrige och Västsverige 1750–1850, Studier i Stads- och Kommunhistoria 17*, Stockholm: Stads och kommunhistoriska institutet, 150, 175, 211; Jonas Frykman (1977) *Horan i bondesämhället*, Lund: Liberlärmedel, 176, 183–184; Ann-Sofie Kälvermark [Ohlander] (1977) 'Att vänta barn när man gifter sig. Föräktenskapliga förbindelser och giftermålsmonster i 1800-talets Sverige', *Historisk Tidskrift 97*, 181–184.

13. Saarimäki (2006) 52–69, 79–83.

14. Hilkka Helsti (2000) *Kotisynttysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitityden ja äitisynttysten konfliktista, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785*, Helsinki: SKS, 276–277; Saarimäki (2006) 135; Frykman (1977) 159–173.

15. Huuamarkangas (1995) 74–76; Saarimäki (2006) 135–140. Vaikka raskauden peitteleminen oli tapana myös naiduilla naisilla (Helsti (2000) 73–74, 255–260), naimattomilla naisilla oli siihen vielä erityinen syy.

16. Esim. Antero Heikkinen (1988) *Kirveskansan elämä: ihmiskohtaloita Kubmon erämaissa 1800-luvun alussa*, Juva: WSOY, 173; J. Lukkariinen (1933) *Suomalaisten naimatapoja: aineksia suomalaisten kansojen avioliiton historiaan, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 186*, Tampere: SKS, 15–16.

17. Esim. Pirjo Markkola (1986) 'Emännäksi, piiaaksi vai tehtaaseen. Tampereen ympäristössä syntyneiden naisten elämänvaiheita 1830-luvulta 1930-luvulle', teoksessa *Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Jublakirja Viljo Rasilan täyttävissä 60 vuotta, Acta Universitatis Tampereensis. Ser A, Vol 202*, Tampere: Tampereen Yliopisto, 79; Erkki Laitinen (1988) 'Väestö ja yhteiskunta', teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Keski-Suomen historia 2*, Jyväskylä: Keski-Suomen maakuntaliitto, 75.

18. Esim. Sten Carlsson (1977) *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ständs-*

la muutamasta prosentista aina 50:een. Avioituminen raskauden aikana kertoo paitsi esiaviollisen seksuaalisen kanssakäymisen yleisyydestä, myös siitä että raskaaksi tulemisella oli vaikutusta avioliittojen muodostumiselle.

Aviottoman lapsen syntymä oli useammassa mielessä naisen kannalta huono asia. Ensinnäkin lapsi oli aineellinen todiste yhteisön jäsenille siitä, että nainen ei ollut pystynyt toimimaan yhteisön normien mukaisesti. Tällöin seksuaalisuuteen liittyvä maine oli joutunut uhatuksi. Varsinkin muistitietoaineiston ja kansanrunojen kautta korostuu yhteisön totaalisen negatiivinen suhtautuminen. Aviottoman lapsen synnyttäneellä olisi ollut riski joutua kutsutuksi/miellytyksi ”huorana”, ”huoralapsen” saajana, mikä edelleen olisi korostanut aviottoman äidin marginaalista asemaa yhteisössä.¹⁹

Negatiivista suhtautumista ei pidä kuitenkaan ylikorostaa, sillä esimerkiksi Ann-Sofie Ohlander on kritisoinut Jonas Frykmanin näkemyksiä aviottoman äidin kokemasta totaalisesta yhteisön ulkopuolelle, ”huora”-kategoriaan joutumisesta. Käytännössä aviottoman lapsen synnyttäminen ei ollut naiselle väistämättä mikään sosiaalinen katastrofi, eikä häntä välttämättä ajettu yhteisön ja perheen ulkopuolelle.²⁰ Yhteisön normit olivat aviottomien äitien suhteen totaalisen negatiivisia, mutta se miten yhteisön jäsenet heihin todellisuudessa suhtautuivat, saattoi vaihdella suurestikin.

Toisekseen aviottoman lapsen syntymä oli taloudellisessa mielessä äidille negatiivinen asia. Itsensä lisäksi hänen täytyi elättää nyt myös lapsensa ilman avioliiton suoma turvaa. Toisaalta on muistettava, että aviottoman lapsen syntymä ei tehnyt esimerkiksi piikaa vähemmän houkuttelevaksi työvoimaksi, vaan tarve työkykyiselle naiselle oli suuri. Jälkikasvuun saatettiin suhtautua myönteisesti, vaikka kynnys naisen palkkaamiseen kasvoikin.²¹

Aviottoman lapsen synnyttäminen ei siis automaattisesti sysännyt naimatonta naista maineen suhteen tai taloudellisessa mielessä yhteisön marginaaliin, vaikka jossain määrin heikensi esimerkiksi myöhempiä

avioitumismahdollisuuksia.²² Tilanne oli toinen silloin, jos naisen tiedettiin olleen seksuaalisessa kanssakäymisessä useampien miesten kanssa, tai jos hän synnytti useampia aviottomia lapsia. Varsinkin viimeksi mainittu tilanne siirsi naisen selvemmin yhteisön avioliittojärjestelmän ulkopuolelle.²³ Useamman aviottoman lapsen synnyttäneet ja siis selkeämmin marginaalissa olevat aviottomat äidit olivat usein yhteisön sosiaalisesti alempana olevaa väestöä, esimerkiksi itsellisiä ja irtolaisia.²⁴

Vaikka aviottoman lapsen synnyttäminen ei ollut välttämättä naiselle taloudellinen ja sosiaalinen katastrofi, niin tilanne oli lähtökohtaisesti ongelmallinen. Normien vastaisesti toimiminen oli vaikuttanut aviottomien äitien seksuaalisuuteen liittyvään maineeseen, mutta toisaalta he olivat myös taloudellisesti kiperässä tilanteessa. 1800-luvun lopun maaseudulla kihlakunnankäräjät oli-

sambället, Studia Historica Upsaliensia 90, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 91; Frykman (1977) 200–201; Johansson (1999) 151–153.

19. Jan Löfström (1999) *Sukupuoliero agrariikulttuurissa: ”Se nyt on vaan semmonen”*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 757, Vaasa: SKS, 61–62, 155; Lotte Tarkka (1998) ’Sulhasen syntyy. Sanan voima vienankarjalaisessa mieronvirressä’, teoksessa Lea Rojola, Lea Laitinen (toim.) *Sanan voima: keskusteluja performatiivisuudesta*, *Tietolipas* 160, Vammala: SKS, 161–162; Leea Virtanen (1990) ’Huoraksi nimitely suomalaisessa perinteessä’, teoksessa Aili Nenola, Senni Timola (toim.) *Louhen sanat: kirjoituksia kansanperinteen naisista*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 520, Helsinki: SKS, 142, 145–149; Frykman (1977) passim.

20. Ann-Sofie Kälvmemark [Ohlander] (1978) ’Hotet mot familjen. Den ogifta modern i Sverige i historisk perspektiv’, *Historisk Tidskrift* 98, 88–91, 93; Carlsson (1977) 93–94; Löfström (1999) 155–156.

21. Esim. Börje Harnesk (1990) *Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talets Sverige*, *Umeå Studies in the Humanities* 96, Umeå: Universitetet i Umeå, 129–130; Pirjo Markkola (1990) ’Women in Rural Society in the 19th and 20th century’, teoksessa Merja Manninen, Päivi Setälä (toim.) *The Lady with the Bow. The Story of Finnish Woman*, Keuruu: Otava, 23, 26; Carlsson (1977) 93.

22. Heikkinen (1997) 62; Per Bolin Hort (1998) *En Tråkig historia. Ogifta mödrar, deras barn och fattigvården i Simrishamn, 1870–1917*, *Linköping Studies in Arts and Science* 175, Linköping: Tema Barn, Linköpings universitet, 78; Carlsson (1977) 93, 113; Johansson (1999) 79–82, 97, 219.

23. Saarimäki (2006) 102–106; Aalto (1996) 87–88; Bolin Hort (1998) 69.

24. Saarimäki (2006) 155–167. Ks. Carlsson (1977) 93–94.

vat kuitenkin paikka, jossa naiset pystyivät toiminnallaan vaikuttamaan ensinnäkin taloudelliseen tilanteeseensa yhteisössä.

Isän painostaminen keskinäisen elatussopimuksen tekoon

Juridisessa mielessä naisten oikeudessa esittämät elatusvaatimukset perustuivat Ruotsin valtakunnan lain 1734 perintökaaren kahdeksanteen lukuun ja sitä täydentävään Keisarilliseen asetukseen, joissa aviottoman lapsen osalta todettiin niin isä kuin äitikin velvollisiksi *lasta elättämään ja kasvattamaan, kunnes se voi itsensä elättää(...)*. Käytännössä Keuruun kärjäkunnan 1880-luvun tuomioissa korostettiin myös vaihtoehtoisesti elatuksen maksamista 15 vuoden ikään asti, millä tarkennettiin lain kirjainta.²⁵ Yhteensä 16 tapauksessa 54:stä oikeus määräsi lopulta syytetyn miehen maksamaan äidille elatusta. Tämän lisäksi kolmessa tapauksessa oikeus vahvisti käräjillä miehen ja äidin keskinäisen elatussopimuksen. Elatushaasteiden tekemisellä pyrittiin kuitenkin muuhunkin kuin pelkästään hyvän oikeudellisen lopputuloksen saavuttamiseen. Asiaa tarkastellaan niiden liki puolet aineistosta käsittävän, 24 lastenelatus tapauksen kautta, joiden käsittely jätettiin kesken, ”sikseen”, jossain vaiheessa.²⁶ Esitän, että näissä tapauksissa oli pääsääntöisesti kyse kiistan osapuolten pääsystä keskinäiseen sopimukseen.

Marja Taussi Sjöbergin mukaan lapsenelatus tapauksissa päädyttiin usein riitakumppaneiden keskinäiseen sopimukseen oikeudenkäynnin ohella. Yhteensä kuusi elatus tapausta päättyi Keuruun kärjäkunnassa siihen, että oikeudessa kerrottiin riidan tulleen sovituksi. Esimerkiksi talvikäräjistä 1887 asti elatuksesta riidelleet torpparintytär Maria Kaarlentytär ja talollisenpoika Johannes Mikonpoika ilmestyivät talvikäräjille 1888 ja ilmoittivat asian sovituksi. Talvikäräjillä 1887 talollisintytär Ebba Samulintytären isä ”ilmoitti asian sovituksi”, ja syyskäräjillä 1881 kantaja ja vastaaja eivät tulleet paikalle, jolloin tapaus jätettiin sikseen lähten pöytäkirjaan, että ”sanottiin heidän sopineen riitansa”.²⁷ Oikeussalissa käytävän lapsenelatuskiistan virallisen ratkomisen

rinnalla osapuolet saattoivat käydä tiiviitäkin henkilökohtaisia neuvotteluja. Esimerkiksi syyskäräjillä 1887 torpparintytär Kristina Adamintytär ja torppari Juho Juhonpoika olivat ensimmäisenä kärjäpäivänä hieroneet kärjäpaikalla sovintoa ja Kristiina oli sanonut Juholle, että ”niin vähään en minä sovi”. Juho oli luvannut maksaa 10 markkaa vuodessa, ”vaan sitten oli tullut riita siitä kulungeista, niin ettei sovintoa tullutkaan toimeen”.²⁸ Miksi elatuksen nosto käräjille oli tehokas strategia äideillä keskinäisen elatussopimuksen saamiseen miehen kanssa?

Ensimmäisenä vastausta tulee etsiä yhteisön miehiin asettamista paineista, jotka korostuivat miehen osalta käräjille joutumisen jälkeen. Nämä sosiaaliset paineet asettivat miehelle velvollisuuden korjata jälkensä ja pitää huolta aikaansaamistaan aviottomista lapsista.²⁹ Taloudellisesti pahimmassa tapauksessa avioton äiti ja hänen lapsensa olisi muutoin joutunut vaivaishoidon ja sitä kautta yhteisön jäsenten elätettäväksi.³⁰ Syyllinen mies ei pienessä paikallisyhteisössä päässyt helposti velvollisuuksiaan pakoon, sillä ahtaiden asumisolojen vuoksi todennäköinen isä oli tiedossa ainakin saman talon asukkaille ja käräjille noston jälkeen vähintään epäilyksenalaisena pitäjäläisille. Edelleen juorujen kautta miesten elämä oli laajemminkin yhteisön jäsenten

25. Ruotsin Valtakunnan Laki (jatkoksa RVL) 1734, perintökaari: 8.luku, § 7; Kuninkaallinen asetus 27.6.1878; Esim. Keuruun Talvikäräjät (jatkoksa Tk) 23.3.1887, § 79.

26. Saarimäki (2006) liite 7: Taulukko 19 Lastenelatus tapauksen päätyminen; Saarimäki (2006) 205–208, Taulukko 14 Kesken jätetyt elatus tapaukset.

27. Marja Taussi Sjöberg (1988) *Skiljas. Trolöuning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Södertälje: Författarförlaget, 147–151; Saarimäki (2006) 205, Taulukko 14 Kesken jätetyt elatus tapaukset; Keuruun Tk 18.3.1887, § 31; Syyskäräjät (jatkoksa Sk) 26.11.1881, § 19; Tk 31.3.1887, § 178; Tk 10.3.1888, § 44. JyMA.

28. Keuruun Sk 19.10.1887, § 38. JyMA.

29. Löfström (1999) 134, 139; Frykman (1977) 174–175; Virtanen (1990) 152.

30. Antero Heikkinen (2000) *Kirveskansa ja kansakunta. Elämänrakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella*, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia* 794, Vammala: SKS, 182; David Gaunt (1996) *Familjeliv i Norden*, Södertälje: Gudlund, 80; Saarimäki (2006) 163.

Eksynyt eli Salasynnyttäjä vuodelta 1886 on Axel Gallénin synkän realistinen kuvaus aviottoman lapsen synnyttäneen tytön epätoivosta hänen surmattuaan lapsensa metsässä. Ateneumin taidemuseo. Kuvataiteen keskusarkisto.

tiedossa. Tällöin juorujen voidaan katsoa ylläpitäneen tietoa yksittäisten ihmisten toiminnasta suhteessa yhteisön normeihin toimien eräänlaisena sosiaalisen kontrollin välineenä.³¹ Juorujen ja hoitamattomien jälkien kautta miesten maine joutui uhatuksi: heitä saatettiin haukkua esimerkiksi ”huoripukeiksi” ja arvo maantieteellisesti ja sosiaalisesti suppean alueen avioliittomarkkinoilla heikentyi.³²

Miehet olivat saattaneetkin pyrkiä keskinäiseen sopimukseen jo raskausaikana. Esimerkiksi torpantytär Kristiina Adamintytär oli lähettänyt Erland Melasen kesällä 1886 ”kysymään vastaajalta ja sen isältä, eivätkö nämä tahtoisivat sovinnolla ruveta jotakin maksamaan lapsen elatukseksi”. Torppari Juho Juhonpojan isä oli tuumaillut, että ”otettaisiin puheenaoleva lapsi ’paimenpojaksi’”. Juho itse oli sanonut kantajan vaatimuksista, että ”ei pä SP(kantaja) kovin vähään sovi”.³³

Yhdeksän lastenelatusapausta eli vajaa viidennes kaikista tapauksista päättyi heti ensimmäiseen käsittelyyn asiaosaisten jäätyä pois, mitä Kirsi Pohjola on tulkinnut oman aineistonsa perusteella, että elatusongelma olisi ratkaistu keskinäisellä sopimuksella.³⁴ Miehen halukkuus keskinäiseen elatussopimukseen näkyy myös seuraavista todistajanlausunnoista, vaikka kyseisissä tapauksissa sopuun ei lopulta päästy ilman oikeuden päätöstä. Räätäli Abrahamilla oli ollut torpantytär Hilda Matintyttären raskaudesta ”hätä, koska hän toissa keväänä, kun kantaja aikoi panna tämän asian riitaan, koitti saada kantajata sovuille ja annatti tarkistajalla kantajalle kultasormuksen siinä aikeessa”. Torppari Wille Antinpoika oli puolestaan ensimmäisen kärjäkäsittelyn edellä puhunut todistajalle, että hän ”mielillään sovittaisi asian, jos kantaja sopisi tavalliseen maksuun eli viiteenkymmeneen markkaan kaikkiaan”. Vastaaja oli puhunut jo aiemminkin asiasta.³⁵

Käräjien tehokkuus sosiaalisten paineiden kanavioijana aiheutui siitä, että fyysisessä kärjätilassa äiti pystyi yhteisön edessä syyttämään miestä siitä, että tämä ei ollut korjannut jälkiään. Tällöin miehen kokemat sosiaaliset paineet tulivat kärjäyleisön ja

erityisesti tuomarin apuna tuomioiden päättämisessä olleiden lautamiesten kautta. Tällaiset maallikkotuomarit olivat lähempänä paikallisia oloja kuin ammattituomari, ja he toimivat paikallisina asiantuntijoina, joiden tietämys yhteisön tavoista, henkilösuhteista ja kirjoittamattomista laeista sekä ajatustavasta oli tärkeää tuomarille.³⁶ Miesten suostumukseen vaikuttivat myös suoraan oikeuden tuomiot. Varmuudella sopimiseen päättyneistä tapauksista peräti neljän aiemmissa käsittelyissä vastaajan syällisyydestä oli jo tullut puolinäyttö. Tämä oli laskenut miehen kynnystä suostua keskinäiseen elatussopimukseen, sillä puolinäytön selvittävän puhdistusvalan tekemällä mies olisi kärjäyleisön ja sitä kautta koko yhteisön edessä tunnustanut paitsi jälkiensä huonon hoitamisen, myös aiheuttanut sosiaalisen paineen jatkumista yhteisössä oikeudenkäynnin jälkeen.³⁷ Puhdistusvala olisi vapauttanut miehen vain juridisessa mielessä vastuusta.

Lastenelatusapausten olemassaolo ei kuitenkaan kerro siitä, että miehet olisivat olleet vastahakoisia kantamaan vastuutaan lapsesta, vaan käräjille saatettiin joutua, koska elatussummasta ei oltu päästy yhteisymmärrykseen. Toinen syy miesten halukkuuteen solmia keskinäinen elatussopimus äidin kanssa käräjillä olikin taloudellinen. Miehillä oli pelko oikeuden asettaman elatusmaksun suuruudesta. Esimerkiksi kaupapalvelija Fredrik Adolf Waltosen asiamies lausui käräjillä kanteesta, että

”eihän sitä käy kieltäminen, kun kerran tyttöparalle on niin hullusti käynyt, mutta pyysi ettei vastaajalta, joka on pieni toimi ja vähät varat, palkkaa tuskin ollenkaan kovin paljon tuomittaisi eläkettä”.

Per Bolin Hortin mukaan oikeuden määräämä summa oli kooltaan suurempi, kuin mitä miehen olisi tarvinnut maksaa naiselle vapaaehtoisesti.³⁸ Hypoteesia keskinäisten sopimusten taloudellisesta houkuttelevuudesta tarkastellaan vertaamalla kahdenkeskisten sopimusten rahallisia arvoja niihin elatussummiin, joita kärjäoikeus määräsi vastaajille maksettaviksi.

Lähteistä löytyy tietoja neljästä keskinäisestä sopimuksesta. Yhdessä tapauksessa oli luvattu maksaa 20 markkaa vuodessa, toisessa 25 markkaa, kolmannessa sopimukseen mukaan heti 200 markkaa neljän vuoden ikäisestä lapsesta ja jatkossa 50 markkaa vuodessa. Neljännessä tapauksessa kuuden ensimmäisen vuoden osalta oli 15 ja seuraavien yhdeksän vuoden osalta 10 markan elatusmaksu.³⁹ Vertailukohtana oikeus määräsi 16 tapauksessa miehen elatusvelvolliseksi. Näistä seitsemässä tapauksessa määrättiin 35 markan vuosittainen summa, kaksi tuomiota tuli puolestaan sekä 50 että 40 markan suuruisista maksuista. Yksi mies joutui maksamaan peräti 70 markkaa, kun taas toisen tarvitsi elättää lasta vain 15 markan vuosimenolla.⁴⁰

Taloudelliselta kannalta miesten siis kannatti sopia elatussummasta äidin kanssa kahden kesken. Täten käräjille joutuminen ja sosiaalinen paine hoitaa yhteisön edessä jälkensä ja pelko mahdollisesta oikeuden määräämästä suuremmasta summasta yhdessä saivat monet miehet suostumaan keskinäiseen sopimukseen. Marie Lindstedt Cronberg on korostanut keskinäisen sopimusten kannattavuutta miesten kannalta esittämällä, että vaikka keskinäiset sopimukset hänen aineistossaan olivat suuria kertakorvauksia, ne kuitenkin määrältään vastasivat vain viittä vuotta verrattuna oikeuden tuomioon 15 vuodesta. Samalla hän kuitenkin korostaa aviottomien äitien huonoa taloudellista asemaa, minkä vuoksi he olivat monesti pakotettuja hyväksymään halumaansa huonompi tarjous.⁴¹

Elatushaasteen nostaminen oli kuitenkin äitien kannalta kannattavaa, jos heillä vain oli riittävästi todistajia. Tällöin elatus saatettiin saada oikeuden päätöksen kautta, mutta toisaalta kanteella voitiin vauhdittaa kahdenkeskisiä neuvotteluja. Sopiminen suoraan miehen kanssa oli äidin kannalta varmempaa, vaikka saatu elatus olisi ollut määrällisesti pienempi. Koskaanhan ei voinut olla varmoja, että elatustapausta olisi päätynyt oikeuden langettamaan elatustuomioon. Kun peräti puolet elatustapauksista päättyi sikseen todennäköisesti juuri keskinäiseen sopuun pääsemisen takia, voidaan

esittää, että aviottoman lapsen synnyttäneet naiset pystyivät käräjien kautta aktiivisella toiminnallaan parantamaan omaa taloudellista tilannettaan. Yhteisön normit, jotka vaativat miestä korjaamaan jälkensä, olivat tällöin tulleet aviottoman äidin tueksi.

Sosiaaliryhmittäin oli kuitenkin eroja sen suhteen kenellä aviottomista äideistä oli mahdollisuuksia tai haluja hakea käräjien kautta elatusta. Esimerkiksi irtolaisia ja romaneja ei esiintynyt lapsen elatuksen kantajina ollenkaan. Toisaalta itsellisiä, kestejä ja torpantyttiä esiintyi käräjillä enemmän verrattuna heidän osuutensa kaikista aviottomista äideistä. Tämä kertoo paitsi siitä, että heillä oli käräjöintimahdollisuus turvanaan, myös siitä, että he joutuivat muita useammin siihen myös turvautumaan.⁴² Konkreettisen taloudellisen tilanteen paran-

31. Saarimäki (2006) 62–69; Ilpo Koskinen (2000) *Väritetty totuus: juorut arkielämässä*, Helsinki: Yliopistopaino, 101, 103, 105–108; Inger Lövkrona (1999) *Annika Larsdotter barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Lund: Historiska Media, 164; Aalto (1996) 201.

32. Löfström (1999) 61–62, 137–139; Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 49; Virtanen (1990) 152; Frykman (1977) 174–175, 178, vrt. 176–177; Heikkinen (2000) 183.

33. Keuruun Sk 29.10.1886, § 189. JyMA; Bolin Hort (1998) 56–57. Ks. Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 45–46.

34. Saarimäki (2006) 205, Taulukko 14 Kesken jätetyt elatustapaukset; Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 46–47. Lisäksi viisi lastenelatusapausta jätettiin sikseen syytä ilmoittamatta myöhemmissä käsittelyissä.

35. Keuruun Sk 30.10.1882, § 84; Tk 31.3.1886, § 166. JyMA.

36. Toivo Nygård (2001) *Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888*, Pieksämäki: Atena, 82–83; R.A. Wrede (1936) *Suomen prosessioikeus pääpiirteittäin*, Porvoo: WSOY, 21–22.

37. Saarimäki (2006) 205–206, 218–226. Yhteisölle äidin ja lapsen elatuksesta tulevan taloudellisen uhan konkreettisesta vaikutuksesta lautamiesten toimintaan ks. Heikkinen (2000) 184; Bolin Hort (1998) 53.

38. Sk 21.10.1886, § 79. JyMA; Bolin Hort (1998) 54.

39. Keuruun Tk 31.3.1886, § 159; Välikäräjät 30.11.1886, § 1; Tk 31.3.1886, § 160; Tk 5.4.1886, § 250. JyMA.

40. Saarimäki (2006) 208–209; Keuruun Tk 23.3.1887, § 79. JyMA. Ks. Taussi Sjöberg (1988) 146–151. Elatusmaksuista rahan sijasta luontaistuotteina, viljana tai jauhoina ks. Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 45–46.

41. Marie Lindstedt Cronberg (1997) *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Lund: Historiska institutionen, Lunds Universitet, 123–124, 177–178, 289–290. Ks. Taussi Sjöberg (1988) 147–148.

42. Saarimäki (2006) 36–39, 156–159, 164–166, 210.

tamisen lisäksi aviottomat äidit pystyivät lastenelätustapausten myötä myös ottamaan kantaa uhatuksi joutuneeseen maineeseen- sa yhteisössä.

Seksuaalisen maineen puolustaminen – puheet miehen aviolupauksista ja viettelystä

Naimattoman naisen *maine* oli joutunut uhatuksi, koska tapahtunut lopputulos, avioton lapsi, ei vastannut yhteisön hyväksymää, avioliittoon liittyvää seksuaalisuutta. Tällöin maineen menetys oli paikallisyhteisön normienrikkojalle langettama epävirallinen rangaistus salavuoteudesta.⁴³ Käräjillä oli kuitenkin mahdollista puolustaa yhteisössä uhatuksi joutunutta mainetta. Tätä on tutkimuskirjallisuudessa tarkasteltu aiemmin erityisesti salavuoteus⁴⁴ tapauksien yhteydessä, joissa on korostettu mahdollisuutta naisen *kunnian* palautumiseen.⁴⁵

Tutkin aihetta analysoimalla naisten syytöspuheenvuoroissaan antamia perusteita sille, miksi seksuaaliseen kanssakäymiseen oli suostuttu. Näissä puheenvuoroissa, joita nimitän puhetavoiksi, kerrottiin yleensä lyhyesti naisen ja miehen keskinäisestä elämästä ja siitä, milloin yhdyntä oli naisen mukaan tapahtunut ja lapsi syntynyt. Viimeisenä esitettiin syytös, että mies ei ollut suostunut maksamaan lapsen elatusta, ja vaadittiin oikeutta määräämään sen.

Maineen puolustaminen käräjillä puheiden avulla sai vaikutuksensa suhteesta niitä kuuleviin: käräjätuomarin, paikallisista talonpojista koostuvan lautakunnan ja erityisesti paikalla olleen käräjäyleisön läsnäolosta, joka varsinkin seksuaalisuuteen liittyvien oikeustapausten käsittelyissä kuunteli, eläytyi ja saattoi jopa nauraa tapausten edetessä.⁴⁶ Kuitenkaan naisen tilannetta ei katsottu pelkästään suhteessa oikeuskäsittelyyn osallistuneisiin, vaan laajemmin suhteessa koko yhteisön jäseniin. Käräjäpuheen merkitys liittyi laajoihin asioita koskeviin julki- lausumattomiin taustatietoihin, joita pidetään kollektiivisesti jaettuina itsestäänselvyyksinä.⁴⁷ Toisin sanoen, käräjätalanteen läsnäolijat jakoivat lähtökohtaisesti tiedon miesten ja naisten seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvistä normeista. Puheiden mah-

dollisista palauttavista vaikutuksista maineeseen ei voida kuitenkaan sanoa mitään, sillä lähteistä ei löydy suoraa tai edes epäsuoraa palautetta siitä, miten kuuntelijat ennen tai jälkeen syyttämispuheenvuoron naiseen suhtautuivat.

Käytän mieluummin termiä maineen *puolustaminen* kuin esimerkiksi *pubdistaminen* tai *palauttaminen*, koska raskaaksi tulon ja aviottoman lapsen syntymän vuoksi maine oli varmuudella joutunut vain uhatuksi. Sen sijaan maineen todellisesta menetyksestä tai ”liikaantumisesta” ei voida sanoa mitään varmaa. Elatustapauksia nostaneita naisia ei esimerkiksi haukuttu syytettyjen miesten taholta, tai oikeudenkäynneissä muutenkaan eksplisiittisesti asetettu heidän mainettaan kyseenalaiseksi.⁴⁸ Esimerkiksi aiempina vuosisatoina salavuoteus- ja kunnianloukkaustapauksissa esiin tulleiden pöytäkirjojen kirjaustapojen (*kvinnfolk, lös-*

43. Johanna Hämäläinen (2003) 'Eristyminen ja eristäminen 1800-luvun maaseutuyhteisössä', teoksessa Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala, Kustaa H.J. Vilkkuna (toim.) *Toivon historia: Toivo Nygårdille omistettu juhlakirja*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos, 58–59, 62; Aalto (1996) 189.

44. Salavuoteus, eli kahden naimattoman ihmisen välinen seksuaalinen kanssakäyminen, oli Suomessa rangaistavaa vuoteen 1926 asti (RVL 1734, Rikossaari: 53.luku, § 1, 3; Kuninkaallinen kirje 9.6.1780 ja 14.8.1784; Rikoslaki 1889: 20.luku, § 9; Kevät Nousiainen, Anu Pylkkänen (2001) *Sukupuoli ja oikeuden yhdenvertaisuus*, *Forum iuris*, Helsinki: Helsingin yliopisto, 186). Tämän artikkelin aikaskaalalla, 1880-luvulla ei käräjillä puhtaita salavuoteustapauksia kuitenkaan löydy. Muutamissa elatustapauksissa ja yhdessä lapsenmurhatapauksessa tosin nimismies vaati erikseen naiselle rangaistusta myös salavuoteudesta, mutta tuomioita annettaessa salavuoteussäädöksiä sovellettiin ainoastaan kahdessa epäselvässä huoruustapauksessa (Saarimäki (2006) 211–218).

45. Esim. Lindstedt Cronberg (1997) 224–236, 248; 237–239; Rautelin (1995) 27, 30–31.

46. Esim. Kevät Nousiainen (1991) 'Oikeudenkäytön modernisoituminen', teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.) *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*, Jyväskylä: Gaudeamus, 294; Wrede (1936) 53; Marjatta Jauhiainen & Ulla Lipponen (1990) *Puolesta ja vastaan. Kansa käräjillä*, Jyväskylä: Lakimiesliiton kustannus, 17, 46, 83.

47. Jari Eilola (2000) 'Paholaisen rakastajattaret', teoksessa Olli Matikainen (toim.) *Rikos historiassa*. Jyväskylän Historiallinen arkisto 5, Jyväskylä: Jyväskylän Historiallinen yhdistys, 185.

48. Myös Hämäläinen (2003) 58. Vrt. Pohjola-Vilkkuna [Pohjola] (1995) 52–56.

kona) tai haukkumasanojen (*bora*) on tullut olleen osoitus yhteisön seksuaalinormien vastaisesti käyttäytyneen naisen vähentyneestä kunniaista, tai että niiden käyttö vähensi sitä.⁴⁹

Ensimmäisenä puhetapana olivat maininnat miesten antamista aviolupauksista. Syyskäräjillä 1885 kesti Hilda Hermannintytär kertoi palvelleensa vastaaja talonpoika Abraham Hermanninpojan kotona, jolloin ”wietteli vastaaja avioliiton lupauksin hänen luvattomaan lihalliseen yhteyteen, josta seurasi lapsi”. Väitettä aviolupauksesta saatettiin tehostaa myös sormuksilla ja suoralla lupauksella tulevasta perheen kodista. Esimerkiksi talollisentytär Ebba Samulintytären mukaan talonpoika Viktor Samulinpoika oli ”siittänyt minulle poikalapsen sillä ehdolla: että lupas minun naida eli ottaa vaimokseen, jonka päälle hän antoi minulle kultasormuksen ja sanoi perivänsä Järvenpään talon”. Ebba kuitenkin kertoi oikeudessa myöhemmin kuulleensa vastaajan olevan kuulutettu avioliittoon toisen kanssa, ”niin sillälailla hän on narrannut nyt minun ja saattanut tälle kohdalle häpiän ala”.⁵⁰

Itsellinen Lydia puolestaan kertoi talvikäräjillä 1884, että palvellessaan piikana palvelusvuotena 1881–82

”wja(...)luvatun ottaa kantajan vaimokseen viekoitteli hänet kanssaan pitämään yhtä, jota harjoittivat koko vuoden, sillä seurauksella(...)”

Aviolupauksista kertovissa syyttämispuheissa saatettiin korostaa, että yhdyntä ei ollut yhtäkkinen tapahtuma, vaan lopputulos mihiin mies oli vasta pitkän ajan ja/tai aviolupauksien avulla päässyt. Johanna Kaarlenyttären isä kertoi syyskäräjillä 1886, että

”wastaaja monta vuotta perättäin veivasi kantajan kanssa, juoksi yökaudet hänen vieressään, lupasi naida hänet ja viekoitteli sillä keinoin kanssansa lihalliseen yhteyteen.”⁵¹

Nainen ei olisi ainakaan kovin kevyesti suostunut yhdyntään.

Miehen tekemän lupauksen julkituominen käräjillä puolusti naisen mainetta, jolloin puolestaan miehen maine tuli kyseenalaiseksi. Tämä asetti miehen syylliseksi hyvittämään seuraukset.⁵² Oli tavallista, että seksuaalinen kanssakäyminen seurasi heti aviolupauksia, ja akti tällöin vahvasti lupauksella. Puhetapa ilmaisee täten epäsuorasti, että yhdyntä ei olisi tapahtunut ilman miehen lupauksia.⁵³ Seksuaalinen kanssakäyminen olisi täten ollut täysin kunniallista, koska nainen oli uskonut olleensa tekemisissä tulevan aviomiehensä kanssa.

Toisena puhetapana olivat maininnat siitä, että yhdyntä olisi tapahtunut kihlauksen jälkeen ja sen perusteella. Kihlaus oli tarkastelujalla⁵⁴ kahden ihmisen keskinäinen (sormuksien vaihto) sopimus ja yksityinen osa tulevaa avioliittoa, jossa todistajilla ja varsinkin naittajalla oli vielä osuutensa, jos nainen oli alle 21 vuoden ikäinen. Toisaalta todistajien puuttuminenkaan ei tehnyt yksityisestä kihlauksesta pätemätöntä.⁵⁵ Las-

49. Andersson (1998) 188–194; Lindstedt Cronberg (1997) 224–236, 248.

50. Keuruun Sk 22.10.1885, § 208; Tk 29.3.1886, § 131, liite ”tyttöparka”. JyMA.

51. Keuruun Tk 3.4.1884, § 221; Sk 4.11.1886, § 257. JyMA.

52. Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 67–69; Lindstedt Cronberg (1997) 207, 237–239; Lawrence Stone (1979) *The Family, Sex and Marriage In England 1500–1800*, Harper Torchbooks, New York: Harper & Row, 398.

53. Sandra Cavallo, Simona Cerutti (1990) ‘Female Honor and the Social Control of Reproduction in Piedmont between 1600 and 1800’, teoksessa Edward Muir, Guido Ruggiero (toim.) *Sex & Gender in Historical Perspective – Selections from Quaderni Storici*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 74, 77–78; Johansson (1999) 175. Ks. Telste (1999) ‘The Performative Magic of Promises. Courtship as Ritual in Norwegian Popular Culture at the End of the Nineteenth Century’, *Ethnologica Scandinavica* 29, 84–88.

54. Kihlauksen merkityksen historiallisesta muutoksesta suhteessa kirkkoon ja vihkimiseen ks. Ragnar Hemmer (1954) *Suomen oikeushistorian oppikirja II: Perbeoikeuden, perintöoikeuden ja testamenttioikeuden historia*, Hyvinkää 3–15; Anu Pylkkänen (1991) ‘Avioliiton historiaa – Sukujen sopimuksesta kahden kauppaan’, teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.) *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*, Jyväskylä: Gaudeamus 80–87; Mia Korpiola (2004) *Between betrothal and bedding: the making of marriage in Sweden ca. 1200–1600*, Saarijärvi: Gummerus; Gaunt (1996) 66–69.

55. Hemmer (1954) 14–15; Beata Losman (1982) ‘Förtryct eller jämställdhet? Kvinnorna och äktenskap i Västsverige omkring 1840’, *Historisk Tidskrift* 102, 295;

tenelatustapauksissa esiin tulevat kihlaukset näyttävät olleen luonteeltaan yksityisiä.

Esimerkiksi talvikäräjillä 1883 luetussa kannekirjassaan torpantytär Amalia Samueltintytär kertoi, että

”Tukkiasioitsija(...) joka teeskennellen olevansa minun todellinen rakastajani, on kihlannut minun avioliittoon ja sen nojalla houkuttellut minun kanssansa salavuoteuteen(...).”

Amalia jatkoi, että synnytettyään tyttölapsen ”A.W.A. ei ole sen(...)tätä kauppaansa perännyt, josta huomaan, että olen tullut suuresti petetyksi”. Rääpäntytär Hilda puolestaan esitti talvikäräjillä 1881, että ”sitten kun vastaaja Juhannuksen aikaan 1879 kahdenkesken kihlasi hänet morsiamekseen, antaen siitä hänelle merkiksi kihlasormuksen, olivat he ruvenneet pitämään liika aikaseen kovin likeistä yhteyttä, josta kantaja tuli raskaaksi(...)”.⁵⁶

Kihlauksista kertovissa syytöspuheenvuoroissa maineen puolustaminen oli tehokkaampaa, sillä kärjäyleisö tiesi, että kihlat olivat olleet naiselle pelkkiä aviolupauksia vakuuttavampi argumentti siitä, että mies oli ollut tosissaan avioliiton suhteen. Aviolupauksethan olivat kuitenkin vasta eräänlainen epävirallinen sopimus, vaikkakin yhteisössä yleensä riittävä, mutta nyt nainen kärjäyleisön edessä puheissaan toi ilmi, että olisi kihlattu morsian.⁵⁷ Edelleen vakuuttavuutta tulee kihlauksen materiaalisesta puolesta, kihlahajoista. Esimerkiksi erään itsellisen edustaja kertoi oikeudessa syksyllä 1884, että vastaaja oli kihlannut kantajan kahden kesken, josta oli todistena ”puhe ja sormus. Näin pitäen kantajaa morsiamenansa vietteli vastaaja hänet luvattomaan sekaannukseen”.⁵⁸

Miehen antamalla aviolupauksilla ja kihlauksilla oli vielä 1880-luvulla myös seksuaalisuuteen liittyvä juridinen puolensa. Jos pystyttiin osoittamaan kihlauksen tai aviolupausten alaisen pariskunnan olleen seksuaalisessa kanssakäymisessä, oikeus olisi voinut velvoittaa miehen menemään naimisiin tai saattoi julistaa juridisessa mielessä pariskunnan aviopariksi. Tällöin olisi synty-

nyt oikeuskielessä *epätäydellinen* tai *vajavainen* avioliitto. Avioliitto olisi ollut ”vajavainen”, koska pariskuntaa ei olisi ollut kirkollisesti vihitty.⁵⁹ Avioliiton solmimisella naiset olisivat tällöin osaltaan voineet puolustaa mainettaan yhteisössä. Syytöspuheenvuoroissa he eivät kuitenkaan vaatineet oikeudelta avioliittoa miehen kanssa, vaikka monissa puheenvuoroissa argumentoitiin erityisesti siitä, että mies olisi ”pettänyt lupauksensa”. Ainoastaan yhdessä tapauksessa mainittiin miehen velvoittamisesta avioliittoon. Tällöinkään liittoa ei suoranaisesti vaadittu, vaan kannekirjassa pyydettiin oikeutta joko velvoittamaan mies avioliittoon, tai sitten määräämään elatusvelvolliseksi.⁶⁰ Kyseistä tapausta lukuun ottamatta oikeus ei koskaan lähtenyt asian juridista puolta erikseen tutkimaan.

Kolmannessa puhettavassa kerrottiin miehen *vietelleen* tai *houkuttelleen* naisen sukupuoliyhteyteen. Talvikäräjillä 1884 itsellinen Karolina Kustaantytär kertoi piikana ollessaan ”vastaajan viekoituksesta tulleen harjoittaneeksi luvatonta sekaannusta hänen kanssaan, josta seurasi se, että(...)tuli raskaaksi(...)”. Toisessa esimerkissä itsellinen Kustaava Hilmantytär puolestaan kertoi, että ”Juhana oli kantajan asunnossa Hirvenlahden torpassa vietellyt kantajan luvattomaan sekaannuksen kanssansa sekä siittänyt 13 päivänä viime joulukuuta syntyneen vielä elossa olevan poikalapsen”.⁶¹

Talvikäräjillä 1883 luettiin kantajan oikeuteen tuoma kannekirja, jonka mukaan ”tuli Herra Ylioppilas Kaarle Isak luokseni ja houkutteli minut kanssansa salavuoteuteen, josta oli seurauksena, että minä(...) synnytin tyttölapsen”. Torpantytär Evelina Matintyttären edustaja taas kertoi, että ”vastaaja loppuvuodesta 1881, oleskellessaan enemmän aikaa Kulmalan torpassa Pohjaslahden kylässä täällä Keuruulla makeilla sanoilla vietteli kantajan kanssansa luvattomaan yhteyteen ja siitti kantajalle lapsen(...)”.⁶²

Viettelystä kertovat puheet tuovat esiin sen, että kyseessä ei ollut yhteisön hyväksymä tulevaan avioliittoon liittyvä seksuaalisuhde, kuten edellisissä puhetoissa, vaan vakavampaa. Arlette Fargen mukaan

kertomalla pitkästi ja yksityiskohtaisesti siitä, kuinka mies oli viekoitellut tai houkuttellut, nainen pystyi voittamaan läsnäolijoiden sympatian ja näyttämään, että hän ei ollut kevytmielinen nainen.⁶³ Mutta puhettavan mainetta puolustava sisältö liittyy pelkkiä viettely- tai houkuttelusanoja laajemmalle. Useissa viettelysyytöksissä ilmaistiin, että tapahtunut seksuaalisuhteiden oli ollut "luvaton yhteys", "luvaton sekaannus" tai "salavuo-teus"⁶⁴, joilla todettiin vastaamattomuus yhteisön normien ja jopa lainsäädännön kanssa. Samalla vahvistettiin miestä kohtaan suunnattuja syytöksiä: mies oli viekoitellut naisen erityisesti luvattomaan suhteeseen⁶⁵.

Edellä tarkasteltuja *puhetapoja* voisi tulkitta J. L. Austinin alun perin kehittämän puheaktiteorian mukaan *puheakteina*, eli performatiivina. Teorian mukaan arkikie-len lauseet eivät muodosta pelkästään tosia tai epätosia väitteitä, vaan lauseiden esityksellä saadaan samalla jotain aikaan. Esimerkkinä Austinilla on laivan nimeäminen pullon rikkoutuessa sen kylkeen tai papin suorittama miehen ja naisen aviopariksi julistaminen. Elatustapausten puheakteissa todellisuutta muokkaava merkitys olisi tällöin maineen onnistunut puolustaminen yhteisöä edustavan käräjäyleisön edessä. Kantajien syytöspuheenvuoroista löytyvät puheaktin toteutumisen kannalta tärkeistä Austinin vaatimuksista ainakin institutionaalisesti oikea tilanne/miljö "puheen" pitämiselle (käräjäsalin, yhteisön jäsenet läsnä), ja puhujan oikea asema (oikeustapausten kantajana esitetään julkiset syytökset vastaajaa kohtaan). Puhetapojen maininnat avioliitosta, kihlauksesta ja viettelemisestä toimivat performatiivien asiasisältönä (lokutiivinen akti). Puhetapojen illokutiivisena aktina, eli väitteenä, jolla luodaan todellisuutta muokkaava vaikutus, eli tässä tapauksessa maineen puolustaminen, toimii sekä viettely-, mutta selvemmin aviolupaus- ja kihlauspuhetavoissa käräjäyleisön korviin epäsuorasti kantautuva väitelause: "olen pyrkinyt toimimaan yhteisön seksuaalior-mien mukaisesti".⁶⁶

Toimintastrategioiden tietoinen luonne aviottomilla äideillä

Artikkelissa on tarkasteltu naisten toimintamahdollisuuksia parantaa omaa asemaansa yhteisössä kihlakunnankäräjien lastenelätustapauksissa. Kantajien vastaajia kohtaan esittämien syytöspuheenvuorojen maininnat aviolupauksista, kihlauksista ja viettelyistä osallistuivat uhatuksi joutuneen maineen puolustamiseen. Toisaalta taas esittämällä oikeudessa lastenelätuskanteen, äidit paransivat mahdollisuuksiaan saada lapsen isältä elatusta sekä itse käräjien päätösten, että miesten kokeman yhteisön jälkienkorjaamispaineen ja taloudellisten seikkojen takia tehtyjen keskinäisten sopimisten avulla. Riidan oikeuteen viemisellä tai sillä uhkaamisella naiset pystyivät asettamaan miehen

RVL 1734, Naimiskaari: 1.luku, § 1–2, 3.luku, § 1–2; Kuninkaallinen asetus 14.1.1726; Keisarillinen asetus 31.10.1864.

56. Keuruun Tk 12.4.1883, § 233; Tk 11.5.1881, § 346. JyMA.

57. Johansson (1999) 175; Tiina Miettinen (1998) *Se sokea syntinen rakkaus. Aviottomuus yhteiskunnallisena ilmiönä ja elämänohjelmana Hauholla 1770–1815*, painamaton *pro gradu*, Tampereen yliopisto, Suomen historia, 34.

58. Keuruun Sk 18.9.1884, § 249. JyMA.

59. RVL 1734, Naimiskaari: 3.luku, § 9, § 10; Pyllkkänen (1991) 90–91; Hemmer (1954) 49–50. Ks. Saarimäki (2006) 128–130, 134; Lindstedt Cronberg (1997) 239.

60. Saarimäki (2006) 130–132. Ks. Anu Pyllkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalouden oikeuskäytännön valossa 1660–1710*, Jyväskylä: Lakimiesliiton kustannus, 23; Lindstedt Cronberg (1997) 139–140, 170–172.

61. Keuruun Tk 3.4.1884, § 228; Tk 17.3.1885, § 11. JyMA.

62. Keuruun Tk 9.4.1883, § 157, liite "kannekirja, alleg 157"; Tk 1.4.1886, § 190. JyMA.

63. Lindstedt Cronberg (1997) 237–238.

64. Esim. Keuruun Sk 28.10.1880, § 212; Tk 7.4.1880, § 289. JyMA.

65. Pelkästään yhtä miestä syyttämällä osoitettiin käräjäyleisölle, että sukupuolilyhteydessä olisi oltu vain tämän miehen, oletetun tulevan aviopuolison kanssa. Tämä on kiintoisaa erityisesti sellaisissa tapauksissa joissa vastaaja väitti, että monet muutkin miehet olisivat olleet seksuaalisessa kanssakäymisessä kantajan kanssa.

66. J.L. Austin (1965), *How to do things with words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, Oxford: Oxford University Press, 5–8, 12–38, 94–101, 103, 120; Lea Rojola, Lea Laitinen (1998) 'Keskusteluja performatiivisuudesta', teoksessa Lea Rojola, Lea Laitinen (toim.) *Sanan voima – keskusteluja performatiivisuudesta*, Tietolipas 160, Vammala: SKS, 9–12; Telste (1999) 89–90.

selkää seinää vasten, jolloin lapsenelatusriidan jonkinlaista ratkaisua ei enää voitu välttää.

Kuinka tietoista edellä mainittujen strategioiden käyttö naisilla oli, ja mikä oli tällöin strategioiden keskinäinen luonne? Kirsi Pohjola on korostanut, että maineen puolustaminen käräjillä olisi ollut kantajilla monesti tietoista toimintaa: aviottoman lapsen synnyttänyt nainen saattoi nostaa elatuskanteen, vaikka hänellä ei olisi ollut hyviä todistajia puolellaan. Elatustapaus olisi tällöin ollut viesti kyläyhteisölle miehen syyllisyydestä ja julkisella nimeämisellä vieritettiin osa vastuusta tämän kontolle.⁶⁷

Toisaalta Antero Heikkinen on korostanut salavuoteustapausten yhteydessä, että naiset eivät voineet lähteä käräjille nimeämään lapsen isää, ellei heillä ollut siitä vankkoja todisteita. Riskinä olisi saattanut olla sakot aiheuttomasta ilmiannosta.⁶⁸ Myös oma aineistoni puhuu saman asian puolesta: käräjille päätyneillä naisilla oli poikkeuksetta ainakin jonkinlaisia todistajia mukanaan. Vähäisetkin todistajat pystyivät usein tuottamaan ainakin puolinäytön miestä vastaan.⁶⁹ Lisäksi ennen oikeuden tuomiota naisen täytyi maksaa kutsumilleen todistajille korvaukset, joten pelkästään maineen puolustamisen vuoksi kärjäkantaita ei ollut taloudellisesti järkevää nostaa. Tässä tapauksessa tietoisuus strategian käytöstä jää avoimeksi. Syytöksiä viettelystä, kihlauksesta tai aviolupauksista esiintyykin vain osassa elatustapauksista.

Taloudellisen tilanteen parantaminen oli aviottomilla äideillä sen sijaan selkeän tie-

toista toimintaa, sen vuoksi elatushaasteet oli nostettukin. Naiset lähtivät käräjien kautta aktiivisesti vauhdittamaan umpikujaan joutuneita neuvottelujaan miehen kanssa. He saattoivat olla tietoisia myös siitä, että jälkien korjaamiseen liittyvät sosiaaliset paineet painostivat miestä yhteisössä hoitamaan aviottoman lapsensa elatuksen, ja tämän asian kariuduttua myöhemmin käräjillä sosiaalisten paineiden ja taloudellisen järkevyyden takia miehet joutuivat ikään kuin pakon edessä solmimaan keskinäisen sopimuksen naisen kanssa. Maineen puolustamisen strategia olikin epäsuoraa seurausta taloudellisen aseman parantamisen strategian käytännön soveltamisesta. Oikeuden edessä elatusta vaatiessaan naiset kertoivat suhteesta, mikä selittää syytöspuheenvuorojen sisällön ja luonteen. Tällöin syyttämispuheenvuoroissa naiset tulivat samalla epäsuorasti puolustaneeksi omaa uhatuksi joutunutta mainetta. Molemmissa toimintastrategioissa oli kuitenkin tärkeänä keinona julkituoda yhteisölle lapsen isän osavastuullisuus, sekä taloudellisessa, että moraalisisessa mielessä. Tässä ulkoiset rakenteet, eli yhteisön seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvät normit, lainsäädäntö ja käräjämiljöö tulivat aviottomille äideille avuksi.

67. Pohjola-Vilkuna [Pohjola] (1995) 47. Ks. Johansson (1999) 220–221. Kantajan tietoisesta toiminnasta vrt. Lindstedt Cronberg (1997) 239–240.

68. Heikkinen (1988) 169.

69. Ks. Bolin Hort (1998) 52, 64.

KULTTUURIA VAI KAUPPATAVARAA?

KAI HÄGGMAN

toimii Suomen ja Skandinavian historian dosenttina Helsingin yliopistossa.

■ Kirjankustantaminen on omalaatuista liiketoimintaa. Alalla ainakin 150 vuotta vallinneen nyrkkisäännön mukaan kymmenestä kustannetusta kirjasta seitsemän tuottaa tappiota. Suomessa julkaistaan vuosittain mm. kymmeniä runokokoelmia, joiden myynnillä ei koskaan tulla kattamaan edes paperin ja painokustannusten hintaa. Taloudellisesti kannattava runokokoelma on itse asiassa lähes yhtä harvinainen ilmestys kuin suomalainen kirjallisuuden nobelisti. Yhtä tyyliä ennuste on myös useimmilla julkaistuilta klassikkokäännöksillä, näytelmillä sekä kunnianhimoisella luonnontieteellisellä tietokirjallisuudella. Kunnialliset kustantajat ovat tästä huolimatta tietoisesti ja jatkuvasti uhmanneet liiketalouden rautaisia lakeja ja julkaisevat vuosikymmenten saatossa lukemattomia tärkeäksi katsottuja, mutta taloudellisesti kannattamattomia teoksia. Kirja on omalaatuinen yhdistelmä; toisaalta aineeton ja ainutkertainen kulttuurituote, mutta samalla myös myytävä ja monistettava kauppatavara.

Aika ajoin kustannusalalle on ilmaantunut epäkirjallisia liikemiehiä, jotka ovat julistaneet julkaisevansa vain kannattavaa tavaraa. Nämä puhdasveriset rahantekijät

ovat yleensä palanneet paremmin tuottavien ja ennustettavampien liiketoimien pariin. Yli sata vuotta itsenäisenä yrityksenä toiminut Weilin + Göös joutui 1980-luvulla kokonaan toisenlaisista tuotteista tunnetun Amerin käsiin. Amerin johto uhosi valloittavansa vanhakantaiset suomalaiset kustannusmarkkinat muutamassa vuodessa, mutta jätti jälkeensä lähinnä savuavia raunioita ja katkeroituneita kustannustoimittajia sekä kirjailijoita.

Suo siellä ja vetelä täällä. Pitkäjänteistä kustannustoimintaa ei rakenneta kauppa- korkeakoulusta saatujen oppien varaan, mutta myös kirjallisuustieteestä saattaa olla enemmän haittaa kuin hyötyä. Vuonna 1909 suuren julkisuuden saattelemana perustettu ”kirjailijain keskinen kustannusliike” Agricola ilmoitti yhtiön olevan ennen kaikkea kirjailijoiden asialla. Kirjallisena johtajana toiminut maisteri V. Tarkiainen otti kustantamon ensimmäisestä kirjasta kuitenkin niin suuren painoksen ja maksoi etukäteen niin avokätisen tekijänpalkkion, että firma meni melkein saman tien nurin. Huikeaan tekijänpalkkion saattoi vaikuttaa myös se, että Agricolan ensimmäinen kirjailija oli Tarkiaisen puoliso Maria Jotuni.

Oikeaoppinen aineyhdistelmä löytyi WSOY:n maan suurimmaksi kustannusyhtiöksi nostaneelta Jalmari Jäntiltä. Jäntti nimittäin opiskeli Helsingin yliopistossa sekä kirjallisuutta että kansantaloustiedettä. Kustantajat ovat parhaimmillaan olleet Jäntin tapaan sekä kirjallisuudesta innostuneita idealisteja että kylmäverisiä liikemiehiä ja penninvenyttäjiä. Tällä reseptillä mm. Otava, Gummerus ja WSOY ovat selvinneet 1800-luvulta 2000-luvulle. Keskeiset suoma-

laiset kustantamot ovat liikeyrityksinä poikkeuksellisen pitkäikäisiä. Samalla niistä on muodostunut kansalliseen rakentamiseen sitoutuneita puolivirallisia kulttuuri-instituutioita. Suomessa sana ja teko ovat aina olleet lähes sama asia. Ei täällä ole kavuttu barrikadeille tai marssittu kaduilla, vaan perustettu kouluja ja kirjoitettu kirjoja. Otava ja WSOY paisuivat 1900-luvun alkupuolella suomalaista kustannustoimintaa ja kirja-kauppaa kontrolloiviksi jättiläisiksi samaa tahtia suomalaisen koululaitoksen kanssa.

Pohjoismaisen kustannus- ja kirjakauppatoiminnan erityisenä saavutuksena oli saksalaisperäinen näytevarastojärjestelmä, joka takasi laajan ja hyvin varustetun kirja-kauppaverkoston rakentamisen köyhään ja harvaan asuttuun maahan. Järjestelmää ryhdyttiin vakiinnuttamaan 1858, jolloin maan keskeiset kustantajat perustivat Suomen Kustannusyhdistyksen. Tänä vuonna 150 vuotta täyttävä kustannusyhdistys valvoi 1900-luvun lopulle saakka kirjakauppa-oi-keuksia, kirjojen kiinteitä määrähintoja ja kirja-alan pelisääntöjä niin tarkasti, että voidaan hyvällä syyllä puhua satavuotisesta kartellista.

Kartellia ryhdyttiin purkamaan 1970-luvulta alkaen, mutta kirja-alan ”vapautuminen” ei ollut pelkästään hyvä asia. Aito markkinatalous merkitsi kirjamarckkinoilla myös kirjakauppojen ketjuuntumista, valikoimien supistumista ja myynnin keskittymistä muutaman bestsellerin varaan. 1900-luvun lopulla moni alkoi jo ihmetellä löytykö kirjakaupoista enää kirjoja. Erään alan sisäisen selvityksen mukaan tavallisesta kirjakaupasta myytiin kevätseongin aikaan markkamääräisesti neljä kertaa enemmän posti- ja onnittelukortteja kuin romaaneja. 2000-luvulla häntä alkoi jo heiluttaa koiraa. Eräät kirjakauppakettit ovat ryhtyneet vaatimaan kustantajilta ”kynnysrahaa”, erillistä korvausta siitä, että kustantajan tiettyä tuotetta pidetään kaupassa näkyvästi esillä. Useimpien historiantutkijoiden teokset ovat sellaisia, ettei niistä kynnysrahoja maksella ja näkyvyys onkin usein olematonta. Teokset ovat periaatteessa tilattavissa kauppaan, mutta hyllyiltä niitä on turha etsiä selattavaksi.

Kirja-alan tuotantoketjussa juuri vähittäiskauppa on kohdannut suurimmat ja kirjan-ystävän kannalta katsoen ikävimmat muutokset. Kustantaminen sen sijaan elää renessanssia. 1970-luvulla käynnistynyt tietotekniikan vallankumous on tehnyt kirjan valmistamisesta huomattavasti halvempaa ja yksinkertaisempaa kuin aikaisemmin. Tal-koohengellä ja pienillä täsmäpainoksilla aloittava pienkustantaja ottaa pienemmän riskin kuin aloitteleva kaivinkoneyrittäjä ensimmäistä kaivuriaan hankkiessaan. Tietokirjallisuuden kentällä monet pienkustantajat ovatkin omilla alueillaan jopa virkeämpiä ja tärkeämpiä kuin suuret yleiskustantajat. Poliittiseen lähihistoriaan ja loputtomiin sotakirjoihin jämähtäneet perinteiset kustantamot tuntuvat välillä kadottaneen otteensa myös kunnianhimoisesta ja modernista historiantutkimuksesta.

Kustannusalalla onkin 2000-luvun alussa hahmottumassa kaksi maailmanlaajuista perustrendiä. Markkinoille on tullut runsaasti uusia ja pieniä kustantamoja, jotka nimittävät itseään itsenäisiksi tai vaihtoehtoisisiksi. Toisaalta ala on keskittymässä ylikansallisiin viestintäkonserneihin. Kun yritykset ovat kasvaneet omalla alallaan tarpeeksi suuriksi, on kasvua haettu yhdistelemällä rinnakkaisia toimialoja. Elokuvayhtiöt ovat ostaneet lehtiyhtiöitä, jotka ovat ostaneet televisioyhtiöitä, jotka ovat ostaneet kirjankustantamoja, jotka ovat ostaneet levy-yhtiöitä. Malliesimerkki tällaisen mediamustekalan synnystä on saksalainen Bertelsmann. Yhtiö aloitti pienessä Güterslohin kaupungissa virsikirjoja ja katekismuksia painamalla, mutta sai vauhtia vasta 1960-luvulla äänilevyjen ja kirjakerhojen kautta. 1990-luvulla Bertelsmann hankki omistukseensa Random Housen ja Doubledayn kaltaisia suuria kustannustaloja, ja 2000-luvun alussa yhtiö on monine lonkeroineen maailman suurimpia painetun ja sähköisen viihteen tarjoajia. Globaalien mammuttien ja erikoistuneiden pienyritysten välissä tasapainottelevilla yleiskustantajilla riittää haasteita myös Suomessa. ❁

MATTI PELTONEN

Michel Foucault'n historiallisesta ajattelusta

Matti Peltonen tutkii artikkelissaan Michel Foucault'n lähestymistavan historiallista puolta. Hänen mielestään Foucault'n tutkimusotteen kuvaaminen (tiedon) arkeologiaksi tai (vallan) genealogiaksi ei tavoita lainkaan tätä keskeistä aspektia. Hänen työnsä luonnehtiminen tieteenhistorialliseksi ei myöskään avaa otteen omaperäisyyttä. Artikkelissa pyritään osoittamaan, miten ranskalaisen ajattelijan metodologian historiallisuuden sivuuttaminen on marginalisoinut tämän otteelle keskeisen dispositiivin (dispositif) käsitteen.

■ Etenkin Foucault'n tekstien tasoltaan vaihtelevat englanninkieliset käännökset ovat kätkenneet dispositiivin käsitteen tulkitsemalla sen jatkuvasti yhä uusilla ja epäjohdonmukaisilla tavoilla. Historiallisuus oli keskeistä Foucault'n tutkimusotteelle 1950-luvun puolivälistä lähtien. Sen avulla hän vältti universalismin käsitteenmuodostuksessaan. Historiallisen dispositiivi-käsitteen sa kautta Foucault rinnastuu niihin historiallisiin sosiologeihin, jotka suhtautuivat 1970- ja 1980-luvulla arvostelevasti modernisaatioteoriaan.

Hulluuden historian tutkimusotteen arvoitus

Haluan ottaa esille kysymyksen Michel Foucault'n väitöskirjan *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique* (1961) metodologiasta ja tämän metodologian epämääräisestä asemasta valtavirran Foucault-tulkintoissa.¹ Tämä on tarpeellinen näkökulma, koska Foucault'n tutkimusote hänen väitöskirjassaan ja usein myös sitä seuranneessa työssä *Naissance de la clinique: Une archéologie du regard médical* (1963) sivuutetaan hänen ajatteluaan luonnehdittaessa.

Millaista historiallisuutta Foucault'n väitöskirjan tutkimusote edusti ja miten on selitettävissä filosofina pidetyn tutkijan varhainen viehtymys historialliseen tarkastelutapaan aikakautena, jolloin niin moni muu yhteiskuntatieteilijä suunnisti strukturalismin ajattomaan maailmaan? Foucault'n lähestymistavan historiallisuuden ymmärtäminen auttaa hahmottamaan myös hänen tuotantonsa kokonaisuutta, eikä vain 1950-luvun lopulla väitöskirjasta alkanutta varhais- tuotantoa.

Jostain syystä useat Foucault'n tutkimusotteen kuvaajat lähtevät mieluiten liikkeelle vuonna 1966 ilmestyneestä *Les Mots et les choses: une archéologie des sciences humaines* -teoksesta tai vieläkin myöhemmistä teksteistä. Onkin tullut tavaksi jakaa Foucault'n ajattelu kahteen kauteen, (tiedon) arkeologiaan ja (vallan) genealogiaan.²

1. Artikkelin pohjatyö on tehty Suomen Akatemian varttuneen tutkija apurahan turvin.

2. Varhainen esimerkki Foucault'n ajattelun vaiheiden kaksijakoisesta periodisoinnista on Alan Sheridan (1980) *Michel Foucault: The Will to Truth*, London:

Joskus tätä jakoa vielä täydennetään ”subjektivisaation” kaudella.³ Näitä oletettuja kausien mukaan hänen teoksiaan ryhmitellään kahteen osaan. Tällöin syntyy ongelma teosten *Folie et déraison* ja *Naissance de la clinique* asemasta. Ne eivät selvästikään ole samalla tavalla ”(tiedon) arkeologisia” kuin 1960-luvun jälkipuoliskon monografiat, mutta ovat valmistuneet huomattavasti ennen Foucault’n ”(vallan) genealogisen” kauden alkua ja sen merkinä pidetyn *Surveiller et punir*-teoksen (1975) ilmestymistä.

Puhuminen (tiedon) arkeologiasta ja (vallan) genealogiasta Foucault’n ajattelun peräkkäisinä kausina on ongelmallista myös siksi, että ne ovat aspekteja hänen historiallisesta tutkimusotteestaan ja toimivat rinnakkain sulkematta toinen toistaan pois.⁴ Liittämällä nämä käsitteet tiukasti tietoon ja valtaan ne kytketään tarpeettoman kiinteästi Foucault’n tutkimuskohteisiin, ja niiden metodologinen status hämärtyy ja ohenee.

Tavistock Publications. Pierangelo Di Vittorio tekee poikkeuksen äskettäisessä artikkelissaan löytäessään Foucault’n tuotannosta kolme erillistä kautta: alun ”naivin” genealogian, ”poikkeaman” genealogisesta tarkastelusta 1960-luvun jälkipuoliskolla ja paluun genealogiaan toukokuun 1968 jälkeen. Pierangelo Di Vittorio (2006) *From Psychiatry to Bio-Politics or the Birth of the Bio-Security State*, teoksessa Alain Beau-lieu & David Gabbard (toim.) *Michel Foucault and Power Today: International Multidisciplinary Studies in the History of the Present*, London: Lexington Books, 71–80. Béatrice Han puolestaan laskee jo *Naissance de la clinique*-teoksen Foucault’n arkeologiseen kauteen, mutta ei sano mitään hänen 1961 ilmestyneestä väitöskirjastaan *Folie et déraison: Histoire de la folie à l’âge classique*. Béatrice Han (2002) *Foucault’s Critical Project. Between the Transcendental and the Historical*, Standord: Stanford University Press, xiii. Kohtuullisen asiallinen kuvaus Foucault’n ajattelun vaiheista on jo hänen elinaikanaan ja myötävaikutuksellaan ilmestyneessä teoksessa Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow (1982) *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Brighton: Harvester Press.

3. Varhainen esimerkki tästä Foucault’n ajattelun kolmijakoisesta periodisaatiosta on Arnold I. Davidson (1986) ’Archaeology, Genealogy, Ethics’, teoksessa David Couzens Hoy (toim.) *Foucault. A Critical Reader*, Oxford: Basil Blackwell, 221–233.

4. Aatehistoriansa arkeologisuudella Foucault viittasi siihen, ettei hänelle ollut tärkeätä kuka jonkin ajatuksen oli esittänyt ja kuinka todenmukainen ajatus oli. Genealogia liittyi historiallisen vakioisuuden kiistämiseen ja ilmiöiden alkuperän etsimisen hyödyttömyyden korostamiseen. Silloin kun näillä käsitteillä tarkoitetaan Foucault’n tutkimusotteen vaiheita, niille tavallisesti annetaan paljon laveampaa merkitystä.

Toinen tapa väistää kysymys historiallisuudesta Foucault’n metodologisessa ajattelussa on liittää hänet osaksi ranskalaista ”historiallista epistemologiaa” (Gaston Bachelard, Georges Ganguilhem).⁵ Tässä väistöliikkeessä tutkimuskohteen (tiedon ja tieteen) määrittely muuttuu helposti Foucault’n lähestymistavan kuvaukseksi ja hänen näkökulmansa historiallisuuden selittäminen unohtuu loppujen lopuksi kokonaan.

David Macey kertoo Foucault’n väitöskirjan näkökulmasta tuoreessa pieneniselämäkerrassa:⁶

Hän ei kuvaile metodologiaansa yksityiskohtaisesti, vaikkakin useimmat lukijat ovat tunnistaneeet väljän samankaltaisuuden niin sanotun mentaliteettien historian koulukunnan kanssa.

Macey’n kommentti on täysin ymmärrettävä nykypäivän näkökulmasta. On helppo tunnistaa Foucault-otteen samanhenkisyyttä erityisesti *Annales*-patriarkka Lucien Febvren mentaliteettihistoriallisten ideoiden kanssa.⁷ Mutta 1950-luvun puolivälissä ei ollut vielä olemassa Macey’n mainitsemaa mentaliteettien historian koulukuntaa. Viittaus mentaliteettien historiaan ei myöskään kerro vielä paljoa tutkimusotteesta, sillä mentaliteetit ovat tutkimuskohde, jota on lähestytty erilaisilla menetelmillä. Siksi sen mainitseminen ei auta kunnolla edes alkuun Foucault’n väitöskirjan tutkimusotteesta hahmottamisessa. Ajoituksen lisäksi ongelmana on se, että mentaliteettihistorian tutkijat ovat historiantutkijoita, mutta Foucault oli opiskellut filosofiaa ja psykologiaa. Vaikka Foucault myöhemmin 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla ilmaisi ihailua *Annales*-histo-

5. Arnold I. Davidson (2001) *The Emergence of Sexuality. Historical Epistemology and the Formation of Concepts*, Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 192–206. Davidson on Michel Foucault’n luentojen englanninkielisten laitosten toimittaja.

6. David Macey (2004) *Michel Foucault*, London: Reaktion Books, 60.

7. Ks. esim. Lucien Febvre (1987 [1941]) ’La Sensibilité et l’histoire: Comment reconstituer la vie affective d’autrefois?’, teoksessa Roger Chartier et al. *La Sensibilité dans l’histoire*, Brionne: Gérard Monfort, 95–111.

riaa kohtaan, ei ole tietoa hänen suhteestaan historiantutkimukseen 1950-luvulla. Jos hän nuorena marxilaisena suhtautui historiantutkimukseen asiaan kuuluvalla vakavuudella, sellainen suhde saattoi olla olemassa. Tiedämme vain, että 1960-luvun alkupuolella Foucault solmi hyvät suhteet historiantutkijoihin, etenkin *Annales*-suuntauksen edustajiin. Hän sai historioitsijoilta hyvät arvostelut väitöskirjastaan, esiintyi pääpuhujana heidän tärkeissä konferensseissaan ja sai heiltä tukea viranhauissa.⁸

David Macey totesi, että Foucault ei antanut väitöskirjassaan yksityiskohtaista kuvausta metodistaan. Kannattaa siksi kiinnittää huomiota siihen, että hän antoi siitä yleisluontoisen kuvauksen teoksensa johdannossa. Tuon luonnehdinnan mukaan Foucault'n työ oli rakenteellista tutkimusta, joka tarkasteli historiallisia kokonaisuuksia (*étude structurale de l'ensemble historique*), jotka muodostuivat heterogeenisistä aineksista, mm. käsityksistä, instituutioista, oikeuslaitoksen ja poliisin toimenpiteistä ja tieteellisistä käsityksistä.⁹ Yritän tässä esityksessä osoittaa, että tähän lyhyeen määritelmään sisältyy olennainen osa Foucault'n tutkimusotteen pysyvistä piirteistä.

Foucault Uppsalassa

Michel Foucault työskenteli vuosina 1955–58 Uppsalan yliopiston yhteydessä toimineen Ranskan kulttuurikeskuksen vetäjänä. Uppsalan aika oli hänen uralleen ratkaiseva käännekohta, vaikka onkin vaikeata sanoa, tulivatko tärkeimmät vaikutteet Uppsalan kautta vai Pariisissa vietettyjen loma-aikojen puitteissa. Joka tapauksessa jo kustantajan kanssa ennen Uppsalaan menoa valmiiksi sovittu psykiatrian historiaa esittelevä yleisesitys muuttui perillä *Folie et déraison* -väitöskirjäksi. Foucault luopui aiemmista lähestymistavaltaan ei-historiallisista väitöskirjasuunnitelmista. *Folie et déraison* -teoksessa Foucault'n kannalta uutta oli myös näkökulma, katseen kääntäminen hullusta hänen hulluutensa määrittelijöihin.

Toinen uusi asia Foucault'n näkökulmassa oli historiallisuus, joka tuli Uppsalan kaudella jäädäkseen Foucault'n tutkimusot-

teeseen. Philippe Ariès luonnehti myöhemmin eräässä keskustelutilaisuudessa Foucault'n tarttumista historiaan: ”Pystyäkseen jatkamaan filosofina, oli välttämätöntä että hänestä tuli historiantutkija.”¹⁰ Ariès'n runollinen muotoilu on sikäli ongelmallinen, ettei Foucault ollut filosofi ainakaan missään tavanomaisessa mielessä. Lisäksi väite, että filosofian kaltainen aksiomaattinen ajattelu edes Foucault'n kohdalla tarvitsisi välttämättä historiaa tuekseen, ei vaikuta luonteelta ajatukselta. Toisaalta Ranskassa tieteenhistorioitsijoita ilmeisesti pidetään ikään kuin määritelmän mukaan filosofeina. Lausahdus voitaisiinkin tulkita niin, että Foucault'n oli omaksuttava historiallinen metodologia voidakseen jatkaa tieteenhistorian tutkijana. Mutta tämäkin ehdotus ontuu pahasti tautologisuutensa takia. Eräässä 1980-luvun alun tekstissä Foucault esitti vuoden 1955 käännteelleen Ariès'n luonnehdintaa täydentäviä perusteluja. Kokemuksen historiallisten muotojen kehkeytymisen tutkiminen oli valinta, joka johti kokemuksen käsitteen adekvaatimpaan tutkimukseen ja toisaalta kokemuksen ja psykiatristen käytäntöjen adekvaatimpaan yhdistämiseen.¹¹

Mitä Uppsalalla oli tarjottavana Foucault'n metodologiselle käännteelle? Ensinnä on mainittava satunnainen onnenpotku. Uppsalan yliopiston kirjasto oli viisi vuotta aiemmin saanut huomattavan yli 20 000 yksikön laajuisen lahjoituksen ennen vuotta 1800 ilmestynyttä lääketieteellistä kirjallisuutta. Se oli ehditty juuri luetteloida Foucault'n saapuessa. Uppsala oli toinen Ruotsin kukoistava aate- ja oppihistorian keskus Lundin rinnalla ja pian Foucault alkoikin suunnitella väittelevänsä Ruotsissa. Hän antoi kesällä 1957 pari lukua käsikirjoituksestaan aatehistorioitsija Sven Lindrothin arvioitavaksi. Vastaanotto oli niin tyrmäävä, että

8. Ulrich Brieler (1998) *Die Unerbittlichkeit des Historizität. Foucault als Historiker*, Köln, Weimar ja Wien: Böhlau Verlag, 67–72.

9. Michel Foucault (1961) *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris: Librairie Plon, vii.

10. Sit. Brieler (1998) 614.

11. Michel Foucault (1984) 'Preface to The History of Sexuality, vol. II', teoksessa Paul Rabinow (toim.) *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books, 334.

Foucault päätti saman tien lähteä kotiin kesken sopimuskautensa.¹²

Foucault'n varhaisia kuvauksia metodistaan

David Macey valitti siis aiheellisesti, ettei *Folie et déraison* -teoksessa esitetä työn omia metodologia lähtökohtia, kuten ei tehdä muissakaan Foucault'n empiirisissä monografioissa. Mutta hän kertoi muissa yhteyksissä lähestymistavastaan paljonkin. Ensimmäisen kerran Foucault selitti lähestymistapaansa kirjeessään professori Lindrothille. Didier Eribon siteeraa kirjettä 10.8. 1957: "... en ole kirjoittamassa psykiatrisen tieteiden kehittymisen historiaa, vaan pikemminkin historiaa siitä sosiaalisesta, moraalista ja imaginäärisestä yhteydestä, jossa se on kehittynyt."¹³

Foucault oli asettanut jo ennen Uppsalasta lähtöään laajat raamit hankkeelleen ja luopunut sellaisesta tieteenhistoriasta, joka kuvasi kyseessä olevan tieteenalan johtavien edustajien ajatuksia kehityksenä, jossa jatkuvasti lähestytään totuutta, sitä tilannetta joka tieteessä nyt on saavutettu. Määritelmässä kiinnostavaa on kontekstille annettu korostunut merkitys. Foucault oli kiinnostunut kontekstista, jota luonnehti termit sosiaalinen, moraalinen ja imaginäärinen. Aatehistorioitsija Lindrothille hänen ei tietenkään tarvinnut perustella näkökulman historiallisuutta.

Toinen Foucault'n varhaisista julkisista väitöskirjan metodologisen otteen kuvauksista sisältyy hänen 1969 ehdokasesittelyynsä Collège de France -tiedeakatemiaan. Hän aloittaa sen *Folie et déraison* -teoksen kysymyksenasettelun yksityiskohtaisella läpikäynnillä. Häntä kiinnosti mitä tietyllä aikakaudella tiedettiin hulluudesta. Hän jakoi tämän vielä näin ilmaistuna epämääräisen kysymyksen osiinsa: ensin lääketieteelliset teoriat, yleiset pelot ja ennakkoluulot, teatteri ja kirjallisuus hulluuden määrittelijänä. Mutta samalla hän totesi, että jotain olennaista jäisi pois, jos jäätäisiin tavanomaisen aatehistorian käyttämään lähdemateriaaliin.

Kiinnostavaa oli myös miten hullut tunnustettiin, erotettiin muista, suljettiin yhtei-

sön ulkopuolelle, teljettiin laitoksiin ja hoidettiin; millaisissa instituutioissa se tehtiin. Mitkä virkamiehet päättivät ja millä kriteereillä; millaisilla metodeilla hulluja hoidettiin, rangaistiin tai parannettiin; lyhyesti millaisen instituutioiden ja käytäntöjen verkoston keskellä käsitys hulluudesta tuotettiin. Tästä syystä tieteellisen kirjallisuuden läpikäynti ei riittänyt, oli tutkittava myös arkistoja ja niiden sisältämiä määräyksiä, ohjesääntöjä, sairaala- ja vankila-asiakirjoja, oikeuspöytäkirjoja jne. Tutkimuskohde ei ollut teoreettisen tai tieteellisen diskurssin tai kirjallisuuden näkyvä kokonaisuus, vaan säännelty jokapäiväinen käytäntö.¹⁴

Tämä Foucault'n metodologisen otteensa määrittely oli kauan tuntematon, koska se sisältyi vihkoseen, josta otettiin vain pieni painos. Painate ei tullut koskaan myyntiin, vaan jaettiin pelkästään asianosaisille haku-prosessin yhteydessä. Didier Eribon siteerasi sitä kuitenkin laajasti elämäkertateoksessaan ja teksti on siksi tuttu kaikille Foucault-tutkijoille.¹⁵ On kiinnostavaa, että Foucault tässä tilanteessa määritteli, että hänen pääteoksensa ei ollut "tavanomaista" aatehistoriaa, sillä hänestä oltiin tekemässä aatehistorian oppituolin haltijaa Collège de France -instituuttiin. Oppialan nimeksi tulikin varsin erikoinen ajatusjärjestelmien historian tutkimus.

On siis olemassa eräitä Foucault'n omia luonnehdintoja hänen metodologiastaan jo 1960-luvulta. Niille on tyypillistä, että hän määrittelee itsensä pelkkää diskurssia, pelkkää "tavanomaista" aate- tai oppihistoriaa laajemmasta ilmiöstä kiinnostuneeksi. Myöhemmältä ajalta, 1970- ja 1980-luvulta näitä lausuntoja on vielä enemmän.¹⁶ Tämä "ta-

12. Didier Eribon (1993) *Michel Foucault*, suom. Päivi Järvinen ja Pertti Hynynen, Tampere: Vastapaino, 46–51; Macey (2004) 46–51.

13. Eribon (1993) 116–117.

14. Michel Foucault (1997a) 'Candidacy Presentation: Collège of France, 1969', teoksessa Michel Foucault: *Ethics. Subjectivity and Truth. The Essential Works of Michel Foucault 1954–1984*, vol 1, London: Allen Lane, 5–10.

15. Eribon (1993) 252–255.

16. Matti Peltonen (2004) 'From Discourse to Dispositif: Michel Foucault's Two Histories', *Historical Reflexions/Reflexions historiques* 30:2, 211–212.

vallisen” aatehistoriallisen tutkimusotteen selvästi ylittävä lähestymistapa on tärkeitä panna merkille, kun pohtii Foucault’n tutkimusotteen historiallisuutta. Samalla on kuitenkin huomattava, että myös Foucault’n aatehistoria, esimerkiksi siltä osin kuin se oli arkeologiaa ja/tai genealogiaa, poikkesi vielä 1950- ja 1960-luvulla yleisestä akateemisen aatehistorian otteesta. Hän oli esimerkiksi kiinnostunut myös tuntemattomiksi jääneiden ajattelijoiden töistä ja ”epäpätevistä” teorioista.

Edellä mainitussa ehdokasesittelyssään Collège de France -instituuttia varten Foucault meni vielä paljon siteerattuja ajatuksia pidemmälle tutkimusotteensa kuvauksessa. Hän kertoi avoimesti myös puutteista ja epäonnistumisista 1960-luvun töissään. Ehdokasesittelyssään vuonna 1969 Foucault määritteli *Les Mots et le choses* -teoksen (1966) kokeiluksi, jossa hän sivuutti tarkastelemiansa ilmiöiden käytännöllisen ja institutionaalisen puolen, luopumatta kuitenkaan ajatuksesta ottaa ne huomioon myöhemmin.¹⁷ Italiassa vuonna 1978 antamassaan haastattelussa hän lähestulkoon irtisanoi tältä marginaalisesta teoksesta, joka ei ollut aidosti hänen työnsä. Tutkimus oli kirjoitettu vain tieteenfilosofian asiantuntijoille ja suunniteltu yhteistyössä Georges Canguilhemin kanssa. Se oli hänelle pelkkä muodollinen harjoitus.¹⁸

Les Mots et le choses -teoksessa Foucault keskittyi tieteellisten diskurssien kokonaisuuksien hahmotteluun. Rajoittuminen tilapäisesti vain diskurssien tasoon pakotti hänet luopumaan historiallisen muutoksen tarkastelusta. Tämä rajausta sai hänet näyttämään monen lukijan silmissä muodikkaalta strukturalistilta. Toiset puolestaan arvostelivat häntä epähistoriallisuudesta ja antimarxilaisuudesta. Paljon keskustelua herättänyt teos oli myyntimenestys, mutta Foucault itse näytti myöhemmin melkein häpeävän sitä. Hän luopui pian – vuoteen 1969 mennessä – *Les Mots et les choses* -teoksessa esitellystä *épistémén* käsitteestä tieteellisten diskurssien kokonaisuutta kuvaavana terminä ja ryhtyi hakemaan toista tapaa luonnehtia väitöskirjansa johdannossa mainitsemiaan ”historiallisia kokonaisuuksia”. Aika-

laiset panivat tämän käänteen merkille kiinnostuksella.¹⁹

Foucault ja dispositiivi

Foucault käytti 1970-luvun alusta lähtien häntä kiinnostaneesta pelkkiä diskursseja laajemmasta ”historiallisesta kokonaisuudesta” nimitystä *dispositif*. Dispositiivi oli kokonaisuus, jossa diskurssi yhdistyi jonkin diskurssin ulkopuolella olevan elementin, ei-diskurssin kanssa. Muussa tapauksessa uusi käsite ei olisi ollut tarpeellinen. Termi *dispositif* on johdettu ranskan verbistä *disponer*, jota voidaan käyttää esimerkiksi merkityksessä asetella (kukkia), kattaa (pöytä) tai järjestää (joukot). Sille ei ole muissa kielissä yhtä selkeää käännöstä. Ongelmana onkin ollut se, etteivät kääntäjät, ainakaan aluksi, olleet lainkaan tietoisia Foucault’n dispositiivi-sanalle antamasta erikoismerkityksestä diskursseja ja käytäntöjä yhdistävänä kokonaisuutena. Niinpä se on yleensä käännetty yksipuolisesti vain dispositiivin käytännöllisyyttä korostavalla tavalla. Etenkin englanniksi se on käännetty eri teksteissä hyvin kirjavalla ja epäjohdonmukaisella tavalla (esimerkiksi sanoilla *apparatus, device, deployment, construct, grid of intelligence, mechanism, organisation, system, positivities* jne.). Menettely on lisännyt vaikeutta tunnistaa tämän käsitteen olemassaoloa ja keskeistä luonnetta Foucault’n ajattelussa.²⁰

Dispositiivi on metodologinen käsite, joka kattaa Foucault’n koko tuotannon 1950-luvun puolivälistä lähtien. Ainoa poikkeus on 1960-luvun jälkipuoliskon kaksi teosta, *Les Mots et les choses* ja sen lähestymistapaa ruotiva ja siihen kohdistettua kritiikkiä vastaan puolustautuva *Tiedon arkeologia*. Hän ei kuitenkaan käyttänyt sanaa *dispositif* ennen 1970-lukua, vaan diskursiivisen ja ei-diskursiivisen välisestä suhteesta puhuttiin eri tavoin tilanteen mukaan. Vuonna 1968 haastattelussa ”Politics and the study of discourses” Foucault yritti määritellä lähestymistapansa *Tiedon arkeologiassa* myöhemmin tutuiksi tulevien diskursiivisen käytännön ja diskursiivisen muodostelman käsitteiden kautta.

Hän jakoi diskurssin transformaatiot kol-

meen ryhmään puhuen intradiskursiivisista, interdiskursiivisista ja ekstradiskursiivisista suhteista. Esimerkkeinä viimeksi mainituista suhteista diskursiivisten muodostumien ja niiden ”ulkopuolen” välillä hän mainitsee *Folie et déraison* ja *Naissance de la clinique* -teokset ja niissä tarkastellut ”korrelaatiot lääketieteellisen diskurssin ja taloudellisten, poliittisten ja sosiaalisten muutosten koko paletin välillä”.²¹ On helposti nähtävissä, miten kömpelöä tällainen menettely kirjallisesta näkökulmasta oli.

Aivan vastaavia luonnehdintoja diskursiivisten ”yleisinä puitteina toimivien ei-diskursiivisten käytäntöjen” tarkastelun kuulumisesta olennaisena osana arkeologiseen analyysiin löytää *Tiedon arkeologia* -teoksesta.²² Teoksen läheinen suhde *Les Mots et le choses* -tutkimukseen rajoittaa kuitenkin tarkastelun diskursseihin ja Foucault'n positio jää vielä 1969 epämääräiseksi, vaikka hän pyrkikin sitä täsmentämään monissa haastatteluisissa. Vielä 1970-luvun alussa Foucault käytti aika ajoin ilmausta ”diskursiivinen käytäntö”, joka on hämähnyt monia tutkijoita ja ollut perustana käsityksille, että Foucault olisi pitänyt käytäntöjä diskursseina, vaikka käsitteellä ”diskursiivinen käytäntö” viitattiin diskurssien ominaisuuksiin. 1970-luvun puolivälissä Foucault kuitenkin jo käyttää itsestään selvällä tavalla ”diskursiivisten ja ei-diskursiivisten käytäntöjen” kokonaisuuksista termiä dispositiivi.

Seuraava dispositiivin käsitettä luonnehtiva lainaus on Foucault'n haastatteluja ja artikkeleita sisältävästä erittäin tunnetusta antologiasta *Power/ Knowledge*, jonka Colin Gordon toimitti vuonna 1980. Se on vuonna 1976 tehdystä haastattelusta ja antaa selviä viitteitä dispositiivi-käsitteen merkitykselle Foucault'n metodologiassa.²³

”Se, mitä olen yrittänyt tavoittaa tällä käsitteellä, on ensinnäkin täysin heterogeenisten diskurssien, instituutioiden, arkkitehtonisten muotojen, sääntelypäätösten, lakien, hallinnollisten toimenpiteiden, tieteellisten lausuntojen sekä filosofisten, moraalisten ja filantrooppisten ehdotusten kokonaisuus – lyhyesti yhtä paljon sanotun kuin sanomatta jääneen tavoittaminen. ...

Toiseksi se mitä haluan identifoida dispositiivilla on juuri yhteys näiden heterogeenisten elementtien välillä. Siten tietty diskurssi voi ilmetä tiettyä aikana jonkin instituution ohjelmalla, ja toisena hetkenä olla oikeuttamassa tai kätkemässä tiettyä käytäntöä, joka itse vaikenee, tai tietoisena uudelleentulkintana tälle käytännölle, avauksena jollekin uudelle rationaalisuuden kentälle. ...

Kolmanneksi, tarkoitan dispositiivilla muodostumaa, jonka päätehtävä on tiettyä ajankohtana vastata johonkin kipeään tarpeeseen.”

Kolme seikkaa kiinnittää tässä vain osittain käännettyssä määritelmässä huomiota. Ensinnä Foucault'ta kiinnosti myös ei-diskursiivinen samanarvoisena diskursiivisen kanssa. Hänelle ei olisi tullut mieleen uransa missään vaiheessa samastaa nämä todellisuuden eri alueet ja vielä vähemmän sisällyttää ei-diskursiivinen diskursiiviseen.²⁴

17. Foucault (1997a) 6.

18. Michel Foucault (1991b [1987]) *Remarks on Marx. Conversation with Duccio Trombadori*, New York: Semiotext(e), 100.

19. Dominique Lecourt (1975) *Marxism and Epistemology. Bachelard, Canguilhem, Foucault*, London: New Left Books, 188.

20. Eräät Foucault-tutkijat mainitsevat ohimennen dispositiivin käsitteen ja tuovat joskus esille myös siihen liittyvä käännösvaikeudet, mutta eivät ota tätä Foucault'n keskeistä käsitettä huomioon omista tarkasteluissaan riittävän vakavasti. Vrt. esim. Dreyfus & Rabinow (1982) 120–122; David M. Halperin (1995) *Saint-Foucault. Towards a Gay Hagiography*, Oxford: Oxford University Press, 189 tai Davidson (2001) 205.

21. Michel Foucault (1991a [1967]) 'Politics and the Study of Discourses', teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (toim.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, London: Harvester Wheatsheaf, 58.

22. Vrt. Esim. Michel Foucault (2005a[1969]) *Tiedon arkeologia*, suom. Tapani Kilpeläinen, Tampere: Vastapaino, 43, 62, 63, 71, 91, 205, 215, 232.

23. Michel Foucault (1980a [1977]) 'The Confession of the Flesh', teoksessa Michel Foucault *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, Manchester: The Harvester Press, 194–195.

24. Yllä siteeratussa *Power/Knowledge*-kokoelman haastattelussa Colin Gordon kääntää dispositiivin englannin kielen sanalla *apparatus*, mutta harmittavaa kyllä samassa kokoelmassa myös koneistoa tarkoittava sana (*l'appareil*) käännetään samoin. Kun kahdessa lähes samanaikaisessa englanninkielisessä Foucault-tekstissä Alan Sheridan (*Discipline and Punish*, 1977) käytti dispositiivista käännöstä *mechanism* ja Robert Hurley (*History of Sexuality: An Introduction*, 1978) sivulta 106 saakka käännöstä *deployment* ja sitä ennen

Erityisen merkillepantavaa *Power/Knowledge* -kokoelmaan sisällytetyssä haastattelussa on, että Foucault'ta kiinnosti erityisesti diskurssien ja käytäntöjen muuttuva historiallinen suhde, joka siis ei ole etukäteen määrätty tai vakioinen. Pitää samalla kuitenkin korostaa sitä, että vaikka hän korosti dispositiivien historiallisuutta, ei historiallisuus tässä tarkoittanut 1800-luvun historismin tapaan partikularismina käsitettyä historiallisuutta, jokaisen hetken tai tapahtuman erityisyyttä. Vielä on huomattava diskurssien ja käytäntöjen suhteesta syntyvän kokonaisuuden, dispositiivin uppoutuminen funktionaalisesti laajempaan historialliseen tilanteeseen. Tässä ajatuksessa ilmenee Foucault'n historiallisuuden kontekstualisoiva luonne. Hän lähti tässäkin metodologiansa aspektissa liikkeelle siitä, että maailma, jota diskurssien ja käytäntöjen avulla jäsenämme ja muokkaamme, on kaiken lähtökohta, eikä pelkkä lopputulos.

Nimimerkillä Maurice Florence eräiseen ranskalaiseen filosofiseen sanakirjaan kirjoittamassaan artikkelissa "Foucault" Michel Foucault myös muotoili metodologisia lähtökohtiaan tavalla, joka sulkee pois hänen ajattelunsa perusteiden konstruktivistisen ymmärtämisen:²⁵

"Hulluuden', rikollisuuden' tai 'seksuaalisuuden' universaalisen luonteen kiistäminen ei merkitse, että nämä käsitteet eivät viittaisi mihinkään, että ne olisivat vain kuvitelmia, jotka on luotu oikeuttamaan kyseenalaisia tarkoituksia. Enemmästä on kyse kuin vain siitä yksinkertaisesta havainnosta, jonka mukaan niiden sisältö vaihtelee ajankohdan ja olosuhteiden mukaan."

Ei ole pienintäkään epäilystä siitä, ettei Foucault olisi kirjoittaessaan 1970-luvulla nykyisin keskeisimpänä pidettyjä tutkimuksia pitänyt tutkimuskohdettaan diskurssia merkittävästi laajempana. Hän myös puolusti itse ajatteluun sen idealistisia tulkintoja vastaan monissa haastattelulausunnoissa ja luennoillaan, jopa viimeiseksi jääneellä luentosarjalla Kaliforniassa keväällä 1983.²⁶

Foucault alustavissa dispositiivin määri-

telmissä näkyy jännite heterogeenisen ja dualistisen luonnehdinnan välillä. Välillä hän liikkeelle lähtiessään korostaa dispositiivin moniaineeksisuutta tavalla, joka tuo mieleen ranskalaisen sosiologin ja etnologin Marcel Maussin "totaalisen sosiaalisen faktan" (*la fait social total*) käsitteen ja siihen liittyvän metodologisen ajattelun. Maussin käsityksen mukaan kaikissa merkittävässä yhteiskunnallisissa instituutioissa ilmenee samanaikaisesti yhteiskuntaelämän eri aspektit, sosiaalinen, juridinen, taloudellinen, esteettinen, ja niin edelleen. Hän korosti myös tällaisten ilmiöiden konkreettista ja historiallista tarkastelua.²⁷

Marcel Mauss oli opettajana ja tutkijana suuri vaikuttaja Foucault'n opettajien sukupolvelle. Maussin metodologisen ajattelun tämä juonne saattoi ylittää Foucault'hon Uppsalassa saakka Georges Dumezilin välityksellä. Tämä merkittävä Maussin oppilas juuri järjesti Foucault'n Ruotsiin. Foucault puolestaan kiitti Dumeziliä virkaanastujaisluennossaan diskurssien ja instituutioiden suhteen tutkimisen opettamisesta.²⁸ Toisaalta Foucault kuitenkin useimmiten tiivistä dispositiivin viime kädessä dualistisesti sanotun ja ei-sanotun, diskursiivisen ja ei-diskursiivisen, asenteiden ja toiminnan ja kaikkien useimmin diskurssien ja käytäntöjen muodostamaksi kokonaisuudeksi. Dualistisen määritelmän lähtökohtana voi nähdä yksinkertaistetun historiallisen materialismin perusta/päällysrakente-erottelun. Näin Foucault'n voisi sanoa dispositiivista määrittellessään horjuneen Maussin ja Marxin välillä.

Dispositiivi Foucault'n pääteoksissa

Teoksissa *Folie et déraison*, *Surveiller et punir* ja *La volonté de savoir* niille yhteinen perusuoni (hullujen vapauttaminen, humanistisempi rangaistuskäytäntö tai 1960-luvun seksuaalinen vapautuminen) koostuu joukosta vahvoja ja itsenäisiä diskursseja. Nämä diskurssit eivät kuitenkaan redusoidu jännöksettömästi siihen, miten jokapäiväiset käytännöt poikkeavien yksilöiden käsitteilyssä, lakia rikkoneiden ojentamisessa tai seksuaalisuuden alueella muuttuivat. Olikin syntynyt tärkeitä käytäntöjä, joita nämä dis-

kurssit eivät kattaneet (esimerkiksi panoptikon jota humanistisen rangaistuskäytännön teoria ei lainkaan tuntenut) eivätkä edes ota puheeksi, vieläpä saattavat jopa olla täysin ristiriidassa niiden kanssa. Tämä on tärkeää Foucault'n tarkoitukselle, sillä ilman diskurssin suhteuttamista käytäntöihin hän ei olisi saanut hätkähdyttäviä tuloksiaan, jotka tekivät hänen teoksistaan niin kiinnostavia ja kiistanalaisia.

Ajatellaan esimerkiksi *Tarkkailla ja rangaista* -teoksen alkua, kahden rangaistusmuodon vertailua niiden välisen epäjatkuvuuden osoittamiseksi, jossa fyysinen tuomitun ruumiin silpominen ja häpäiseminen tulee verratuksi yksittäissellissä tarkasti valvottuna istumiseen rankaisemisen muotoina. Kuka kutsuisi kumpakaan toimintaa missään mielekkäässä merkityksessä diskurssiksi? Panoptikon ei myöskään ole diskurssi vaan rakennus, joka synnyttää tai mahdollistaa tiettyjä käytäntöjä, jotka ovat aluksi vain satunnaisessa suhteessa niihin diskursseihin, joilla vankilan rakentaminen oikeutetaan tai jotka ovat ideologisesti hallitsevia kun vankiloita alettiin rakentaa.²⁹

Ilman dispositiivin käsitettä, ottamalla perspektiiviksi vain diskurssien muodostama puheavaruus, olisi mahdotonta ymmärtää esimerkiksi *Tarkkailla ja rangaista* -teoksen päätulosta, sitä miten kaikista hyvistä laeista ja teorioista huolimatta, aivan riippumatta hyvistä tarkoituksista käyttää vankilaa rikollisten kasvattamiseksi kunnon kansalaisiksi, vankila onnistuukin aivan päinvastaisessa tehtävässä, rikollisuuden vakaan tason ylläpitämisessä. Mitä dispositiivin käsitteeseen keskittyminen tuo esille Foucault'n pääteoksista *Folie et déraison* mukaan lukien? Mielestäni se pakottaa ennen kaikkea noteeraamaan vakavalla tavalla Foucault'n käsitteiden historiallisuuden.³⁰

Foucault'n historiallisuus ei ollut kuitenkaan historismia, vaan lähempänä esimerkiksi *Annales*-koulukunnan talous- ja sosiaalishistoriaa. Historiallisella otteellaan Foucault väisti 1950- ja 1960-luvun yhteiskuntatieteiden pahimman metodologisen ongelman, käsitteenmuodostuksen universalismin. Tässä mielessä hänen tiensä oli

samansuuntainen monen käsitteitään tietoisesti kehittelevän historiallisen sosiologin kanssa. Universalista käsitteenmuodostuksesta luopuminen aiheutti myös merkittäviä rajoituksia. Käsitteet eivät voineet olla yhtä täsmällisiä ja yhtä vakaita kuin teorioissa, jotka eivät pyri historialliseen konkreettisuuteen. Käsitteiden pätevyysalaan ja yleisyyteen tulee helposti väljyyttä ja epävarmuutta. Universalismin torjumisen voi rinnastaa saavutuksena modernisaatioteorian sivuuttamiseen, missä Foucault onnistui ehkä parhaiten teoksessaan *Tarkkailla ja rangaista*. Juuri modernisaatioteorian haastaminen teki tästä teoksesta aikalaisille niin puoleensa vetävän lukukokemuksen.

Foucault'n laajan tuotannon viimeinen suuri teema oli ”subjektiksi tuleminen” his-

vaihtelevasti kahdeksaa muuta termiä, jäivät Foucault'ta englanniksi lukevat tuuliajolle Foucault'n metodologisen terminologian suhteen. Hurleyn käännöksen mielenmuutos liittyy siihen, että sivulla 106 (ranskankielisen alkuteoksen sivulla 140) Foucault oli kursivoitnut sanan *dispositif* kaksi kertaa. Se oli synnyttänyt kääntäjässä tunteen siitä, että termissä oli jotain erityistä. Valitettavasti hänellä ei paneutunut asiaan huolellisesti. Ks. Michel Foucault (1978) *The History of Sexuality. Volume One: An Introduction*, Harmondsworth: Penguin Books, alkuteos Michel Foucault (1976) *Histoire de la sexualité I. La volonté de savoir*, Paris: Gallimard.

25. Michel Foucault (1994[1984]) 'Foucault, Michel, 1926–', teoksessa Gary Gutting (toim.) *The Cambridge Companion to Foucault*, Cambridge: University of Cambridge Press, 317.

26. Michel Foucault (2001) *Fearless Speech*, Los Angeles: Semiotext(e), 171–172.

27. Claude Lévi-Strauss (1987) *Introduction to the Work of Marcel Mauss*, London: Routledge & Kegan Paul, 25–31; Alexander Gofman (1998) 'A Vague but Suggestive Concept: The "Total Social Fact"', teoksessa Wendy James & N. J. Allen (toim.) *Marcel Mauss: A Centenary Tribute*, New York: Berghahn Books, 63–70.

28. Marcel Fournier (2005), *Marcel Mauss. A Biography*, Princeton: Princeton University Press, eri kohdin; Michel Foucault (1993 [1971]) *Diskursens ordning*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag/Symposion, 50.

29. Michel Foucault (1997b [1984]) 'What is Called Punishing?', teoksessa Michel Foucault: *Power. Essential Works of Foucault 1954–1984*, vol. 3, New York: The New Press, 382–393.

30. Äskettäisessä esseessään *Che cos'è un dispositivo?* (2006) italialainen filosofi Giorgio Agamben Heidegger-vaikutteisessa Foucault'n keskeisen käsitteen tulkinna sivuuttaa kokonaan käsitteen historiallisuuden. Ks. Giorgio Agamben (2008) *Was ist ein Dispositiv?*, Zürich & Berlin: diaphanes.

toria. Hän otti esille *Seksuaalisuuden historia* -projektinsa loppuvaiheessa minäteknikat ja totuuspelit. Tämä myös ”itsestä huolehtimiseksi” kutsuttu teema oli sikäli mielenkiintoinen, että se oli kiinnostunut joka-päiväisistä eettisistä käytännöistä. Tätä kysymystä käsittelevällä luentosarjallaan luku-vuonna 1981–82 Foucault määritteli siirtymän itsestä huolehtimisen dispositiivista toiseen.³¹

”Haluan sanoa, että se joka haluaa tutkia subjektiviteetin historiaa – tai paremmin sanottuna, subjektin ja totuuden välisten suhteiden historiaa – joutuu kaivamaan esille hyvin pitkän ja hitaan muutoksen, jossa subjektiviteetin dispositiivi määriteltynä tietämisen spirituaalisuutena ja subjektin totuuskäytäntönä, muuntuu toiseksi subjektiviteetin dispositiiviksi, joka on meidän omamme, ja jota hallitsee kysymys subjektin itsetuntemuksesta ja subjektin lainkuuliaisuudesta.”

Aivan samoin kuin *Folie et déraison* -teoksessa neljännesvuosisata aikaisemmin, jossa Foucault kysyi millaisten käytäntöjen ja instituutioiden keskellä hulluus määriteltiin eri aikoina, hän tässäkin pohti yksilöllisyyden kokemuksen käytäntöjä. Luennossaan ”The Hermeneutics of the Self” Yhdysvalloissa Foucault mainitsi varhaiskristillisiin ”minäkäytäntöihin” kuuluneen sellaiset filosofisen ajattelun perustyökälyt kuten ”säkki ja tuhka, paastoaminen, itsensä kurittaminen ja ryhmämarukoilu”.³²

Foucault’n historialliset käännekohtat

Eräässä vuonna 1967 antamassaan haastattelussa Foucault piti vuotta 1955 käännekohtana ajattelussaan, oikeastaan sen alkuna: ”...vuodesta 1955 olen pääasiallisesti omistautunut analysoimaan merkityksen ilmaantumisen muodollisia ehtoja”.³³ Vuosi 1955 oli juuri ajankohta, jolloin Foucault muutti Uppsalaa ja aloitti työn uuden väitöskirja-aiheen kimpussa. Väitöskirjatyön vaikutukset heijastuivat myöhemmin kahteen suuntaan. Foucault lisäsi historiallisen katsauksen vuonna 1954 ilmestyneen esi-

koisteoksensa *Malade mentale et personnalité* toiseen vuonna 1962 ilmestyneeseen laitokseen.

Tämä lyhyt jakso on tekijän itsensä välittömästi väittelyn jälkeen laatima lyhennelmä *Folie et déraison* -teoksesta. Siitä ilmenee, miten tärkeänä Foucault piti historiallista tutkimusotettaan.³⁴ Foucault pyrki aina tekstin ulkopuolelle tutkien sen synnyn ja olemassaolon ehtoja. Sekä diskurssit että käytännöt olivat ”historiallisia”, paikkaan ja aikaan sidottuja ja siten pätevyysalaltaan rajattuja. Tämä vuonna 1962 Foucault’n esikoisteokseensa lisäämä korostus suuntautui yhteiskuntatieteissä jylläävää käsitteiden universalismia ja etenkin strukturalismia vastaan.

Foucault’n *Folie et déraison* -teoksesta johtaa myös linja myöhempään, usein hänen pääteoksenaan pidettyyn tutkimukseen *Tarkkailla ja rangaista*. Tämä välillä lähes tulkoon katkennut yhteys käy ilmi Foucault’n 1973–74 pitämästä luentosarjasta *Le Pouvoir psychiatrie*.³⁵ Tuolloin hän kehitti väitöskirjansa teemoista käsin ”kuriyhteiskunnan” käsitettä ja esitteli opiskelijoilleen ensi kertaa Jeremy Benthamin luonnosteleman panoptikon-vankilan yksilöllistävän ja kaikkialle tunkeutuvan vallankäytön symbolina. Näihin aikoihin hän lienee myös löytänyt tai palauttanut mieleensä ruttotautia vastaan suojautuvien kaupunkien järjestyssääntöjä 1600-luvulta. Rutolta suojautuva kaupunki antoi mallin ”sisään sulkevasta” vallankäytöstä vastakohtana ”ulossulkeville” malleille, jotka vielä 1960-luvulla hallitsivat Foucault’n ajattelua.

Samalla Foucault palasi visuaalisuutta korostaviin tarkasteluihin. Kurin ylläpitäminen katseen avulla onkin noussut hänen myöhäistuotantonsa tunnetuksi erityispiirteeksi.³⁶ Syksyyn 1973 mennessä Foucault oli myös lopullisesti omaksunut käyttöönsä dispositiivin käsitteen. Kun varhaisimmat 1970-luvun luentosarjat lopulta ilmestyvät, dispositiivin termin omaksuminen voidaan ajoittaa tarkemmin. Alustavasti kuitenkin 1970-luvun alkuvuodet hahmottuvat Foucault’n ajattelussa samanlaisiksi tärkeiksi vaiheiksi kuin 1950-luvun puoliväli. Lisäksi nämä murroskohdat liittyvät toisiin-

sa merkittäväällä tavalla, sillä Foucault ei vuoden 1973–74 luentosarjalla kääntynyt väitöskirjansa puoleen vain sitä arvostellen, vaan käyttäen sitä myös lähtökohtana uusille tarkasteluille.

Foucault puhui vielä luentosarjansa *Le Pouvoir psychiatrie* alussa ikään kuin olisi kirjoittamassa jatkoa väitöskirjalleen. Hän mainitsi toistuvasti ”toisen tutkielmansa”. *Folie et déraison* -teoksessa Foucault vielä määritteli tekevänsä rakenteellista tutkimusta historiallisista kokonaisuuksista. Luentosarjalla psykiatrisesta vallasta hän alkoi kutsua tutkimiaan ilmiöitä ”dispositiiveiksi”, diskurssien ja käytäntöjen muodostamiksi historiallisiksi kokonaisuuksiksi. Sana dispositiivi esiintyy luennoilla etenkin kahdessa merkityksessä. Foucault puhuu siirtymisestä itsevaltiuden dispositiiveista (*dispositifs de souveraineté*) kurin dispositiiveihin (*dispositifs disciplinaires*).

Pääosa tekstistä analysoi erilaisien kurin dispositiivien muotoja, kuten panoptikonin dispositiivia, klinikan dispositiivia tai psykiatrista ja neuropsykologista dispositiivia. Tiheimmin luentosarjan tekstissä esiintyy termi kurin dispositiivi (44 kertaa). Luentosarjan teemat täsmentyivät pian teoksissa *Surveiller et punir* (1975) ja *La volonté du savoir* (1976). Edellisen teoksen ranskan-kielisessä laitoksessa termi dispositiivi esiintyy lähes 40 kertaa, jälkimmäisessä yli 90 kertaa, mutta kummankin teoksen englanninkielisessä laitoksessa, kuten edellä viitteesä 24 jo selostin tarkemmin, dispositiivin käsitteen keskeisyys katosi näkyvistä. Saman havainnon voi tehdä teoksen *Surveiller et punir* suomennoksesta *Tarkkailla ja rangaista*.³⁷

Se epätydyttävä tapa, jolla Foucault oli vielä väitöskirjassaan luonnehtinut tutkimusotettaan ”historiallisten kokonaisuuksien” rakenteelliseksi tutkimukseksi, oli 1970-luvun puoliväliin mennessä tullut täsmälli-

semmin luonnehdituksi diskurssien ja käytäntöjen systeemien, dispositiivien tarkasteluksi. Teoreettiset harha-askleet ja kriittiset törmäykset muiden projekteihin pitkin 1960-lukua synnyttivät uusia muotoiluja. Foucault toi jatkuvasti esille, miten tärkeätä materiaalien käytäntöjen ja instituutioiden analyysi hänelle oli. Hän korosti miten psykiatriset opit 1800-luvulla kehittyivät erillään psykiatristen hoitolaitosten käytännöistä tai vankila syntyi täysin erillään 1700- ja 1800-luvun vaihteen intellektuellien ja poliitikkojen ajatuksista, joissa hahmoteltiin aivan erilaista modernia rangaistusjärjestelmää. Maailma syntyi sanojen ja tekojen risiriidoista.

31. Michel Foucault (2005b [2001]) *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France 1981–1982*, New York: Palgrave, 319.

32. Michel Foucault (1999b[1980]) 'About the Beginning of the Hermeneutics of the Self', teoksessa Jeremy R. Carrette (toim.) *Religion and Culture by Michel Foucault*. Manchester, Manchester University Press, 172.

33. Michel Foucault (1999a [1967]), 'Who are you, professor Foucault?', teoksessa Jeremy R. Carrette (toim.): *Religion and Culture by Michel Foucault*, Manchester: Manchester University Press, 88.

34. Michel Foucault (1976 [1954]) *Mental Illness and Psychology*, Berkeley: University of California Press.

35. Michel Foucault (2006b) *Psychiatric Power. Lectures at the Collège de France 1973–74*, Houndmills: Palgrave, alkuteos Michel Foucault (2003) *Le pouvoir psychiatrique. Cours au Collège de France, 1973–1974*, Paris: Gallimard & Seuil.

36. Martin Jay (1996) 'Vision in Context: Reflections and Refractions', teoksessa Teresa Brennan & Martin Jay (toim.) *Vision in Context. Historical and Contemporary Perspectives on Sight*, New York & London: Routledge, 4.

37. *Tarkkailla ja rangaista* -suomennoksessa Eeva Nivanka on kääntänyt dispositiivin mm. sanoilla elin, järjestelmä, järjestely, järjestys, laite, laitos, laitteisto, keino, kokonaisuus, koneisto, muoto, rakennelma, tapa, toimenpide, väline ja välineistö. Ks. Michel Foucault (1980b) *Tarkkailla ja rangaista*, suom. Eeva Nivanka, Keuruu: Otava; alkuteos Michel Foucault (1975) *Surveiller et punir, Naissance de la prison*, Paris: Gallimard.

MIKA PEKKOLA

Ulkokohtainen tieto ja sisäistetty totuus

Tutkivan subjektin suhde tutkimukseensa tulkitsevilla tieteissä

Modernisaatioprosessiin sisäisesti liittyvän erikoistumisen ongelman voidaan väittää ilmenevän myös kulttuuritutkimuksen kontekstissa työn vieraantumisenä. Artikkelissa tarkastellaan millaisia seurauksia tutkimusenteon "ammattimaistumisella" on tietotyössä olennaisina pidettyjen ihanteiden kannalta. Samalla esiin nousee kysymys siitä onko nykyisissä sosioekonomisissa ja tiedepoliittisissa olosuhteissa enää tilaa työlle itsetoteutuksena ja aidosti luovana aktiiviteettina.

■ "Ymmärtäminen alkaa, kun jokin puhuttelee meitä."¹

"Fragmentoituneina, jaettuina lähes mekaanisesti sisäiseen ja ulkoiseen puoleen, meihin on iskostettu ideoita kuin lohikäärmeen hampaita, jolloin meistä on syntynyt käsitteellisiä lohikäärmeitä, jotka kärsivät 'sanataudista' ja eivät luota mihinkään omaan tunteeseen, jos sitä ei ole vielä leimattu jollakin termillä."²

Nykypäivän humanistinen tutkimus on onnistunut pitkälti irtautumaan niistä kohtuuttomista vaatimuksista, joita positivististen tieteenihanteiden elähdyttämät teoreetikot olivat sille 1800-luvulta lähtien asettaneet. Tutkijat eivät enää luotaa tutkimustensa avaraa kenttää sulkeistaen oman persoonallisuutensa ja identiteettinsä ulos työstään, vaan tiedostavat – tai ainakin pyrkivät tiedostamaan – oman osansa tutkimusprosessissa. Ideali minuuden hävittämisestä tai sammuttamisesta tutkimuksen uskottavuuden ja luotettavuuden takaamiseksi on siirretty historian romukoppaan. Tutkivan subjektin ongelma on paljastunut huomattavasti monitahoisemmaksi kuin mitä historian tieteellistämiseen tähdänneet ajattelijat oli-

vat kuvitelleet. Subjektivisuus ei muodosta nykypäivän tutkimukselle enää itsestään selvää uhkaa, eikä subjektivistien elementtien myöntäminen johda automaattisesti tutkimuksellisten pyrkimysten tai tutkimuksen kriittisen arvon rapautumiseen.

Toisaalta on nähty objektiivisuuteen ja arvovapauteen tähtäävän tieteellisen maailmankuvan nurja puoli, kuten jo Frankfurtin koulun kriittisen teorian analyysit tieteenharjoittamisen suhteesta vallitseviin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, Nietzsche varoitukset länsimaisen kulttuurin jäähmettymisestä abstraktioidensa ääreen ja teknologian korostunut rooli 1900-luvun suurissa tragediaissa osoittivat. Kenties keskeisin muodonmuutos suhtautumisessa subjektivisuuteen koskee kuitenkin uudenlaista käsitystä sen pysyvyydestä tai väistämättömyydestä.

Tämä kaikki on tietenkin alan tutkijoille liiankin tuttua. Yliopistojen luento- ja seminaarisalit kaikuvat positivistihin ja vanhoihin objektiivisuusvaatimuksiin kohdistuneista herjoista. Sama perusasetelma kuvastuu myös kirjallisessa diskurssissa – ainakin nuoremman tutkijapolven osalta. Nk. postmodernistien subjektivisuuteen viittaavat huomiot alkavat jo olla käytännön tutkimustyössä varsin laajalti sisäistettyjä. Subjektivisuuden näkyvämmän läsnäolon ja tutkimustulosten väistämättömän epätarkkuuden ei nähdä enää murentavan tutkimusten uskottavuutta samalla tavalla kuin muutamia vuosikymmeniä sitten. Niin ikään tavoitteet ja päämäärät vastaavat paremmin tutkimuksen ohittamattomia reunaehtoja. Aristotelestä siteeraten voidaankin todeta: "Asiasta on sanottu riittävästi, kun on saavutettu selvyyttä siinä määrin kuin tarkasteltavana oleva asia sallii".³

Muutos ei ole tietenkään tapahtunut äkillisesti tai johdonmukaisesti. Positivistinen, tutkivan subjektin häivyttämiseen tähdännyt objektiivisuuden ihanne lienee jo kuollut ja kuopattu, mutta erällä tieteen harjoittamisen osa-alueella se yhä kummittelee sitkeästi. Viitataan siihen suhteeseen, joka tutkijalla on tutkimukseensa, omiin tutkimusintresseihinsä. Tutkivan subjektin problematiikka on toki tullut etenkin humanistisessa akateemisessa diskurssissa laajalti keskustelluksi,

mutta tutkijan subjektiviteetin häivyttämistä korostavat objektiivisuusihanteet jatkavat yhä aavemaista jälkivaikutustaan.

Historiantutkimuksen perspektiivistä kirjoittava Kari Immonen näkee tilanteen varsin lohduttomana: ”Käsitykseni mukaan juuri tämä vaatimus ulkopuoliseen asemaan asettumisesta ja sen taustalla oleva, luonnontieteelliseen teorianmuodostukseen palautuva, objektiivisuuden ideaali on keskeinen tekijä siinä, että historiantutkimus on nykyisyyden suhteen kyvytön, että sen tilan ovat vallanneet taiteet, journalismi ja muut tieteet.”⁴

Kylmä ja etäinen suhtautuminen tutkimuskohteeseen koetaan usein yhä hyveeksi, jolloin tutkimustyön ääneen lausumattomaksi lähtökohdaksi tulee asiantuntijan virkamiesmäinen ulkoinen suhde tutkimukseen. Toisaalta akateemista työtä ei voida mieltää pelkäksi palkkatyöksi, vaan myös kutsumuksella on siinä kiistatta oma osansa, kuten Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella tehdyn kyselyn tulokset osoittivat: ”Olennaista tutkimuksen teossa ja motivaation ylläpitämisessä pidetään sitä, että tutkimus viriää henkilökohtaisesta mielenkiinnosta ja että siinä pystyy toteuttamaan itseään”.⁵

Tarkoitukseni on analysoida ulkoiseen suhtautumiseen liittyviä huomattavia rajoituksia ja ongelmia, mutta toisaalta myös hahmotella mahdollisuuksia, joita tutkijan sisäinen suhde tutkimukseen saattaisi avata. Valitun vastakohtaparin epämääräisyys toivon mukaan hälvenee tekstin kuluessa.

Suhteessaolon ongelma tulkinnan ja ymmärtämisen lähtökohtana

Humanistinen tutkimus ei ainoastaan joudu sietämään subjektiivisuutta, vaan suorastaan elää siitä pyrkiessään tekemään kulttuurista todellisuutta koskevista representaatioissaan inhimillisistä kokemuksista kommunikoitava. Luonnontieteille tärkeistä mitattavuuden, toistettavuuden ja varmuuden ideoista jäädään jo ’tutkimusmateriaalin’ ominaispiirteiden vuoksi kauas. Tai kuten Agnes Heller yhteiskuntatieteisiin viitaten asian ilmaisee: ”Yhteiskuntatieteet eivät voi kos-

kaan tuottaa ’varmaa’ tiedon tyyppiä, koska itsetietoisuus ei koskaan ole varmaa.”⁶

Tästä perspektiivistä aiemmat positivistiset pyrkinnöt humanististen tieteiden muuttamiseksi luonnontieteiden kaltaisiksi eksakteiksi tieteiksi rinnastuvat lähinnä ympyrän neliöimiseen. Inhimilliset kokemukset säilyvät usein kovin vieraina jopa kokijoille itselleen, kuten hyvin tiedämme. Kuinka voisimme edes kuvitella yltävämme niiden analysoinnissa edes lähelle luonnontieteellistä eksaktiutta? Objektiivisuuskuvitelmien sortumisen ei tarvitse kuitenkaan merkitä tutkimustyön muuttumista narsistiseksi ja ekshibitionistiseksi naamiaisleikiksi, vaan väistämättömän asetelman uudelleenarviointia: jonkinlainen suhde tutkijalla joka tapauksessa on tutkimukseensa.⁷

Tutkimuksen keskittyminen inhimillisten kokemusten ympärille nostaa suhteessaolon ongelman ratkaisevaan rooliin. Pelkkä rationaalinen erottelukyky ja kriittinen asennoituminen eivät riitä, vaan niiden lisäksi tutkijan on kyettävä käyttämään ”muitakin inhimillisiä tekijöitä: muistia, mielikuvitusta,

1. Hans-Georg Gadamer (2005) *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteessä ja filosofiassa*. Suom. Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino, 38.

2. Friedrich Nietzsche (1999) *Historian byödyistä ja baitasta elämälle*. Suom. Anssi Halmesvirta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kirjaston julkaisusyksikkö JULPU, 81.

3. Aristoteles (1989) *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuutila. Helsinki: Gaudeamus, 8.

4. Kari Immonen (1996) ’Menneisyys nykyisyytenä’, teoksessa Kari Immonen *Historian läsnäolo. Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja n:o 26. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A: 51*, Turku: Turun yliopiston historian laitos. <http://vanha.hum.utu.fi/historia/muisti/immonen2.html>. 27.10.2006.

5. Johanna Hakala et al. (2003) *Yliopisto. Tieteen kehdestä projektimyllyksi*. Helsinki: Gaudeamus, 111. Ks. myös Jussi Välimaa (2005) ’Akateeminen työ – palkkatyötä vai säätyläisyyttä?’, teoksessa Helena Aittola & Oili-Helena Ylijoki (toim.) *Tulosohjattua autonomiaa. Akateemisen työn muuttuvat käytännöt*. Helsinki: Gaudeamus.

6. Agnes Heller (1995) ’Yhteiskuntatieteiden hermeneuttisesta metodista yhteiskuntatieteiden hermeneutiikkaan’, *Filosofinen aikakauslehti niin&näin 3/95*. http://www.netn.fi/395/netn_395_heller.html. 27.10.2006.

7. Niin ikään lienee itsestään selvää, ettei subjektiivisuuden korostamisen tarvitse merkitä tutkimuksen kriittisyyden katoamista, argumentaation pätevydestä joustamista ja luopumista pyrkimyksestä tehdä oikeutta tutkimuksen kohteena oleville ihmisille ja ilmiöille.

tahdikkuutta, hienotunteisuutta ja elämänkokemusta”.⁸ Listalle tekisi tuskin vahinkoa, mikäli siihen lisättäisiin vielä empatian kyvyn soveltaminen. Pyrkimys hahmottaa *Toista* edellyttää tutkimuskohteen näkemistä ’sielunsa silmillä’, käsillä- ja läsnäolevana tosiasiana.

Kuten hermeneuttinen traditio on painotanut, tulkitseminen on tekstin (ymmärrettynä tässä laveassa merkityksessä) ja tulkit-sijan horisonttien sulautumista. Tutkijan ja tutkittavan välistä hedelmällistä ja ideaalista suhdetta voidaan luonnehtia dialogiseksi. Dialogi edellyttää tiettyä avoimuutta, halukkuutta antautua neuvotteluun merkityksistä ja taivuttaa oma maailmankuva vieraaseen kokemukseen. Tulkitaprosessin päämääränä on yhteisymmärrys.⁹

Ollakseen uutta oivaltavaa humanistinen tutkimus edellyttää jo peruslähtökohdiltaan tutkijalta sisäistä suhdetta tutkimuksen kohteena oleviin asioihin. Tällaiseen suhteessaoloon sisältyvät ainakin halukkuus päästää tutkittavana oleva asia sisäänsä ja avoimuus koko värispektrin, ei vain jyrkimpien kontrastien, siis kaikkein ilmeisimpien eroavaisuuksien, näkemiseen. Suhteessaolon ja dialogin ajatusten kautta humanistinen tutkimus voidaan nähdä tietynlaisena liittymisenä maailmaan. Mikäli tieteellisistä pyrkimyksistä on muodostettu ulkoinen akateemisen työskentelyn eristetty linnake, jolla ei ole minkäänlaisia yhteyksiä – tai vain hataria yhteyksiä – tutkijan nk. ’yksityiselämään’, tosin sanoen mikäli tutkijan suhde tutkimukseensa ei liikuta hänessä mitään, ei saa hänessä minkäänlaista mainittavaa vastakaikua, ei tutkimuksen voida katsoa kuuluvan millään kouriintuntuvalla tavalla edes hänen kokonaispersoonallisuuteensa.

Tällöin tutkimustyössä on kyse pelkästä irrallisesta minuuden fragmentista. Tutkija on sisäistänyt yhteiskunnallisen roolinsa kiihkottomana ammattilaisena, joka hoitaa hommansa aivan kuten muutkin, mutta josta Nietzsche toteaa varhaisessa teoksessaan *Historian hyödystä ja baitasta elämälle*: ”Historiatyöläisistä voi tulla erittäin oppineita, mutta juuri siitä syystä heistä ei koskaan tule mestareita.”¹⁰

Yhteiskunnallisten roolien irtautuminen toisistaan ja niitä yhdistävän holistisen peruseriaatteen katoaminen ovat tietysti tuttuja jokaisesta modernisaatioanalyysistä, jossa kiinnitetään vähänkin huomiota modernin minuuden problematiikkaan, ja tässä mielessä tietyt tutkimuskulttuurin piirteet vain heijastelevat laajempaa erikoistumisketitystä. ”Moderni johtaa kulttuurisen alueen eriytymiseen. Kielto, jonka mukaan toinen alue ei saa puuttua toisen alueen tekemisiin, on myös modernia alkuperää.”¹¹ Erikoistumisen tuloksena syntyy yhteiskunnallisia atomeja, asiantuntijoita, joiden tehtävänä on hallita tietty tarkasti rajattu sektori omasta tutkimusalastaan. Laajempaan modernisaatioprosessiin erottamattomasti liittyvä erikoistuminen tuottaa järjestystä, mutta halkoo samalla kokonaisuuksia jatkuvasti pienempiin ja siten hallittavampiin osiin.

Prosessin kriitikot ovat pelänneet tämän johtavan atomismin noidankehään, sillä ainoastaan ekspertiisi itse pystyy vastaamaan entistä pienimpiin yksiköihin ja yksityiskohtiin ulottuvaan järjestyksen tarpeeseen.¹²

8. Gadamer (2005) 6.

9. Historiantutkimuksessa dialogiin asettautuminen edellyttää keskustelukumppanin horisontin rekonstruoinnista saatavilla olevista lähteistä käsin. Vaikka dialogista tiukassa merkityksessä (molemmipuolisena vuorovaikutuksena) ei voidakaan puhua, tutkija voi pyrkiä aavistamaan mitä keskustelukumppani hänelle olisi saattanut sanoa mikä olisi läsnä. Tulkitaprosessin dialogisen luonteen korostaminen ei ole jäänyt yksinomaan hermeneutiikan kontrolle. Metaforateoriat lähtevät liikkeelle pitkälti samankaltaisista asetelmista. Ks. esim. George Lakoff & Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 232 ja Paul Ricoeur (2003) *The Rule of Metaphor*. London & New York: Routledge. Suhteessaolon ongelman merkityksestä humanistiselle tutkimukselle ks. myös symbolisen antropologian klassikkoteokseksi noussut Roy Wagner (1981) *The Invention of Culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1–16.

10. Nietzsche (1999) 49. Toisaalla Nietzsche kirjoittaa: ”Kun persoonallisuus edellä kuvatulla tavalla tyhjenetään subjektiivisuudesta ja siitä tulee objektiivinen, mikään ei voi siihen enää vaikuttaa.” Nietzsche (1999) 41.

11. Heller (1995). Gadamer kirjoittaa samasta aiheesta: ” – tutkimuksen leviäminen maailmanlaajuisiksi ja lisääntyvä erikoistuminen ovat johtaneet informaatiotulvaan, joka kääntyy tutkimusta itseään vastaan”. Gadamer (2005) 180.

12. Erikoistumisprosessiin kohdistetusta sosiologisesta kritiikistä ks. esim. Zygmunt Bauman (1995) *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press, erit.

Tutkimustyönsä 'varsinaisesta elämästään' eristäneet tutkijat vastaavat kutsuun, sillä heitä eivät enää rajoita holistiset pyrkimykset tutkimustyön saattamisesta erottamattomaksi osaksi omaa identiteettiään. Tällaista asiantuntijatutkijaa tarvitsee Nietzschen mukaan "vain ravistaa ja hänestä tippuu sylilinen viisaudenomenia, mutta niiden sisältämä viisaus on mätää ja jokaisessa omenassa on mato".¹³

Mutta millaisia seurauksia minuuden fragmentoitumisella, yksityishenkilön ja tutkijan roolien radikaalilla, mutta kulttuurisesti kenties varsin luontevalla, eriytymisellä on käytännön tutkimustyölle? Ensinnäkin on itsestään selvää, ettei yksityiselämän ja asiantuntijuuden välille piirretty jyrkkä rajaviiva voi ainakaan erityisesti elähdyttää tai rikastuttaa tutkimusta sellaisessa tieteen tekemisen ympäristössä, jossa olennaisena ei ainakaan julkilausumien tai ihanteiden tasolla pidetä enää niinkään tunnontarkkaa puurtamista, tosiasioiden väsymätöntä kasaamista ja luokittelua, vaan oivaltavia kysymyksenasetteluja, odottamattomia kyseenalaistuksia ja uusien käsitteellisten konstellatioiden hahmottelemista.¹⁴ Jähmettyneitä kysymyksiä ja kysymyksenasetteluja kukaan tuskin kuitenkaan erityisesti kaipaa, eikä niitä voikaan pitää tieteen kriittisen tehtävän harjoittamisen kannalta missään muodossa toivottavina.

Toiseksi, kysymykseen yksityishenkilön ja tutkijan roolien eriytymisestä voidaan vastata myös viittaamalla ulkoisen tutkimusintressin seurauksiin kontekstualisoinnin, ja siten uusien merkitysten luomisen kannalta. Tutkijan suhteen ollessa tutkimukseensa puhtaasti ulkoinen, ts. ammatillinen, tutkimuksen mahdolliset kontekstit rajoittuvat usein varsin suppeaan ja vieläpä suhteellisen hitaasti uusiutuvaan ryhmään konventionaalisesti hyväksytyjä perusvaihtoehtoja. Sen sijaan tutkijan suhteen ollessa tutkimukseensa sisäinen – tutkimuksen liittyessä, tai jopa saadessa alkunsa, tutkijaa, eli ihmisyyksilöä, ja hänen koko persoonaansa puhuttelevista, hämmäntävistä, innoittavista, ravistelevista seikoista – kontekstien luomisen puitteet eivät rajoitu enää vain akateemiseen diskurssiin, vaan sen ohella kaikkiin

niihin jokapäiväisiin kokemuksiin, jotka tavalla tai toisella yhdistyvät tutkivan subjektin mielessä tutkimuksessa käsiteltäviin asioihin. Tällöin tutkimus rinnastuu Gadamerin käsitykseen taiteen "suurenmoisesta samanaikaisuudesta", monien inhimillisten maailmojen rinnakkaisesta olemassaolosta.¹⁵

Metafora ja kontekstualisointi, ulkokohtainen tieto ja eksistentiaalinen totuus

Gadamerille kaiken ymmärryksen lähtökohdana on kohdattavan asian kokeminen ouden, vaativana ja häkellyttävänä. Hermeneutiikassa tähän päästään ennen kaikkea kääntämällä merkitys tulkinassa yhdestä maailmasta toiseen.¹⁶ Luova ja oivaltava kontekstualisointi nostaa sanojen, lauseiden, diskurssien jne. merkitykset totunnaisista kehyksistään, asettaa ne odottamattomaan ympäristöön ja täyttää ne siten uusilla merkityksillä.

Kontekstualisointi rinnastuu metaforan ajatukseen. Metaforiselta kannalta uudet merkitykset syntyvät ymmärrettäessä jokin asia toisen asian kautta ja luomalla siten uusia viittaussuhteita. Metafora rikkoo olemassaolevan kielellisen järjestelmän ja korvaa sen omalla logiikallaan. Herbert Marcuse kuvaa tätä prosessia osuvasti, vaikkei suoranaisesti metaforasta kirjoitakaan:

219–220 ja Anthony Giddens (1995), 'Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa', teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash (1995) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 117–129.

13. Nietzsche (1999) 56. Ekspertiisiin kohdistuneella kritiikillä ei tarkoiteta tietenkään sitä, että kaikesta erikoistumisesta tulisi luopua. Huomio kohdistetaan pikemminkin rationaalisen hallinnan ajatukseen sisältyviin ongelmiin ja tutkijan kriittisen ja luovan rooliin korvautumiseen adaptiivisella ja soveltavalla roolilla.

14. Suomalaisissa yliopistoissa vaikuttavien laitosten johtajien antamat kriteerit hyvälle tutkimukselle muodostivat haastattelututkimuksessa lähes rikkumattoman yksimielisyyden: "Kullakin tieteenalalla vähintään yhdeksän kymmenestä vastaajasta piti metodista tarkkuutta ja luotettavuutta sekä omaperäisyyttä ja innovatiivisuutta erittäin tai melko tärkeänä hyvän tutkimuksen ominaisuutena. Myös teorian ja metodien kehittämistä arvostettiin kaikilla tieteenaloilla, joskaan ei yhtä paljon kuin metodista tarkkuutta ja omaperäisyyttä." Hakala et al. (2003) 62.

15. Gadamer (2005) 111.

16. Gadamer (2005) 40, 91.

”Poissaolevien asioiden’ nimeäminen on olevien asioiden taikavoiman rikkomista: edelleen se on erilaisen asioiden järjestyksen tunkeutumista vallitsevaan asioiden järjestykseen.”¹⁷ Luova metafora ei siis muuta ainoastaan yhden sanan merkitystä, vaan uhkaa koko luokittelujärjestelmää. Se ei ole pelkkä ornamentti, tutkijan runollinen apuväline, vaan keino todellisuuden kuvailemiseksi uudella tavalla, uuden rakenteen pohjalta. Metafora niin ikään konkretisoi tulkinnan: se asettaa näyttämön silmiemme eteen oikeassa valaistuksessa ja värissä, ja muuttaa siten tosiasiat käsin kosketeltaviksi. George Lakoff ja Mark Johnson määrittelevätkin metaforan mielikuvitukselliseksi rationaalisuudeksi.¹⁸

Metaforan elävyys perustuu nimenomaan sen yllättävyyteen: odottamaton yhdistelmä valaisee tarkasteltavana olevan asian uudesta perspektiivistä, jolloin aiemmin havaitsematta jääneet piirteet muuttuvat havaittaviksi. Taitava metaforisointi perustuu intuitiiviselle kyvyllä nähdä samankaltaisuuksia ei-samankaltaisten asioiden välillä.¹⁹ Tutkimuksen ollessa yhteydessä tutkijan elämäntähtämyksiin abstraktioiden kuivuus muuttuu – ennen kaikkea luovan kontekstuaalisoinnin ja metaforisoinnin kautta – elävyydeksi. Tutkimus ei kuvaa enää todellisuutta jähmettyneenä, pysähtyneenä, staattisena, kuolleena ja monoliittisena, vaan muuttuvana, virtaavana, monimuotoisena ja täynnä mahdollisuuksia: ”*Eläväinen* ilmaisu kuvaa todellisuuden *elävänä*.”²⁰ Tiukat määritelmät korvautuvat muutoksille alttiilla prosesseilla. Samalla toteutuu Goethen kaikelle tutkimukselle asettama vaatimus, jonka Nietzsche otti teoksensa *Historian hyödyistä ja baitasta elämälle* tunnuslauseeksi: ”Vihaan kaikkea, mikä ainoastaan opettaa minua eikä jouduta tai suoranaisesti elävöitä toimintaani”.²¹

Mikä tahansa uusi merkittävä inhimillinen kokemus luo metaforisen logiikan mukaisesti uusia perspektiivejä tutkimukseen. Tutkimuksellisten intressien osuessa yksin muiden intressien kanssa kontekstuaalisointi tapahtuu tutkijan yksilöllisen elämän keskiössä, ei hänen olemuksensa rajamaille häädetyssä karsinassa. Tutkimusta ei harjoit-

ta enää ulkopuolinen tarkkailija, asiantuntija, tai edes tiedemies, vaan tunteva, ajatteleva ja tahtova *ihminen*.

Yllä hahmotelluissa puitteissa tutkimuksessa tehty oivallus tarkoittaa samalla koko tutkijan subjektiviteettia koskettavaa tapahtumaa, josta hän saattaa iloita, kuten sanotaan, *koko olemuksensa voimalla*. Kyse ei siis ole vain ’mielenkiintoisesta tieteellisestä havainnosta’, ’edistymisestä tutkijanuralta’ tai edes ’akateemisesta läpimurrosta’, sillä nämä kaikki edellyttävät minuuden karkeaa karsinointia. Tutkija ratkoo päinvastoin tutkiessaan ”omia ongelmiaan”, kuten Markku Hyrkkänen asian ilmaisee luonnehtiessaan tutkimustyön ja subjektiivisuuden suhdetta.²² Parhaiten asetelmaa voidaan kenties kuvata viittaamalla eksistentiaalisen teologin Paul Tillichin perimmäisen huolen (*ultimate concern*) käsitteeseen: ajatus tutkimustyöstä eristettynä osana tutkijan minuutta antaa tilaa uudentalaiselle lähestymistavalle, jossa maailma ja oma oleminen käsitetään äärimmäistä huomiota ja huolenpitoa vaativina asioina. Merkitykset eivät ole enää irrallisia, ja siten heikentyneitä, vaan muodostavat kokonaisuuden kummussa perimmäisestä huolesta, ”merkityksestä, jonka kautta kaikki merkitykset saavat merkityksensä”.²³

Tästä näkökulmasta katsottuna uskonnollisista ja mystisistä konteksteista tuttu ykseyden ajatus soveltuu myös tieteellisen toiminnan ohjenuoraksi. Tutkija ei erota tutkimusta radikaalisti elämäkokonaisuudesta, eikä myöskään omaa subjektiviteettiaan tutkimuksessa käsiteltävistä asioista: ”Todellinen historiallinen kohde ei ole mikään kohde ensinkään, vaan oman ja toisen ykseys, niiden välinen suhde”.²⁴ Tutkimuskohteen ajatus ja sen edellyttämä etäännyttäminen, kylmä, ulkokohtainen suhtautuminen johtavat tutkijan auttamatta tarkastelemaan tutkittavaansa, inhimillisen kokemuksen moninaisuutta, epäsuorasti ja vain hatarien analogioiden kautta.

Objektivointi etäännyttää tutkijan *Toisen* kokemuksesta. Ykseys ei voi kuitenkaan olla täydellistä tutkimuksellisten intressien ollessa kyseessä, ja tässä analogia mystiikkaan ontuu. Tutkijan on oltava tutkittavaan-

sa nähden samalla sekä sisä- että ulkopuolella. Hänen tehtävänä on toimia, kuten Roy Wagner toteaa, eräänlaisena välittäjänä, joka elää samanaikaisesti kahdessa eri maailmassa.²⁵ Asetelma on tavallaan skitsofreeninen: ellei tutkija ole sisäpuolella, hän ei kykene hahmottamaan tutkimansa asian kokemuksellista rikkautta ja näihin kokemuksiin sisältyvien merkitysten tiheyttä; ellei hän ole ulkopuolella, hän ei kykene säilyttämään kriittistä perusasennoitumistaan ja sitä korvaamatonta perspektiiviä, jonka itsensä ulkopuoliseksi, sivulliseksi, asettanut voi saavuttaa. Ricoeurin perspektiivistä voidaan puolestaan puhua runollisen yhteenkuulumisen ja rationaalisen etäännyttämisen välisestä dialektiikasta.²⁶ Joka tapauksessa tämän jännitteisen tilan saavuttamiseksi tutkijalta vaaditaan halukkuutta avoimeen suhteessaoloon tutkittavien asioiden kanssa.

Pohjimmiltaan kyse on tutkimuksen muuttumisesta todelliseksi tutkivalle subjektille. Tässä mielessä totuus ei ole yksinkertaisesti sisäistettyjen tosiasioiden summa, vaan jotain kokonaisvaltaisempaa, eksistentiaalisempaa. Tarkoitan tällä jotain sellaista, josta Agnes Heller kirjoittaa seuraavasti:

”Kun määrätty yhteiskuntatieteiden tuottama tieto vaikuttaa ihmisen tai ihmisryhmän *todelliseen eksistenssiin*, kun tämä ihminen tai tämä ihmisryhmä huomaa jotakin tässä 'oikeassa tiedossa' joka on olennaisessa suhteessa omaan elämään, omiin näkemyksiin, toiveisiin, pelkoihin, kokemuksiin, päivittäiseen toimintaan, suunnitelmiin ja muuhun sellaiseen, kun yhteiskuntatieteellinen työ avaa uusia horisontteja, herättää uusia odotuksia, kun ne valottavat käsittämättömää, tähän asti tuntematonta, selittämättömää ja epäselvää, kun ne antavat ihmisen havaita sellaista, mitä ei ennen ole havaittu, kun ne ylentävät ja alentavat, kun ne muuttavat heidän elämäänsä silloin ja vain silloin tulee niistä *totuutta* näille ihmisille (ja muille ne pysyvät tietona, *ei* totuutena).²⁷”

Pyrkimys ulkokohtaisesta ja objektiivisesta tiedosta subjektiivisesti ja eksistentiaalisesti

olettyyn totuuteen edellyttää välineellisten ja funktionaalisten tiedonintressien esittämien vaateiden kieltämistä ja tutkijan autonomian vahvistamista.²⁸ Se edellyttää emansipaatiota sekä käytännön tutkimustyön että tiedepolitiikan tasolla.

Tutkimustyö sosioekonomisessa kontekstissa

Kysymys tutkimusintresseistä ei ole luonteeltaan abstrakti, sillä tutkimustyötä ei harjoiteta tyhjiössä, vaan tietyissä tarkasti rajatuissa, konkreettisissa konteksteissa. Tutkimustyö on myös, ja ennen kaikkea, yhteiskunnallista työtä. Se tarkoittaa siten suhteessaoloa myös vallitseviin poliittisiin olosuhteisiin. Uusliberalistisen talouspolitiikan vaikutuksia tässä tekstissä käsiteltyihin kysymyksiin voidaan pitää vähintäänkin hyvin ongelmallisina – ellei peräti selvästi vahingollisina.

17. Herbert Marcuse (1969) *Yksiuolotteinen ihminen: teollisen yhteiskunnan tarkastelua*. Suom. Markku Lahtela. Helsinki: Weilin+Göös, 84.

18. Lakoff & Johnson (1980) 5, 193; Ricoeur (2003) 22–24, 38. Metaforisuudesta ks. myös Wagner (1981) ja Roy Wagner (1986) *Symbols That Stand for Themselves*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

19. Ricoeur (2003) 4, 25, 29.

20. Ricoeur (2003) 48.

21. Nietzsche (1999) 9.

22. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino, 252. Tutkijan omien ongelmien ratkomisesta tutkimuksessa ks. myös Jorma Kalelan huomiot ”tutkijan omasta jutusta”. Jorma Kalela (2005) ”Jatkomenoisen uudistaminen”. Poliittikka historiassa ja historiantutkimuksessa, *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2005, 282–297.

23. Perimmäisen huolen käsitteestä Tillichin kirjoituksissa, ks. esim. Paul Tillich (2000) *The Courage to Be*. New Haven & London: Yale University Press, 47 ja Donald Mackenzie Brown (2006) *Tillich in Dialogue*. <http://www.religion-online.org/showbook.asp?title=538>. 30.10.2006.

24. Gadamer (2005) 39.

25. Wagner (1981) 4.

26. Ricoeur (2003) 371. Dominick LaCapra on kiinnittänyt huomiota liiallisen samaistumisen vaaroihin: tutkittavan toiseuden kieltäminen ei johda ainoastaan tutkimuksellisen horisontin kaventumiseen, vaan myös toiseuden muuttavan voiman katoamiseen. Ks. Dominick LaCapra (2004) *History in Transit. Experience, Identity, Critical Theory*. Ithaca & London: Cornell University Press, 83.

27. Heller (1995). Julkaistu käännös Hellerin artikkelista jättää tosin toivomisen varaa.

28. Objektiivisuus ymmärrettynä tässä yhteydessä edelleen positivistisessä, tutkivan subjektin häivyttämiseen tähtäävässä muodossa.

Erikoistumisen ongelmaa on tietenkin tarkasteltava sosioekonomisessa kontekstissaan. Professionalisoituminen vahvistaa vuorokauden jakautumista entistä tehokkaammin kahteen toisistaan eristettyyn osaan: työhön ja vapaa-aikaan.²⁹ Arjen yhteiskunnallisesti vauhditettu pirstaloiminen johtaa puolestaan molempien osien heikentymiseen. Seuraukset tutkimustyölle kiteytyvät Marxin toteamuksessa: ”– – työ on työläiselle ulkonaista, ulkopuolista, ts. se ei kuulu hänen olemukseensa – näin ollen hän ei myönnä itseään työssään, vaan kieltää, ei tunne itseään työssään onnelliseksi, vaan onnettomaksi, ei kehitä siinä mitään vapautta fyysistä eikä henkistä energiaa, vaan rääkkää ruumistaan ja vahingoittaa mieltään.”³⁰ Tällöin kyse ei ole enää inhimillisten tarpeiden tyydyttämisestä työssä, vaan instrumentaalista raatamisesta ”työn ulkopuolella olevien tarpeiden tyydyttämiseksi”.³¹

Näiden työn ulkopuolella olevien tarpeiden tyydyttämiseen tarjotaan fragmentoituneen arjen kontekstissa kuitenkin varsin vähän eväitä: vapaa-ajasta tulee ensisijaisesti palautumista ulkokohtaisesti suoritetun työn rasituksista. Joka tapauksessa vapaa-ajan nautinnot ovat täysin irrallisia vieraantuneen työn lonkeroihin takertuneen subjektin kokonaispersoonallisuudesta; puhumattakaan niiden yhteyksistä ”perimmäisen huolen” kaltaisiin, eksistentiaalisiin käsityksiin.

Taloudellisten ja manipulatiivisten intressien lisätessä vaikutusvaltaansa tutkimustyöhön nähden joudumme lopulta kohtaamaan sen mahdollisuuden, ettei tutkija ilmaise, kuten Marcuse toteaa, indoktrinoitua kieltä käyttäessään enää itseään, vaan jotain täysin itsensä ulkopuolista: ”Puhuessaan omaa kieltään ihmiset puhuvat myös herrojen, hyväntekijöittensä ja mainosmiestensä kieltä.”³² Tutkijayhteisön alistuminen teknokraattisen ja materialistisen järjestelmän lakeijaksi johtaa entistä surkeampaan tilanteeseen tutkijan suhtautumisessa tutkimukseensa. Tämä prosessi ei aiheuta ongelmia ainoastaan tutkimuksen laadun tasolla, vaan sisältää laajemman kysymyksen vallankäytön ja tiedon strategisen kontrollon oikeutuksesta. Voimmekin esittää

kysymyksen siitä millaisia seurauksia tutkimusintressien ja tutkimustulosten luovuttamisella on (a) jo valmiiksi voimakkaiden yhteiskunnallisten instituutioiden vaikutusvallan ja legitimitetin vahvistumisen suhteen ja (b) jo valmiiksi näiden tahojen vaikutuksille altistuneen subjektin autonomian suhteen. Ainakaan kyse ei ole voimatasa-painon palauttamisesta. Marx esittää jatkokysymyksen: ”Jos työn tuote on minulle vieras, jos se on minua vastassa vieraana mahtina, kenelle se sitten kuuluu?” Luonnollisesti toisille ihmisille, tietyille poliittisille ja taloudellisille päämäärille.³³ Tutkijan ulkokohtaisessa suhtautumisessa työhönsä on poliittisella tasolla kyse pohjimmiltaan vieraantuneen työn problematiikasta: tutkijan ulkokohtaisesti tekemä työ nousee häntä itseään vastaan, jolloin tutkija alistaa itseään tutkimusprosessissaan.

29. Toisaalta nykyisessä työkuultuurissa työn vaatimukset työntyvät kännyköiden, sähköpostin ym. apukeinojen ansiosta entistä tehokkaammin myös vapaa-aikaan. Tämä ei kuitenkaan muuta kvalitatiivista erotte-lua työn ja vapaa-ajan välillä – kenties pikemminkin voimistaa aiheuttamallaan uhalla oikeanlaisen ja mahdollisimman tehokkaasti käytetyn vapaa-ajan viettä-misen ideaalia.

30. Karl Marx (1970) *Taloudelliset-filosofiset käsikirjoitukset 1844*. Moskova: Kustannusliike Edistys, 69. Tässä yhteydessä lienee vastattava jo nousseisiin vasta-väitteisiin. Vaikka Marx kirjoitti oman aikansa sorretusta proletariaatista, eikä korkeakoulutetuista hyvinvointivaltion kasvateista, tämä tulkintakontekstiin liittyvä, epäilemättä aivan paikallaan oleva huomio sivuuttaa taustalla häämöttävän varsinaisen ongelman, joka koskee itseisarvoisen ja puhtaasti instrumentaalisen työn vastakkainasettelua. Niin ikään vaikka useimmat tutkijat yhä epäilemättä mieltävät työnsä pitkälti kutsumustyöksi, eivätkä niinkään palkkatyöksi, voidaan esittää kysymys siitä, missä määrin heillä on valitsevien sosioekonomisten prosessien puitteissa mahdollisuus pitää tulevaisuudessakin kiinni tästä käsityksestään?

31. Marx (1970) 69.

32. Marcuse (1969) 202. Yliopistojen alistamisesta innovaatioideologian ja taloudellisten päämäärien palvelukseen niiden ”yhteiskunnalliseen palvelutehtävään” vetoamalla ks. Jussi Vähämäki (2007) ”Tiedon tuotanto, yliopistot ja ”yhteiskunnallinen palvelutehtävä””. <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=262>. 4.12.2007

33. Marx (1970) 75–76. Jussi Vähämäki jatkaa samaa teemaa: ”Ihmisruumis on olemassa pelkästään käyttöä varten, ja kun se on käytetty, se voidaan jättää ja siirryä seuraavaan. Tiedon tuotannon rakenteiden muuttuminen (esim. projektitutkimukset ja selvitykset) ja tutkijanammattin epävarmuus voidaan ymmärtää vain tätä taustaa vasten.” Vähämäki (2007).

Luovan työn ollessa vieraantunutta – ts. sen irtauduttua itsetoteutuksesta ja -ilmaisusta – subjektiivisuus muuttuu merkityksettömäksi ja yhdentekeväksi. Kontrolli elämän järjestämisestä siirtyy yhteiskunnalle, sillä mahdollisuudet luoda merkityksiä yksilöllisellä tasolla ovat kadonneet subjektiivisuuden surkastumisen myötä. Yksilö korjaa henkisesti tyhjentyneen tilansa vain alistamalla yhteiskunnalle, joka tarjoaa valmiit reseptit minuuden luomiselle. Zygmunt Bauman näki 1970-luvun alussa positivistisen ihanteen minuuden hävittämisestä tutkimusprosessissa osana modernia vieraantumisen ongelmaa. Jos kerran yksilön subjektiivisuuden hävittäminen on hyve yhteiskunnallisella tasolla, miksei se olisi sitä myös tieteen tekemisen tasolla?³⁴ Subjektiivisuus marginalisoidaan korostamalla yksipuolisesti työn instrumentaalista merkitystä.

Tutkijayhteisön on tuotava entistä voimallisemmin esiin se tosiasia, että markkinatalouden ja tiedemaailman toimintamallien välillä on perustavanlaatuisia eroja. Stephen Hill ja Tim Turpin ovat kirjoittaneet näiden kahden kulttuurien yhteentörmäyksestä Jürgen Habermasin kommunikatiivista rationaalisuutta käsittelevien teorioiden kautta. Yhteensovittamattomuuksia tieteellisen tiedon tuottamisen järjestelmän (*scientific knowledge system*) ja kaupallisen markkinajärjestelmän (*commercial market system*) ideaalityyppien välillä löytyy ainakin neljältä tasolta. Tieteessä välittäjänä ja ohjaavana peruseriaatteena toimii tieto, markkinataloudessa raha ja vaikutusvalta. Tieteessä päämääränä on rationaalisen argumentaation kautta saavutettava kasvava yhteisymmärrys, markkinataloudessa strategisen toiminnan (intressien salaamisen jne.) kautta saavutettava raha ja valta. Kommunikaatio perustuu tieteessä julkiseen uskottavuuteen, diskurssin avoimuuteen ja läpinäkyvyyteen, kun taas markkinataloudessa sen perustana ovat hallinnoitu uskottavuus, diskurssin rajoittaminen ja tietoisuus siitä, että uuteen tai salattuun informaatioon kiinni pääseminen tarkoittaa etua kilpailijoihin nähden. Tieteellisen tiedontuottamisen arvoina ovat todistettavuus ja tiedon avoi-

muus, markkinataloudessa perimmäisiä arvoja ovat omien voittojen maksimointi ja oman suorituksen strateginen manipulointi tulevien kilpailutilanteiden varalta.³⁵ Markkinatalouden ehdoilla tapahtuva tieteen ja talouden yhteensovittaminen johtaa väistämättä tiedemaailman arvojen ja peruseriaatteiden kyseenalaistumiseen – eivätkä retoriset eleet vastavaroisuudesta paljoakaan asiaa paranna.³⁶

Nietzsche kirjoitti profeetalliseen sävyyn taloudelliseen hyötyyn tähtäävien intressien tunkeutumisesta tutkimustyöhön jo 1800-luvun lopulla:

”Olen pahoillani, että joudun käyttämään orja/herra ja työnantaja/työläinen -vertauksia kuvaamaan seikkoja, joiden pitäisi olla kaikesta hyödyllisyydestä syrjässä ja nousta jokapäiväisten tarpeiden yläpuolelle, mutta sanat 'tehdas', 'työmarkkinat', 'tarjonta', 'voitto', ja mitä muita iskusanoja egoismi nykyään käyttääkään, tulevat tahtomattakin huulille kuvattaessa oppineiden nuorinta sukupolvea. Menestyvästä tasapaksuudesta tulee yhä keskinkertaisempaa, tieteestä taloudellisesti tuottoisampaa.”³⁷

34. Ks. Zygmunt Bauman (1999) *Culture as Praxis*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul, 164–165.

35. Stephen Hill & Tim Turpin (1995) 'Cultures in Collision', teoksessa Marilyn Strathern (toim.) *Shifting Contexts. Transformations in Anthropological Knowledge*. London & New York: Routledge, 131–152. Myös Vähämäki näkee ratkaisevia eroja yliopiston ja yritysten rationaalisuuksien välillä: ” – yliopistoyritys, joka vaatii arvojensa sisäistämistä, pyrkii hallitsemaan koko elämää, ottamaan haltuunsa koko elämän ajan ja kaiken toiminnan tilan. Se ei enää arvioi tutkimusta sen tuottavuuden, innovaatioiden arvoa, vaan tutkimuksen 'yhteiskunnallisen arvon' mukaan, sen mukaan, miten tutkimus kullakin hetkellä ilmaisee yhteisön arvoja, 'yleistä mielipidettä' ja vastaa yhteiskunnan (yrityksen) tarpeisiin.” Vähämäki (2007).

36. Hakala et al. kirjoittavat tulleensa siihen johtopäätökseen, etteivät uudet tulostuottoisuutta ja tehokkuutta korostavat arvot ole suinkaan korvanneet tieteen tekemisen perinteisiä arvoja, vaan ovat pikemminkin asettuneet niiden rinnalle. Ks. Hakala et al. (2003), 141, 144–145. Voidaan kuitenkin kysyä kuinka kauan nämä perinteiset arvot onnistuvat säilyttämään asemansa uusien markkina-arvojen rinnalla, mikäli kohdistamme huomiomme laajempaan yhteiskunnalliseen ja tiedepoliittiseen muutosprosessiin.

37. Nietzsche (1999) 56.

Seuraukset saattavat kuitenkin olla Nietzschien mukaan tätäkin vakavammat: "Niille, jotka väsymättä toistelevat nykyajan taistelu- ja uhrihuutoja 'Työnjako!', 'Jonoon järjesty!' täytyy kerrankin kertoa suoraan, että jos te haluatte edistää tiedettä niin nopeasti kuin mahdollista onnistutte te saamaan sen hengiltä niin pian kuin mahdollista vähän samaan tapaan kuin nopeasti munimaan pakotetun kanan."³⁸

Ja kuitenkin juuri tähän suuntaan akateemista maailmaa ollaan viemässä. Osuvia esimerkkejä tarjoilee Jyväskylän yliopiston rehtori Aino Sallinen pääkirjoituksessaan "Taide, talous ja teknologia kaipaavat lähentymistä" yliopiston tiedotuslehteen.³⁹ Sallisen mukaan teknologian ja humanismin, kulttuurin ja talouden suhteita tulisi lähentää "kilpailukyvyyn ja hyvinvoinnin edistämiseksi". Taiteen ja kulttuuritutkimuksen itseisarvoa on turha nostaa byrokraattisessa liturgiassa esiin, olennaisia ovat taiteen ja kulttuuritutkimuksen instrumentaalisuutta (lue: hyväksikäytettävyyttä) korostavat argumentit. Sallisen mukaan taide- ja kulttuurialojen "uusiin osaamistarpeisiin" kuuluvat "liike- ja yritystalouden tuntemus, mainonta ja markkinointi, sopimusjuridiikka, yleisöanalyysit ja kansainvälistymistaidot". Yliopisto on niin ikään "reagoanut nopeasti muutostarpeisiin" tarjoamalla "esimerkiksi yrittäjyysopintoja – myös taide- ja kulttuurialan opiskelijoille". Edelleen: "– – valitsemalla ennakkoluulottomasti sivuaineensa opiskelijat voivat parantaa merkittävästi työllistymismahdollisuuksiaan ja luoda uutta". Kenellekään jää tuskin epäselväksi millä ehdoilla Sallisen kaipaama talouden ja tutkimustyön "lähentyminen" tulee tapahtumaan. Parempi kuitenkin lausua se ääneen: "Taloudelliset näkökohdat liittyvät erottamattomasti kulttuurialojen opetukseen ja tutkimukseen".

Todellisten tutkimustulosten ja luovan tieteentekemisen sijaan korostetaan oikeiden mielikuvien luomista. Salliselle taide- ja kulttuuriaineet ovat "merkittävä osa yliopistomme profiilia", sillä ne auttavat yliopistoa erottautumaan "omaperäisellä kokonaisuudella". Samaa manipulatiivista kielenkäyttöä edustavat tutkimuksen huippuyksiköt ja

kaikki muut käsitteelliset silmänkääntötemput, joiden perimmäisenä päämääränä – tai ainakaan lopputuloksena – ei ole niinkään tutkimustyön laadun edistäminen, vaan sen imagon kiillottaminen (sillä on lienee itseltään selvää, että 'huippututkimusta' tehdään myös muualla kuin varta vasten perustetuissa 'huippuyksiköissä', ja että käsitteen oletamia 'huippuyksilöitä' esiintyy myös muualla kuin 'huippuyksiköissä').

Filosofi-psykoanalyttikko Erich Fromm kuvasi ilmiötä käsitteellä "kaupallinen asennoituminen" (*marketing orientation*) jo vuonna 1947 teoksessaan *Ihmisen osa*. Kaupallisesti asennoituneelle ihmiselle tärkeintä on itsensä saaminen myydyksi ja markkinoiden tarpeiden (eli vallitsevan keskivertoihmisihanteen) mukaisen, mahdollisimman houkuttelevan pakkauksen muodostaminen. Yksilöistä tulee hyödykkeitä markkinoilla, joiden heilahtelua he eivät itse voi millään tavalla kontrolloida. Olennaista ei ole omien kykyjen käyttäminen itsensä toteuttamiseen, vaan se kuinka hyvin yksilö onnistuu niitä markkinoimaan. Tavoitteena on täydellinen adaptaatio vallitsevaan sosioekonomiseen ja kulttuuriseen rakenteeseen. Yksilön omanarvontunnon muodostaa hänen rooliensa summa: "Olen sellainen kuin haluatte". Sama asennoituminen heijastuu koulutuksessa, jonka ensisijaiseksi tehtäväksi nähdään osaavan ja tietävän työvoiman tuottaminen työmarkkinoille.⁴⁰

Mikäli tilanne on todella ajautunut myös akateemisessa maailmassa tähän, kuinka on mahdollista, että tällaisessa ympäristössä saatetaan yhä tehdä rehellistä ja aidosti hedelmällistä tutkimusta? Vastausta voidaan hahmotella tarkastelemalla Marcusen taide-teoriaa. Marcuse näki taiteen eräänlaisena vapaan ilmaisun keitaana muuten auttamattomasti indoktrinoituneen yhteiskunnallisen todellisuuden keskellä. Mutta mihin taiteen vapaus Marcusen mukaan perustui? Sen 'epärealistisuuteen' ja 'voimattomuuteen': "Estetiikka on pohjimmiltaan 'epärealistista', aivan kuten mielikuvituskin, joka muodostaa sen henkisen perustan. Se on säilyttänyt vapautensa todellisuusperiaatteelta olemalla todellisuudessa voimaton".⁴¹

Humanistinen tutkimus on tässä suhtees-

sa rinnastettavissa taiteeseen. Se on niin ikään suhteellisen vapaata vallitsevien sosioekonomisten olosuhteiden kontrollista epärealistisuutensa ja epätehokkuutensa ansiosta. Humanistinen tutkimushan on tunnetusti haihattelua, se ei kykene tarjoamaan luonnontieteellisen eksakteja tutkimustuloksia, relativismi ja perspektivismi syövät sen uskottavuutta ja tutkimusaiheetkin ovat maallikon perspektiivistä usein varsin epäilyttäviä. Suhteellinen vapaus on saavutettu marginaaliin ajautumisen hinnalla.⁴²

Mitään erityisen positiivista talouselämän logiikan työntymisestä tutkimuskulttuuriin on tuskin vallitsevien yhteiskunnallisten ja taloudellisten olosuhteiden puitteissa syytä odottaa. Näin on asian laita erityisesti tässä artikkelissa käsiteltyjen teemojen suhteen: talouselämän intressit suorastaan edellyttävät tutkivan subjektin tukahduttamiseen tähtäävien objektivististen ideaalien keinokekoista henkiin herättämistä. Tieteen tekeminen ei ole koskaan vialonta, sillä kaikki tieto on tavalla tai toisella yhteiskunnallisesti määräytyntä. Kuten Hayden White toteaa, kylmä, irrallinen ja 'objektiivinen' tutkimus voi johtaa vain vanhan toistoon.⁴³ Laajemmille inhimillisille intresseille perustuva suhde tutkimukseen saa astua sivuun ulkoisen tahon määritellessä mitä tutkijan tulee tutkia ja mistä lähtökohdista käsin. Sisältöön ei toki tahdota koskea – tuleehan tutkimuksen uskottavuudesta pitää huolta – ja miksi koskettaisiin, sillä samoihin lopputuloksiin päästään peukaloimalla tutkijan tutkimusintressejä, tuuppaamalla hänet varovaisesti itsetoteutuksen sfääristä vieraantuneen työn sfääriin. Toisaalta esimerkiksi Immosen mukaan tässä ei ole mitään uutta. Ulkokohtaista suhtautumista tutkimusprosessiin kun on pidetty ihanteena laajemminkin koulutuspolitiikassa: "Sen [koulutuksen] tavoitteena ei ole tuoda opiskelijaa mukaan historiaan ja historian tutkimusprosessiin vaan hävittää hänet, tehdä hänestä maailman ulkopuolinen tarkastelija, ja se maailma, jota hän tarkastelee ei ole nykypäivä vaan mennyttä."⁴⁴

Vaihtoehto on ajettu marginaaliin, siitä on tehty epärealistinen ja epätehokas, mut-

ta se on yhä olemassa.⁴⁵ Tutkijan sisäinen suhde tutkimukseensa korvaa vieraantuneen pakkotyön leikkisellä asennoitumisella. Kyse ei ole pilanteosta, vaan luovasta suhteessaolosta esineelliseen, sosiaaliseen ja sisäiseen todellisuuteen. Uusia perspektiivejä lakkaamatta luovana aktiviteettina leikki mahdollistaa hedelmällisen suhteen maailmaan. Kaikki leikki on 'mielikuvituksen leikkiä', ei-vielä-olevan muuttamista läsnäolevaksi, ja siten todellisuuden uudelleenluomista. Leikki on samalla kuitenkin myös sukeltamista olemiseen, subjektin ja objektin välisen vastakkainasettelun murtamista. Leikkilinen suhde tutkimukseen vapauttaa tutkijan käyttämään kaikkia inhimillisiä aistejaan ja kykyään tutkimustyössään, jolloin vieraantunut työ antaa tietä produktiiviselle ja luovalle itseilmaisulle.

Hermeneutiikassa on korostettu ymmärtämisen olevan mahdollista vain ymmärtävän asettaessa omat ennakkoedellytyksensä koetukselle.⁴⁶ Omia ennakkoedellytyksiään voi puolestaan tuskin koetella, ellei ymmär-

38. Nietzsche (1999) 56.

39. Aino Sallinen (2006) 'Taide, talous ja teknologia kaipaavat lähentymistä', *Tiedonjyvä. Jyväskylän yliopiston tiedotuslehti* 5/2006. <http://www.jyu.fi/hallinto/viestinta/tiedonjyva/tjyva0506.pdf>. 5.11.2006.

40. Erich Fromm (1965) *Ihmisen osa*. Suom. Kari Turunen. Helsinki: Kirjayhtymä, 82–98. Globaalin pääoman ja talouselämän periaatteiden vaikutuksia yliopistomaailmaan analysoi myös LaCapra tekstissään "University in Ruins?" teoksessa LaCapra (2004).

41. Herbert Marcuse (1974) *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston: Beacon Press, 172. Lakoff ja Johnson kirjoittavat samasta ilmiöstä käsitellessään romantiikan subjektivismia. Ks. Lakoff & Johnson (1980) 191–192.

42. Vielä säilyneelle suhteellisen vapaalle liikkumattalalle löytyy myös maanläheisempi selitys. Tutkijat ovat pyrkineet perinteisesti varjelemaan akateemista vapautta myös soveltamalla rahoitusta hakiessaan itselleen suotuisia retorisia strategioita (lue: valehtelemalla rahoittajille), ja suorittamalla rahoituksen saatuaan tutkimuksensa kuten aina ennenkin. Ks. esim. Hakala et al. (2003) 21, 56.

43. Hayden White (1987) *The Content of The Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 82.

44. Immonen (1996).

45. Tämä jo pelkästään sen vuoksi, ettei systeemin ajatukselle perustuva totalisoiva käsitys sosiaalisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta pelkkänä vallankäytön heijastuksena ole enää yksinkertaisesti uskottava.

46. Ks. esim. Gadamer (2005) 64.

tävä ole sitoutunut koko persoonallaan tutkimusprosessiin. Gadamer kirjoittaa: ”Voi olla jopa niin, että yksilöllisyyden täydellisen häivyttämisen ihanteen lähelle päästään historian tutkimuksessa vain *merkityksettömien* asioiden kohdalla, kun taas suurissa, hedelmällisissä tutkimuksissa nykyisyys heijastuu lumoavan välittömästi menneisyydessä ja menneisyys nykyisyydessä.”⁴⁷

Merkitykset eivät synny tyhjiössä. Kulttuurista todellisuutta koskevat representatiomme nojautuvat tradition ja välittömän yhteiskunnallisen tulkintakontekstin lisäksi tulkitsijan persoonassa vaikuttaviin tekijöihin: ”Se mikä on minulle merkityksellistä koskee sitä minkä koen tärkeäksi. Ja se minkä koen tärkeäksi ei riipu yksin rationaalisesta tietämyksestäni, vaan myös kokemuksistani, arvoistani, tuntemuksistani ja intuitiivisista oivalluksistani. Merkitykset eivät ole leikattuja ja kuivattuja; niissä on kyse mielikuvituksesta ja koherenssin rakentamisesta.”⁴⁸

Mikäli tietoa ei ole yhdistetty elämänkokemukseemme, se jää auttamatta kylmäksi, ulkokohtaiseksi ja lopulta merkityksettö-

mäksi. Nietzsche toteaa: ”– – nykyaikainen ihminen raahaa mukanaan suurta tiedon kivikuormaa, jonka kolina aika ajoon kuuluu, kuin eräässä sadussa, hänen sisältään”.⁴⁹ Positivististen tieteenihanteiden perintönä säilynyt tutkijan ulkokohtainen suhde tutkimukseensa heijastaa nykykontekstissa laajempaa yhteiskunnallista kehitystä. Vaikka koulutusta ja tutkimusta koskevat ongelmat tuskin ratkeavat pelkällä ajatus-toimituksella, determinoivien rakenteiden sisällä elävät subjektit eivät ole kuitenkaan voimattomia ja täysin kykenemättömiä vastarintaan. Sirpaloituneen ja siten merkityksettömäksi muuttuneen tiedon houkutuksiin takertunut myöhäismoderni yhteiskunta ei tarvitse enää lisää ulkokohtaisille intresseille perustuvia ”leikattuja ja kuivattuja” merkityksiä, vaan lujitettuja yhteyksiä tieteen ja elämän, tutkijan ja hänen tutkimuksensa, aidon eksistentiaalisen huolen ja totuuden välillä.

47. Gadamer (2005) 114.

48. Lakoff & Johnson (1980) 227.

49. Nietzsche (1999) 31.

MARKKU HOKKANEN –
TIMO SÄRKKÄ

Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta

Vaikka pääosin 1960-luvun kuluessa päätty-
nyt kolonialismin aikakausi jäi verraten ly-
hyeksi vaiheeksi esimerkiksi Afrikan histo-
riassa, kyseessä oli tärkeä murrosaika, jonka
historian ja perinnön tutkiminen on vasta
alussa. Kolonialistisen vallan ja väkivallan
historiantutkimus haastaa kolonialismin tut-
kimuksen arvolatautuneisuuden. Paikallista-
son tutkimuksen avulla on kolonialismin ja
kolonialistien vallankäytön historiaa mah-
dollista arvioida uudelleen. Tutkimusotteella
on mahdollista arvioida myös suomalaisten
ja muiden pohjoismaalaisten osuutta siirto-
maa-ajan historiassa.

■ Kolonialismin tutkimusta voidaan pitää
vahvasti politisoituneena tutkimusaiheena.
Viime vuosikymmeninä vakavat tieteelliset
tutkimukset ovat valitettavan usein jääneet
ideologisten puheenvuorojen varjoon. Kol-
onialismin tutkimuksen painopiste ei ole
ollut niinkään länsimaisen kolonialistisen
menneisyyden tarkastelussa, vaan se on
valjastettu palvelemaan ideologisia päämää-
riä, joiden tarkoituksena on ollut osoittaa
milloin länsimaisten demokratia- tehok-

kuus- ja rationaalisuusvaatimusten teko-
pyhyys, milloin hyväntahtoisuus ja oikeu-
tus.¹

Viime vuosikymmeninä voimakkaana
vaikuttaneessa jälkikolonialistisessa teorias-
sa länsimaiden ja ”kolmen mantereen” (La-
tinalainen Amerikka, Afrikka ja Aasia) väli-
siä taloudellisia, poliittisia, sotilaallisia ja
kulttuurisia vuorovaikutussuhteita pidetään
lähtökohtaisesti alistus- ja valtasuhteina, joi-
ta kuvaamaan on laadittu myös tutkimuk-
sellisia käsitteitä. Tunnetuin lienee Edward
Saidin lanseeraama orientalismi (*orienta-
lism*).²

Hyötyjät ja hyväksikäytetyt

Länsimaisen kolonialismin ymmärtäjistä
puolestaan on viime vuosina esiintynyt nä-
kyvimmin skotlantilainen taloushistorioitsija
Niall Ferguson. Vuonna 2003 (Allen Lane)
ensi kertaa julkaistussa bestseller-teokses-
saan *Empire* Ferguson esitti, että vaikka
orjuus, taloudellinen riisto ja despoottinen
hallinto sopivat nykykäsityksiin brittiläisen
siirtomaavallan suurista vääryyksistä, britti-
läisen maailmanvallan hyötyä ja haittaa ar-
vioitaessa tulisi huomioida yhteiskunnalli-
nen vakaus, jonka anglosaksinen oikeuskä-
sitys (*the Common Law*), englantilainen
maanomistusjärjestelmä, englantilainen ja
skotlantilainen pankkijärjestelmä, investoin-
nit sekä suhteellisen korruptoitumaton siir-
tomaavirkamieskunta siirtomaihin takasivat.
Taloudellisen nollasummapelin, hyötyjien

1. Timo Särkkä (2005) 'Imperialismi ja kolonialismin
tutkimus', *Tieteessä tapahtuu* 8, 47–48.

2. Edward W. Said (1995) *Orientalism. Western Con-
ceptions of the Orient*, London: Penguin Books.

ja hyväksikäytettyjen sijasta olisi hedelmällisempää tutkia brittiläisen siirtomaavallan arkipäiväisempiä seuraamuksia, kuten vaikkapa englannin kielen ja protestanttisen uskonnon merkitystä siirtomaavallan legitimoinnissa.³

Fergusonin bestsellerin myötä kolonialismin tutkimuksen ideologinen heiluriliike palasi siirtomaavapautusten vuosikymmenten jälkeen arvioimaan siirtomaavallan positiivisia vaikutuksia. Samalla myös käsite imperialismi rehabilitoitiin ja ”vapautettiin” marxilaisesta leimastaan. Käsiterenessanssin taustalla on 2000-luvun alun maailmanpoliittinen tilanne, jossa Yhdysvaltojen ajateltiin harrastavan britti-imperiumille tyypillistä maailman sivistys- ja parannustehtävää. Myös imperialismiin kritiikki heräsivät arvostelemaan yhdysvaltalaisen hallinnointia Irakissa ylimieliseksi, sokeaksi ja stereotyyppioihin nojaavaksi.⁴

Historiantutkimuksen näkökulmasta kolonialismin tuomitseminen tai legitimointi tämän päivän lähtökohdista käsin on ongelmallista, sillä se on omiaan hämärtämään käsitystämme menneisyydestä. Jotta tieteellisesti kestävä ja arvovapaa kolonialismin tutkimus olisi ylipäättään mahdollista, keskeiseen rooliin nousevat lähteiden vahva todistevoima, argumentaation kestävyys ja perusteltavuus sekä käsitteiden selkeä ja tarkka määrittely.

Imperialismin historian tutkimuksessa eräitä kiinnostavimpia tutkimuksia ovat julkaisseet aate- ja kulttuurihistorioitsijat. Vuodesta 1985 lähtien julkaistussa *Studies in Imperialism* -sarjassa (toim. John M. MacKenzie, Manchester University Press) imperialismiin kulttuurista ja aatteellista merkitystä on tutkittu esimerkiksi populaarikulttuurissa, julkisessa arkkitehtuurissa ja taiteessa sekä kirkkojen, lähetysseurojen ja erilaisten painostusryhmien toiminnassa. Vaikka siirtomaa-imperiumien vaikutusten syvyyttä länsimaisiin yhteiskuntiin on epäilty,⁵ *Studies in Imperialism* -sarjan monipuoliset näkökulmat osoittavat kiistatta, että 1800- ja 1900-luvun kolonialismi ja imperialismi läpäisivät länsimaisen ajattelun ja kulttuurin syvällisesti ja monitahoisesti.

Kolonialismin historian monipuolinen

tutkimus edellyttää myös virallisen siirtomaahallinnon ulkopuolisten toimijoiden, kuten lähetysseurain ja siirtolaisten (*colonists*) huomioonottamista. Kolonialismin käsitteen määrittelemiseksi esimerkiksi on hyödyllistä kysyä, missä määrin he toiminnallaan legitimoivat siirtomaavaltaa. Kysymys koskee myös suomalaisia, jotka emigroituvat 1800- ja 1900-luvulla eteläiseen Afrikkaan esimerkiksi lähetysseurain ja kaivosyhtiöiden työntekijöiksi.

Brittiläisten historioitsijoiden lisäksi merkittävää ja monitieteellistä tutkimusta ovat tehneet amerikkalaiset antropologit Jean ja John Comaroff, jotka teoksissaan kolonialismista eteläisessä Afrikassa uudistivat teoreettisesti ja metodologisesti sekä antropologian että historian tutkimusta.⁶ Kiitellyissä ja kiistellyissä kolonialismia, kapitalismia, modernisaatiota ja lähetyskristillisyyttä käsittelevissä teoksissaan Comaroffit ovat korostaneet, että kolonialismi oli monitahoinen ilmiö. Sitä on tarkasteltava laaja-alaisesti prosessina, jolla oli niin henkiset kuin materiaaliset puolensa. Kolonialismi muutti perusteellisesti sekä kolonisoitujen alkuperäiskansojen että kolonialistien elämän ja ymmärryksen maailmasta. Comaroffien mukaan lähetyskristillisuus oli olennainen osa kolonialistista modernisaatioprosessia niin eteläisessä Afrikassa kuin muualla, missä eurooppalainen siirtomaavallan liittyi valtaviin uskonnollisiin, taloudellisiin, poliittisiin ja ekologisiin muutoksiin 1800- ja 1900-luvulla. Rakentavassa keskustelussa eräiden terävimpien kriitikkojensa kanssa Comaroffit eivät ole pyrkineet luomaan yhtä suurta teoriaa kolonialismista, vaan muotoilleet useita teoreettisia lähestymistapoja laajaan tutkimuskenttään.⁷

Comaroffien edustamaa laaja-alaista kolonialismin ajan kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimusta ovat kritisoineet lähetyshistorioitsijat, jotka ovat korostaneet kristillisen lähetysliikkeen ja virallisen siirtomaavallan tuksen ja -vallan eroavaisuuksia. Esimerkiksi *Mission and Empire* -antologian toimittaja Norman Etherington esittää, että lähetyshistoriaa voidaan kirjoittaa pitkälti erillään brittiläisen imperiumin historiasta. Etherington, kuten myös brittihistorioitsija Andrew Por-

ter, tulkitsee ”comarofflaisen” kolonialismin ja lähetyskristillisyyden tutkimuksen kärjistäen lähetyssaarnaajien leimaamiseksi kulttuuri-imperialisteiksi. Etherington sijoittaa lähetystyön historian ennemmin modernisaation, globalisaation ja läntisen kulttuurisen hegemonian viitekehykseen kuin osaksi 1800- ja 1900-luvun imperiumien historiaa. Etherington kuitenkin tulkitsee Comaroffien tutkimussuuntausta kapea-alaisesti, kuten Susan Thorne on todennut. Comaroffien keskeisen argumentin mukaan modernisaatio, globalisaatio, läntisen kulttuurisen hegemonian tavoittelu, lähetyskristillisuus, kapitalismi ja poliittinen imperialismi kuuluvat samaan ontologiseen kokonaisuuteen, jota voidaan nimittää kolonialismiksi sekä siirtomaissa että emämaissa 1800- ja 1900-luvulla.⁸

Comaroffien edustama laaja-alainen kolonialismin määritelmä ei kuitenkaan tarkoita, että esimerkiksi lähetyssaarnaajia voitaisiin pitää aina ja kaikkialla siirtomaavallan agentteina ja kannattajina. Comaroffit ja useat muut kolonialismin tutkijat ovat monissa tutkimuksissaan tehneet selvän eron toisaalta lähetyssaarnaajien motiivien ja intentioiden ja toisaalta lähetystyön moninaisten seuraamusten välillä. Comaroffit, Etherington ja Porter ovat tehneet viimeisen kymmenen vuoden aikana merkittäviä tutkimuksia lähetyskristillisyyden ja siirtomaavallan moninaisista ja monimutkaisista yhteyksistä. Valitettavasti heidän väittelynsä on latistunut tuttuun ”sankareita vai roistoja” -asetelmaan, joka riivaa siirtomaa-ajan tutkimusta laajemminkin.

Keskustelu kristinuskon ja kolonialismin suhteista on vain yksi teema monitahoisessa siirtomaa-ajan historiankirjoituksessa. Sen avulla voidaan kuitenkin havainnollistaa keskeisiä kysymyksiä siitä, mitä kolonialismi oikeastaan on ja milloin ja missä se ilmeni. Entisten siirtomaiden kulttuuria ja yhteiskuntaa paikallistasolla tarkastelevien tutkijoiden mielestä kolonialistisia vuorovaikutus- ja valtasuhteita muodostuu usein jo ensimmäisissä kontakteissa länsimaisten tutkimusmatkailijoiden, lähetyssaarnaajien ja kauppiaiden sekä alkuperäisväestön välillä.

Vallankeskuksien näkökulmasta imperiumien historiaa tarkastelevat tutkijat lähtevät sen sijaan luontevasti liikkeelle niistä poliittisista prosesseista, jotka johtivat siirtomaiden viralliseen haltuunottoon. Siirtomaa-ajan kirjallisuutta ja kulttuuria tarkastelevat tutkijat ovat puolestaan olleet kiinnostuneita muun muassa siitä, kuinka länsimaissa luotiin mielikuvia siirtomaiden ”toisista”, mikä osaltaan vahvisti ja ylläpiti eriarvoisuutta, rasismia, siirtomaavaltaa ja sortoa. On ilmeistä, että näitä keskeisiä tutkimusvirtauksia on usein vaikea sovittaa yhteen, mutta on merkillepantavaa, että kaikkia näitä suuntauksia yhdistävät tietyt kysymykset etenkin vallasta ja vallankäytöstä, vaikka valtaa ei olisikaan tutkimuksissa selväsanaisesti tuotu esille tai määritelty. Vallan yksiselitteinen määrittelyminen ei ole helppoa, ja osin kolonialismin ja imperialismien tutkimuksen kiistat ovat kummunneet tutkijoiden erilaisista valta- ja hegemonia-käsityksistä.⁹ Tätä monitahoista teemaa ei ole mah-

3. Niall Ferguson (2004) *Empire. How Britain Made the Modern World*, London: Penguin Books; ks. myös Timo Särkkä (2006) 'Ferguson ja kolonialismin tutkimus', *Kanava* 9, 629–630.

4. Ferguson vertaili brittiläistä ja amerikkalaista maailmanvaltaa lehtikirjoituksessaan, joka julkaistiin myös *Helsingin Sanomissa* ('Vetäytyvä vallanpitäjä', HS 11.5.2003). Nyt jo edesmennyt Edward Said ehti arvostella ennen kuolemaansa Yhdysvaltain ulkopolitiikkaa imperialistiseksi. ('Sokeiden valtaa', HS 3.8.2003).

5. Ks. esim. Bernard Porter (2004) *The Absent-Minded Imperialists: Empire, Society and Culture in Britain*, Oxford: Oxford University Press.

6. Ks. etenkin John L. Comaroff & Jean Comaroff (1991, 1997) *Of Revelation and Revolution I–II*, Chicago: The University of Chicago Press. Comaroffien vaikutuksesta kolonialismin tutkimukseen ks. kirja-arvostelut Elizabeth Elbourne, Sally Engle Merry, Greg Denning (2006) *The American History Review*, 108, 2, 434–478.

7. Comaroff & Comaroff (1997) 14–29. Ks. esim. kirja-arvostelut J.D.Y. Peel (1992) *The Journal of African History*, 33, 2, 328–329 ja J.D.Y. Peel (2001) *The Journal of African History*, 42, 1, 144–145.

8. Norman Etherington (2006) 'Introduction', teoksessa N. Etherington (toim.) *Missions and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1–5. Kirja-arvostelu edellä mainitusta teoksesta Susan Thorne (2007) *History Workshop Journal*, 63, 317–328. Ks. myös Andrew Porter (2004) *Religion versus empire? British Protestant missionaries and overseas expansion, 1700–1914*, Manchester: Manchester University Press.

9. Ks. esim. Markku Hokkanen (2006) *Medicine and Scottish Missionaries in the Northern Malawi Region 1875–1930. Quest for Health in a Colonial Society*,

dollista käsitellä laaja-alaisesti tässä yhteydessä. Sen sijaan keskitymme erääseen vallan ilmeiseltä vaikuttavaan osa-alueeseen, väkivaltaan, jonka määrittely asettaa kolonialismin tutkijoille omat haasteensa.

Kolonialistisen väkivallan määrittelystä

Kolonialismin ja imperialismin historia on vallankäytön ja myös väkivallan historiaa. Siirtomaavallan purkautumisen jälkeen väkivallasta tuli lähes synonyymi imperialismille, mutta väkivallan eri ilmenemismuotoja on toistaiseksi tutkittu vasta vähän.¹⁰ Hyvän esimerkin tarjoaa Belgian siirtomaavalta, jonka väkivaltaisuus oli kuningas Leopold II:n ajan Kongossa (n. 1885–1908) vailla vertaansa mutta jonka tuntemus on Adam Hochschildin teoksen *King Leopold's Ghost* (1998, suom. *Kuningas Leopoldin haamu*, 2005) aiheuttaman kohun ja keskustelun perusteella jäänyt pitkään vaietuksi. Usein on myös käynyt niin, että asetelmat eurooppalaisessa politiikassa ovat peittäneet alleen keskustelun kolonialismin väkivallasta. Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Belgiasta tuli Saksan uhrivaltio, jonka toiminta Kongossa kiinnosti enää harvoja.¹¹

Afrikan 1800-luvun siirtomaavalloitus toteutettiin kiistatta väkivalloin tai väkivallalla uhaten ja uusimman aseteknologian avulla: Maxim-konekivääri oli höyryvoiman ja kiniinin ohella tärkein keksintö, joka mahdollisti lähes koko Afrikan nopean valloituksen vähäisin eurooppalaisin joukoin. Vuosien 1871 ja 1914 välillä eurooppalaisten siirtomaavaltojen sotilaat hankkivat taistelukokemuksensa siirtomaasodissa. Tyypillistä näille konflikteille oli, että kolonialisteja vastassa ei ollut suuria, järjestäytyneitä armeijoita tai valtioita (merkittävin poikkeuksin) vaan pienempiä paikallisyhteisöjä.

Siirtomaasodissa väkivalta kohdistui usein siviileihin, karjaan, kyliin ja viljasatoihin. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun siirtomaasotia leimasivat uuden aseteknologian mahdollistama ”ylitappaminen”, haavoittuneiden ja vangiksi jääneiden surmaa-

minen sekä siviileihin kohdistuneet väkivalanteot, jotka kauhistuttivat Eurooppaa ensimmäisessä maailmansodassa mutta jotka herättivät harvoin vastareaktioita, kun väkivallan kohteena olivat siirtomaiden alkuperäiskansat. Voimallisen tulkinnan tästä eurooppalaisen rasismien muodosta esittää Sven Lindqvist teoksessaan *Utrota varenda jävel* (1992, suom. *Tappakaa ne saatanat*), jossa hän jäljittää modernin kansanmurhan idean Afrikan siirtomaasotiin.¹²

Siirtomaiden valloituksen, hallinnan ja itsenäistymisen väkivaltaisuudessa oli suuria eroavaisuuksia. Erityisesti Ranskan, Hollannin ja Portugalin siirtomaiden itsenäistyminen oli huomattavan väkivaltaista, ja vastakohtana Algerian, Indonesian tai Angolan verisille itsenäistymissodille brittien oli mahdollista luoda nykypäivään kestänyt kuva oman imperiuminsa siirtymisestä Kansainyhteisön rauhalliseen ja tasa-arvoiseen rinnakkaiseloon. Tämän argumentin yhteydessä on yleensä myös esitetty, että brittiläinen imperiumi oli suhteellisen hyvätahainen instituutio ja vähemmän väkivaltainen kuin muut aikalaisimperiumit. Mutta näissä esityksissä ei ole tavallisesti tutkittu mitään imperiumia erityisen yksityiskohtaisesti eikä lainkaan pohdittu, miten *väkivalta* määriteltäisiin. Siirtomaavaltojen väkivaltaisuus tai väkivallattomuus on mitattu karkeasti ottaen kuolonuhreja vaatineina sotina, kapinoina tai yhteenottoina, ja huomio on kiinnittynyt lähes ainoastaan siirtomaavalloitukseen tai sen purkautumiseen.

Osittain tämä on johtunut siitä, että historioitsijat, kuten eurooppalaiset aikalaiset, ovat määritelleet siirtomaajan poliittisen väkivallan lähinnä valtioiden toiminnaksi, jota leimaa rationaalinen instrumentaalisuus (väkivalta on keino, ei päämäärä sinänsä) ja kaikkea tämän kapean määritelmän ulkopuolelle rajautunutta väkivaltaa on pidetty rikollisena. Näkemys perustuu moderneista eurooppalaisista valtioista tehtyyn tutkimukseen, joissa valtion ja kansalaisten välisen sopimusluontoisen yhteisymmärryksen ajateltiin rajoittavan valtion väkivaltaa kansalaisiaan kohtaan. Asetelma oli merkittävästi toisenlainen siirtomaissa, missä sys-

temaattista väkivaltaa harjoitettiin myös valtiovallasta riippumatta ja missä väkivalta usein kytkeytyi erottamattomasti poliittisen valta-aseman tai talousjärjestelmän ylläpitämiseen.¹³

Kolonialistisen väkivallan tutkimuksessa tulisi huomioida esimerkiksi seksuaaliväkivalta, siirtomaiden taloudellisen hyväksikäytön tai niiden asukkaiden työpanoksen hyväksikäytön aiheuttamat nälänhädät sekä myös alkuperäisasukkaiden elinympäristöön kohdistunut ympäristöväkivalta. Väkivallan tutkiminen tai edes määrittelemine ei ole kuitenkaan yksinkertaista: lähdetilanne on usein ongelmallinen ja määrittelyä hankaloittaa aiheen poliittinen arkaluontoisuus. Väkivallan harjoittajilla on tapana kieltää tekonsa, ja siirtomaa-ajalla väkivallan uhrin ovat yleensä jääneet täysin kirjallisten lähteiden ulkopuolelle.¹⁴ Vaikka lukuisat Euroopan maat ovat tehneet jo kiitettävästi tiliä esimerkiksi toisen maailmansodan aikaisista tehdyistä julmuuksista, on siirtomaa-ajan väkivallasta lähes tyystin vaiettu.¹⁵

Väkivalta ja lainsäädäntö

Väkivallan yleisyydestä ja sen eri muodoista voidaan tehdä johtopäätöksiä siirtomaa-vallan rakenteellisten piirteiden perusteella. Esimerkiksi pakkotyövoiman käyttö ja siirtotyöläisten kohtelu eteläisen Afrikan kaivoksissa ja plantaaseilla kuvastavat taloudellisen hyväksikäytön ja väkivallan yhteyksiä. Valkoiset työnantajat kohtelivat usein työläisiään väkivaltaisesti, ja vain vakavimmat, kuolemaan johtaneet pahoinpitelyt saattoivat yleensä tulla julkisuuteen. Ruoskiminen ja kepillä hakkaaminen olivat yleisiä rangaistusmuotoja esimerkiksi brittiläisissä Afrikan siirtomaissa, ja työntekijöihin kohdistuneeseen väkivaltaan turvautuivat sekä viranomaiset että yksityiset työnantajat. Oikeuteen päätyneissä tapauksissa syytetyt kolonialistit, jotka olivat lähes poikkeuksetta miehiä, yleensä vapautettiin. Kolonialistisen oikeuskulttuurin kirjoittamattomiin sääntöihin kuului valkoisen virkamiehen, plantaasinomistajan tai kaivoksen työnjohtajan oikeus rangaista ruumiillisesti työläisiään tottelemattomuudesta.

Väkivallan käyttöä eteläisessä Afrikassa lisäsivät paineet riittämättömästä työvoimasta, sillä afrikkalaisesta työvoimasta kilpailivat kaivokset, valkoiset maanviljelijät ja afrikkalaiset viljelijät. Valkoiset työnjohtajat valvoivat työntekijöitään eristyneissä olosuhteissa, eikä valvontaa joko pystytty tai nähty tarpeelliseksi ulottaa syrjäseuduille. Työnantajat ja oikeusistuimet pitivät työntekijöiden pahoinpitelyitä vähäpätöisinä tapauksina, ja historioitsijat ovat suhtautuneet näihin väkivaltaisuuksiin yksityisinä tapahtumina. Kuitenkin väkivallantekojen tarkempi tarkastelu kertoo siirtomaa-vallan rakenteesta ja toiminnan luonteesta, jossa myös sukupuolirooleilla oli keskeinen merkitys. Siirtomaa-valtojen pyrkimyksenä oli hyödyntää paikallisia taloudellisia voimavaroja ja ylläpitää auktoriteettia. Niiden oikeus- ja väkivaltakoneistot olivat poikkeuksetta miesvaltaisia. Viime kädessä väkivaltaa harjoittivat usein valkoisten käskystä toimivat afrikkalaiset sotilaat, poliisit, vartijat tai ”pomopojat”.¹⁶

Lewiston: Edwin Mellen Press, 13–15; John M. MacKenzie (1995) *Orientalism. History, Theory, and the Arts*, Manchester: Manchester University Press, 12–13.

10. Ks. esim. Jock McCulloch (2004) 'Empire and Violence, 1900–1939', teoksessa P. Levine (toim.) *Gender and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 220–222.

11. Adam Hochschild (2004) *Kuningas Leopoldin haamu: kertomus ahneudesta, terrorista ja sankaruudesta siirtomaa-ajan Afrikassa*, Heikki Salojärvi (suom.), Helsinki: Tammi.

12. Sven Lindqvist (1996) *Tappakaa ne saatanaat*, Antero Tiisanen (suom.), Vantaa: Pequod; McCulloch (2004).

13. McCulloch (2004) 220–223.

14. McCulloch (2004) 220–225. Esimerkiksi valkoisten siirtolaisten tekemistä afrikkalaisten naisten raiskauksista eteläisessä Afrikassa on vaikea saada tarkempaa kuvaa oikeuteen päätyneitten tapausten nojalla. Kuitenkin tiedetään, että raiskauksia tapahtui enemmän kuin mitä käsiteltiin oikeudessa ja että valkoiset vallanpitäjät Etelä-Afrikassa ja Rhodesiassa olivat huolestuneita vain mustien miesten kuvittelusta uhkasta valkoisille naisille, vaikka valkoisten naisten raiskaukset olivat äärimmäisen harvinaisia.

15. Uusista selvityksistä brittiläisen siirtomaa-vallan loppuvaiheen väkivallasta mainittakoon Pulitzer-palkittu teos Caroline Elkins (2005) *Britain's Gulag: the Brutal End of Empire in Kenya*, London: Jonathan Cape.

16. McCulloch (2004) 226–238.

Brittiläisen Afrikan työnantajien ja työntekijöiden suhteita määrittelevät lait perustuivat Englannin vanhoihin Masters and Servants (M&S) -lakeihin, joista viimeinen säädettiin vuonna 1867. M&S-laeille oli ominaista, että työnantaja voitiin haastaa oikeuteen sopimuksen rikkomisesta, jolloin kyseessä oli siviilijuttu, mutta työntekijän rikkomuksesta voitiin rangaista rikosoikeudellisin keinoin kuten nuhtelulla, sakolla tai vankeustuomiolla. Brittiläisessä Afrikassa M&S-lakeja täydennettiin erilaisilla työvoiman liikkuvuutta rajoittavilla laeilla ja säännöksillä. Siirtomaissa työmarkkinat vastasivat huonosti M&S-lakien alkuperäistä tarkoitusta. Työntekijät pyrkivät rikkomaan ja kiertämään liikkumisrajoituksia, ja paikalliset oikeusistuimet täyttyivät työläinsäädännön rikkomustapauksista. Siirtomaahallinnon kyvyttömyys valvoa työasioita oikeusteitse ruokki työnantajien väkivaltaista käyttäytymistä edelleen. Samaan aikaan kuin M&S-lakeja ryhdyttiin toimeenpanemaan Afrikassa, ne kävivät emämaassa vanhentuneiksi työväenliikkeen ajamien reformien edessä. M&S-lakien sanktiot työntekijöitä kohtaan poistettiin Englannissa vuonna 1875, jolloin uusi lainsäädäntö tunnusti myös työläisten järjestäytymisoikeuden ja kollektiivisen asian ajamisen oikeudessa. Osa brittityöläisistä sai 1800-luvun lopulla oikeuden vaatia korvauksia työpaikalla sattuneista loukkaantumisista, mutta vastaavaa oikeutta ei ollut brittiläisessä Afrikassa.

Vanhanaikainen työläinsäädäntö palveli siirtomaiden taloudellista hyväksikäyttöä ja työntekijöiden eriarvoisuutta työnantajiin nähden. Se myös voimisti kolonialistien sekä hallintovirkamiesten afrikkalaisia kohtaan osoittamaa rasismia. Väkivaltaa perusteltiin ja puolusteltiin vetoamalla perheenisän oikeuteen kurittaa lapsiaan. Käsitys afrikkalaisista lapsina oikeutti sekä siirtomaavallan että afrikkalaisten ruumiillisen kurittamisen. Ne kolonialistit, jotka pyrkivät sovittamaan yhteen ideat eurooppalaisesta sivistyneestä käyttäytymisestä ja siirtomaiden väkivaltaisen arkipäivän, rinnastivat kolonialistisen yhteiskuntajärjestyksen varhaismodernin Euroopan patriarkaaliseen perhe- ja yhteiskuntajärjestykseen. Siirto-

maissa isäntien oikeus perheenjäsenten ja työntekijöiden ruumiilliseen kurittamiseen säilyi pidempään elinvoimaisena kuin emämaissa. Afrikkalaisten ja muiden siirtomaavallan alaisten paikallisyhteisöjen historiasa on oma sijansa väkivallalla, jota tarkasteltaessa on otettava huomioon aseellisten yhteenottojen lisäksi myös arkipäivän kamppailut maasta, työvoimasta ja raaka-aineista. Valtiollisen väkivallan tarkastelun sijasta paikallis- ja työyhteisöjen tarkastelu antaa kolonialistisesta väkivallasta, sen laajuudesta ja eri muodoista oikeamman suuntaisen käsityksen.¹⁷ Afrikkalaisten aikalaisten näkemyksiä kolonialistisesta väkivallasta voidaan löytää muun muassa muistelmista, suullisesta perinteestä, lauluista ja kolonialisteille annetuissa lisänimistä.¹⁸

Osattomat suomalaiset?

Kolonialismin väkivallan tutkimukselle on asenteellisesti olennaista tunnustaa, ettei valtiollinen syyttömyys tai syyllisyys ole tarkastelussa olennaista eikä edes hedelmällistä. Jotta kolonialismin ja sen vallan eri ilmentymien syvempään ymmärtämiseen päästään, on tutkimusta tehtävä paikallisesti.¹⁹ Suomalaisessa historian tutkimuksessa maamme tai kansalaistemme yhteyksiä Afrikkaan on totuttu käsittelemään historiankirjoituksen alaviitteinä, jotka on sivuutettu kuriositeetteina tai käsitelty osana jotakin laajempaa ilmiötä kuten siirtolaisuutta tai lähetystyötä.²⁰ Sen sijaan suomalaisten roolia kolonialistisen vallan ja väkivallan legitimoijina ja käyttäjinä on tutkittu vasta vähän.²¹

Euroopan siirtoma-imperiumien kolonialismi Afrikassa tarjosi lukemattomia mahdollisuuksia seikkailuja ja riskejä pelkäämättömille eurooppalaisille. Eteläisen Afrikan luonnonrikkaudet houkuttelivat alueelle runsaasti pohjoismaalaisia, joiden joukossa oli myös suomalaisia. Modernisaatio, koneellistuminen, köyhyys ja silkka seikkailunhalu olivat olleet lähdön perimmäiset syyt, mutta Afrikka sinänsä ei tuonut monellekaan suomalaiselle toivottua taloudellista turvallisuutta. Sen vuoksi vakinainen palkka ja toimeentulo, minkä työ siirtoma-

vallan palveluksessa tarjosi, tuntui houkuttevalta.

Belgian siirtomaavalta perustui merkittävässä määrin pohjoismaiselle vierastyövoimalle. Vuosien 1870 ja 1930 välisenä aikana Kongossa palveli eri arvioiden mukaan noin 1500–2000 pohjoismaalaista sotilasta, joki-laivakapteenia ja -konemiestä, mineraalinetsijää, lähetystyöntekijää ja muita enemmän tai vähemmän kiinteästi Belgian siirtomaavallan palveluksessa palvelutta pohjoismaalaista. C. T. Eriksson, brittiläisen Tanganyika Concessions -yhtiön palveluksessa Etelä-Kongon Katangassa vuosina 1899–1906 toiminut helsinkiläissyntyinen mineraalinetsijä muistelee siirtotyöläisarnejaa seuraavasti. ”Lukuisain ulkomaalaisten onnenonkijain ja seikkailijain – monia pohjoismaalaisia joukossa – auttamatta belgialaiset viranomaiset eivät olisi selviytyneet niinkään hyvin, kuin nyt oli laita.”²²

Kauhutarinat kolonialistisen vallan ja väkivallan käytöstä luovat usein yksipuolisen kuvan afrikkalaisista passiivisina väkivallan uhreina. Kuitenkin aikalaisten kirjalliset kuvaukset kolonialistisen ajan Afrikasta tarjoavat mahdollisuuden tarkastella kolonialistista väkivaltaa myös afrikkalaisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Joseph Conradin *Pimeyden Sydämen* (*Heart of Darkness*, 1899) kapteeni Marlowin [Conrad] edeltäjän tanskalaisen kapteenin Johannes Freslebenin [Freisleben] kuolema Tschumbirissä [Tshumbiri] Kongossa vuonna 1890 on pystytty eri arkistolähteitä hyväksi käyttäen selvittämään varsin seikkaperäisesti. Conradin mukaan Freisleben kuolee kaupankäynnistä aiheutuneen vähäpätöisen kiistan seurauksena lyötyään kylän päämiestä. Kapteeni Johannes Freislebenin surma voidaan tulkita myös osoitukseksi afrikkalaisesta vastarinnasta.²³

Edellä mainitut ongelmat kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimiseksi koskevat myös arvioita suomalaisten osallisuudesta kolonialistisen vallan ja väkivallan käyttäjänä. Lähteiden välittämä kuva jää väistämättä puutteelliseksi ja yksipuoliseksi, kolonialistin elämän ja toiminnan reflektoinniksi, missä vallan ja väkivallan kohde on vailla ääntä. Tämän epäkohdan tiedostaen on ko-

lonialistisen vallan ja väkivallan tunnusmerkkejä mahdollista etsiä myös suomalaisia koskettavasta aineistosta tarkastelemalla, missä määrin se noudattaa kolonialistisen vallankäytön yleisiä muotoja.

Jos kolonialistisen vallankäytön tunnusmerkkinä pidetään Afrikan luonnonvarojen ja ympäristön sekä afrikkalaisen työvoiman taloudellista hyödyntämistä, voidaan suomalaisten sanoa osallistuneen siihen merkittävällä panoksella. Eteläisen Afrikan taloudellisessa hyödyntämisessä pääpaino oli mineraalienetsinnässä ja kaivostoiminnassa, ja myös suomalaiset kartoittivat mineraaleja kaivostoimintaa harjoittaneiden yhtiöiden laskuun. Erityisen merkittäviksi muodostuivat brittiläisen Tanganyika Concessions -yhtiön vuosina 1899–1906 organisoimat Pohjois-Rhodesian Kansanshiin ja Etelä-Kongon Katangaan tehdyt kolme malminetsintäretkeä, joihin osallistuivat 1890-luvulla valkoista Rhodesiaa rakentamaan emigroituneet helsinkiläissyntyinen C. T. Eriksson (1874–1940) ja pöytyäläissyntyinen Oscar Boijer (1868–1943).²⁴

17. McCulloch (2004) 226–238.

18. Esim. 1900-luvun alun Malawista ks. Lewis Mataka Bandawe (1971) *Memoirs of a Malawian*. B. Pachai (toim.) Blantyre: CLAIM, 70–72.

19. Nicholas Thomas (1996) *Colonialism's Culture. Anthropology, Travel and Government*, Polity Press: Cambridge, ix–x.

20. Ks. esim. Olavi Koivukangas (1998) *Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia 4, Siirtolaisuusinstituutti: Turku; Eero Kuparinen (1991) *An African Alternative. Nordic Immigration to South Africa, 1815–1914*, *Studia Historica* 40, Turku: Institute of Migration; K-G Olin (2000) *Afrika-feber*, Jacobstad: Forsberg's Tryckeri.

21. Ks. esim. Timo Särkkä (2007) 'Näkökulmia kolonialismin kulttuurihistoriaan. Suomi, suomalaiset ja eteläisen Afrikan imperiuminrakennus 1895–1939', *Lähde: Vierasmaalaisuus, siirtolaisuus*, 91–103.

22. C. T. Eriksson (1932) *Seikkailujeni Afrikka*, Jyväskylän: Gummerus, 256.

23. Espen Wæhle (2007) *Beyond Conrad? Nordic colonial encounters in the Congo Free State*, Nordic Africa Days 5–7 October 2007, The Nordic Africa Institute, Uppsala, Sweden; Joseph Conrad (2005) *Pimeyden Sydän*, Viborg: Otava, 16–17.

24. Lähemmin Erikssonin ja Boijerin vaiheista Afrikassa ks. Mikko Uola (1976) *Suomalaiset Afrikkaa etsimässä. Boijer-veljesten ja C. T. Erikssonin vaiheita eteläisessä Afrikassa 1890-luvulta lähtien*. Tampere: Hermes.

Katangan retkikuntien taktiikkana oli kysyä kohtaamiltaan alkuperäiskansoilta kupariesiintymistä, joita oli joissakin tapauksissa hyödynnetty ilmeisesti jo satojen vuosien ajan. Tähän kyselytaktiikkaan liittyivät keskeisellä tavalla kauppatavarat, tyypillisesti kankaat, joita vastaan tietoja yritettiin vaihtaa. Katangan retkikuntien saavuttamat tulokset olivat vaikuttavia. Eriksonin ja Boijerin onnistui löytää vielä tänä päivänäkin maailman rikkaimpiin kuuluvat kupariesiintymät, jotka sittemmin tulivat tunnetuiksi nimillä ”The Star of Congo” (Boijerin valtaus) ja ”The Candle of Mine” (Erikssonin valtaus). Erikssonin Kolwesiin rakentamasta kuparisulatosta tuli sittemmin maailman suurin. Eriksson kuvaa ”löytämistä” seuraavasti: ”Me vain kysyimme alkuasukkailta, tietäisivätkö he mitään paikkaa, jossa oli makubaa (kuparia) [...] Korvaukseksi tiedonannostaan neekeri sai muutaman metrin pumpulikangasta tai halvan huovan, ja juttu oli sillä selvä.”²⁵

Afriikkaa käsittelevästä kirjallisuudesta, muistelmista, päiväkirjoista, kirjeistä ja etnografisista kokoelmista voidaan päätellä, kuinka Afrikka ja afrikkalaiset sekä sen uudet vallanpitäjät kohdattiin mutta myös kuinka Afrikka vaikutti Suomeen ja suomalaisiin. Kuva afrikkalaisista ei useinkaan ollut myönteinen, sillä kulttuurien, asenteiden ja arvojen kohtaaminen ei aina sujunut väkivallattomasti. Sodankäynti myös jyrkensi asenteita ja vahvisti molemminpuolisia ennakkoluuloja. Katangan retkikuntien tekemiä valtauksia ryhdyttiin hyödyntämään 1910-luvulla, ja maailmansodan aiheuttaman mineraalien kysynnän kasvun johdosta myös Boijer ja Eriksson vaurastuivat. Esi-merkkitapauksissa liikemiesvaisto, sitkeys ja peräänantamattomuus mutta myös häikäilemättömyys, ahneus, julmuus ja silkat onnenkantamoiset palkittiin taloudellisella hyvinvoinnilla. Monen muun suomalaisen imperiuminrakentajan kohtalona oli vaipua unohduksiin ja kuolla köyhyydessä, trooppisten tautien, alkoholismien ja painajaisten merkittäminä.

Päätäntö

Kolonialistisen vallan ja väkivallan tarkas-

telussa kysymykset osallisuudesta ja syyllisyydestä ovat eettisesti ja oikeudellisesti tärkeitä mutta kolonialismin historian tutkimuksen kannalta keskeisintä on osoittaa, ettei kolonialistisen vallan ja väkivallan käyttö ole riippuvaista valtio-instituutiosta tai -kansalaisuudesta. Kolonialismin historian alkuaikoina valtiollinen vallankäyttö oli usein hyvin rajoitunutta ja muodollista, Euroopan kabineteista rajoitetusti johdettua vallankäyttöä. Konkreettisesti valtaa ja väkivaltaa käyttivät monet virallisen siirtomaahallinnon ulkopuoliset tahot, yhtiöiden ja yritysten työntekijät, siirtolaiset ja lähetystyöntekijät kansalaisuuteen katsomatta. Paikallisia ja alueellisia eroavaisuuksia vallankäytön muodoista ja asteista on ollut lukemattomia mutta kolonialistisen vallankäytön tunnusmerkit ovat samoja.

Kolonialistisen väkivallan tarkastelulla on mahdollista problematisoida esimerkiksi eräitä Fergusonin väitteitä brittiläisen maailmanvallan eduista alusmaille. Myös siirtomaiden lainsäädännön ja lainkäytön tutkimus²⁶ tai siirtomaa-ajan tieteen ja lääketieteen tutkiminen²⁷ tarjoavat mahdollisuuden pohtia kriittisesti niitä merkityksiä, merkitysyhteyksiä ja seuraamuksia, joita usein yksiselitteisen edistykseksi mielletyt lainsäädäntö ja tiede siirtomaissa tuottivat.

1800- ja 1900-luvun maailmanhistoriaa ei voida ymmärtää ilman kolonialismin ja imperialismin historian tuntemusta, mutta välttämättömien yleisesitysten kirjoittajien tehtävä ei ole kadehdittava. Tutkimuskenttä on niin laaja-alainen, että Fergusonin kaltaisten

25. Eriksson (1932) 142. Vrt. Peter Tygesen (2006) *Kohtaamispaikkana Kongo. Kongo ja Pohjoismaat*. Språkservice Sverige (suom.), Stockholms Offset Tryckeri: Tukholma, 49.

26. Ks. esim. Martin Chanock (2001) *Making of South African Legal Culture 1902–1936. Fear, favour and prejudice*, Cambridge: Cambridge University Press; Richard D. Waller (2003) 'Witchcraft and Colonial Law in Kenya', *Past & Present*, 180, 241–275.

27. Ks. esim. Alison Bashford (2004) *Imperial Hygiene: A Critical History of Colonialism, Nationalism and Public Health*, Basingstoke, Palgrave MacMillan; Hokkanen (2007). Tieteen historiasta ja imperialismista ks. esim. Saul Dubow (toim.) (2000) *Science and Society in Southern Africa*, Manchester: Manchester University Press.

suurten yleisesitysten kirjoittajien on käytännössä pakko tehdä rajauksia, jotka merkitsevät vääjäämättä heikkouksia ja puutteita. Nämä rajaukset eivät toki saa olla tekosyy yksisilmäisyydelle ja -puolisuudelle. Yleisesitysten rinnalle tarvitaan paikallistason vertailevaa tutkimusta, jotta voidaan käydä käsiksi niin laaja-alaiseen historialliseen ilmiöön kuin kolonialismi 1800- ja 1900-luvulla. Comaroffien kaltaisten syvälistien, mikrotasolle pureutuvien ja teoreettisesti rikkaiden tutkimusten ongelma on se missä määrin paikallistason tutkimustulok-

set ovat yleistettävissä. Tarvitsemme runsaasti eri tasojen vertailevaa tutkimusta selvittääksemme voimmeko mielekkäästi hyödyntää kolonialismin ”yleistä mallia”.

Suomalaisilla tutkijoilla on tässä oma työsaarkansa, eikä vähiten sen myytin purkamisessa, etteivät siirtomaihin emigroituneet suomalaiset olleet osallisia kolonialistisen vallan ja väkivallan käytössä tai ettei kolonialismin historian tutkiminen olisi relevanttia suomalaisessa historiankirjoituksessa.

ULLA POHJAMO

Oululainen kulttuuriskandaali

Vaaskiven huvila Hietasaari-keskustelun syöttäjänä

Kirjailija Tatu Vaaskiven huvilan purkaminen Oulun Hietasaarella vuonna 1992 herätti julkisuudessa vilkkaan keskustelun vanhojen rakennusten ja kaupunkialueiden merkityksestä ja käytöstä. Yksittäisen rakennuksen kohtalo sai kaupunkilaiset ilmaisemaan muistonsa, toiveensa ja pelkonsa kokonaisen kaupunginosan tulevaisuudesta. Kannanotoissa nousi esiin erilaisia käsityksiä alueen historiasta ja sen merkityksestä. Keskustelussa ilmeni syvä ja pitkään jatkunut ristiriita viranomaisten ja suunnittelijoiden ja toisaalta kaupunkilaisten näkemysten välillä. Mikä on kyllin arvokasta kulttuuriperintöä, ja kuinka sitä tulisi käyttää.

■ Eräänä hämäränä pakkaspäivänä joulukuun lopulla vuonna 1992 purettiin Oulun kaupungin päätöksellä Hietasaarella Mustansalmen rannalla sijainnut hirsinen huvilarakennus. Joulupäivänä TV 1:ssä sai ensiesityksensä samassa huvilassa kuvattu draamadokumentti *Pyhä kevät*, joka käsitteli huvilan entisen asukkaan kirjailija, kriitikko Tatu Vaaskiven (1912–42) elämää. Erikoinen yhteensattuma herätti paikallisissa lehdistä vilkkaan keskustelun. Useat tahot syyttivät kaupunkia arvokasrakennuksen pur-

kamisesta. Vihjattiin, että purkaminen oli tapahtunut tarkoituksellisesti juuri ennen kuin keskustelu huvilan säilyttämisestä olisi päässyt alkuun. Kaupunki kiisti tarkoituksellisuuden menettelyn, ja perusteli toimintaansa pitkään tyhjiällä olleen rakennuksen huonolla kunnolla. Samoihin aikoihin oli meneillään Hietasaaren uuden asemakaavan valmisteluun liittyvä rakennusinventointi, jonka tarkoituksena oli selvittää saaren rakennuskannan mahdollinen säilyttämistarve.¹

Hietasaari on 1860-luvulta alkaen kaupungin omistamalle maalle rakentunut kesähuvila- ja työväen asuinalue, joka sijaitsee Oulujoen suistossa. 1910-luvulla Hietasaarelle laadittiin arkkitehti Harald Andersinin toimesta huvilakaupunkiasemakaava, jonka tarkoituksena oli luoda alueesta hyvinvoiva ja esteettisesti korkeatasoinen kesänviettopaikka. Käytännön pakosta sallittiin myös jo alueelle syntyneen, lähinnä työväestöstä koostuneen, ympärivuotisen asutuksen kasvu. Hienostuneet kesähuvilat ja vaatimattomat omakotitalot sijoituivat ahkerasti viljeltyjen puutarhatonttien keskelle.

Toisen maailmansodan jälkeen kaupunki pyrki muuttamaan koko saaren teollisuusalueeksi. Tonttien vuokra-aikoja jatkettiin vain vuodeksi kerrallaan. Suunnitelmat teollisuusalueesta kuitenkin raukesivat. 1960-luvulla modernismin hengessä laaditussa uudessa asemakaavassa alue määriteltiin virkistys- ja matkailupalvelujen alueeksi. Tässä vaiheessa saaren merenpuoleisen suosittu uimarannan läheisyyteen oli syntynyt suosittu leirintäalue. Kaava edellytti, että yksityiset asukkaat ja kesähuvilanomistajat siirrettäisiin muualle, ja että vanhat

puutalot korvattaisiin asteittain moderneilla rakennuksilla.²

Tässä vaiheessa Hietasaaren asukasluku lähenteli tuhatta henkeä, se oli toimiva kaupunginosa kauppoineen ja kouluineen. Kaavan seuraukset olivat dramaattiset, suuri osa asukkailta lunastetuista rakennuksista purettiin tai jätettiin tyhjiin ränsistymään. Osa huviloista vuokrattiin erilaisille yhdistyksille tai seuroille, jotka alkoivat järjestää niissä omaa kesätoimintaansa. Kaavan mahdollistamia uusia rakennuksia syntyi kuitenkin vain muutamia. Osassa huviloista asuminen ja kesänvietto jatkuivat perinteiseen tapaan. Tässä kehityksessä Vaaskiven huvilan tapaus oli hyvin tyypillinen. Erikoiseksi sen teki juuri purkamisen saama huomio, joka liittyi huvilan kuuluisan asukkaan vaiheisiin.

Kaupungin virallisessa historiankirjoituksessa Hietasaari on ohitettu lyhyellä maininnalla. Tästä huolimatta se on asutuksensa alusta lähtien herättänyt runsaasti sekä keskustelua että tunteita. Kaupunkilaisten muistoissa ja suullisessa perinteessä Hietasaari on ollut merkityksellinen alue ja sen vanhojen rakennusten ja puutarhojen rappeutuminen on ihmetellyttänyt monia. Alueen kaavoitushistoria ei ole yleisesti tunnettua, ja kaavojen merkitys ja kieli on jäänyt sekä saaren asukkaille että muille kaupunkilaisille vieraaksi. Hietasaaren historiaa käsitellyt osin fikttiivinen *Pyhä kevät* -dokumentti laukaisi keskustelun, jossa käsiteltiin Vaaskiven huvilan ja laajemmin koko Hietasaaren kulttuuriympäristön merkityksiä.

Kulttuuriskandaali synnytti "Vaaskiven huvilan"

Julkisen keskustelun aloitti oululaisen sanomalehti *Kalevan* kulttuurisivuilla 3.1.1993 julkaistu kirje. Otsikolla "Vaaskiven juhluvuosi päättyi skandaaliin" kirjoittaja viittasi vuonna 1992 vietettyyn Tatu Vaaskiven syntymän 80-vuotis- ja kuoleman 50-vuotisjuhluvoiteen. Kirjoittaja arveli monien oululaisten suunnanneen joulupäivän *Pyhä kevät* -dokumentin jälkeen "pyhiinvaellusmatkalle" Hietasaareen. Siellä heitä odotti järkytys, Vaaskiven huvilasta oli jäljellä enää rauniot. Kirjoittaja ihmetteli kiirettä huvilan

purkamiseen ja viittasi Kalevassa vuonna 1992 ilmestyneisiin Hietasaaren uuden asemakaavan valmistelua esitelleisiin uutisiin, joiden mukaan kaavoituksessa kaikki vaihtoehdot olivat vielä auki.

"Rakennus oli vanha, osittain hirsiosittain lautarakenteinen, mutta se olisi ollut varsin pienin kustannuksin korjattavissa ja entisöitävissä. Rakennusta ei olisi edes tarvinnut lunastaa, koska se oli jo kaupungin omistuksessa. – Siitä saanut helposti kohteen kulttuurimatkailijoille."³

Seuraavana päivänä Kaleva julkaisi kuvan huvilasta otsikolla "Oulu purki Vaaskiven kotitalon kirjailijan juhluvuonna. Kulttuuritoimi tunsu rakennuksen historiallisen arvon."

Päätöksen Vaaskiven kotitalon purkamisesta on tehnyt kaupunginhallitus samassa nipussa useiden kymmenien muiden Hietasaaren talojen purkupäätösten kanssa. Purkamisen perusteena kaupunki pitää sitä, että rakennus oli korjattavaksi tai suojeltavaksi liian huonokuntoinen.⁴

Apulaiskaupunginjohtaja Paavo Korhonen kiinteistötoimesta kielsi tienneensä rakennuksen yhteydestä Vaaskiveen ja piti rakennuksen purkamista kömmähdyksenä. Kulttuuritoimessa puolestaan oltiin tietoisia rakennuksen "kulttuurihistoriallisesta arvosta", sen sijaan rakennuksen purkaminen tuli yllätyksenä ja sitä pahoiteltiin. Kulttuuritoimenjohtaja Ritva Tienarin mukaan:

"... Kaupungin olisi erittäin tarkasti harkittava ennen kuin puretaan oululaisten merkkien henkilöiden muistomerkkejä, jollaisiksi myös heidän kotitalonsa luetaan."⁵

Vaaskiven huvilan kohdalla rakennuksen säilyttämistä puoltaneet tahot pitivät rakennusta historiallisesti arvokkaana. Paikallisen suurmiehen Tatu Vaaskiven työskentely ra-

1. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992, Oulun kaupunki (1993).

2. Oulun kaupungin kunnalliskertomus 1968, 354–357.

3. Erkki Kärkkäinen 'Vaaskiven juhluvuosi päättyi skandaaliin', *Kaleva* 3.1.1993.

4. Susanna Huhta 'Oulu purki Vaaskiven kotitalon kirjailijan juhluvuonna', *Kaleva* 4.1.1993.

5. Huhta (1993).

Tatu Vaaskivi. Museovirasto.

kennuksessa teki siitä merkittävän kohteen, joka olisi pitänyt säilyttää arvoaan vastavassa kunnossa ja käytössä.

Nimitys *Vaaskiven huvila* vakiintui vasta lehdistössä käydyssä keskustelussa. Joissain kirjoituksissa rakennukseen viitattiin "Vaaskiven talona" tai "kotitalona", joka osoittaa joko kesähuvilan käsitteen jääneen kirjoittajalle hämäräksi tai kenties halua sementoida kirjailijan ja rakennuksen suhde mahdollisimman tiiviiksi. Vaaskivi oli huvilan jokakesäinen vieras ja viipyi usein myöhäiseen syksyyn. Kirjailijan elinaikana ja myöhemmin rakennus tunnettiin omistajiensa Vaaskiven äidinpuoleisen suvun mukaan Niskasen huvilana, ja Niskasen kauppiassuku oli viettänyt siellä kesiään jo kymmeniä vuosia. Aikalaisille kirjailijan läsnäolo toi huvilaan jännittävän lisäpiirteen mutta ei määrittänyt sitä kokonaan.

Purkamisen jälkeen käydyssä keskustelussa huvila sai lisäarvoa, kun sitä alettiin kutsua juuri Vaaskiven huvilaksi. Pelkästään Niskasen huvilana, viehättävänä ja vielä hyväkuntoisena osana Hietasaaren kulttuuri-

historiallisesti arvokasta kokonaisuutta, sillä ei ollut sellaista merkitystä, joka olisi nostanut sen tulevaisuuden yleisen huomion kohteeksi. Julkisessa keskustelussa Vaaskiven kirjailijantyöstä tuli rakennusta määrittävä hetki. Saarelaisten haastatteluisa nousi esiin huoli alueen muiden rakennusten jäämisestä yhden jo puretun huvilan saaman huomion varjoon. Kirjailijan varsin juhlallinen julkisuuskuvat sai uusia sävyjä saarella kerrotuissa tarinoissa. Eräänkin keran kaupunkireissultaan iloisessa mielentilassa palaillut kirjailija oli myöhästyä Torinrannan ja saaren väliä liikennöineestä moottoriveneestä. Kapteeni ei olisi halunnut palata laituriin, koska epäili Vaaskiven tapansa mukaan nukahtavan matkalla. Osa matkustajista kuitenkin protestoi: "Tatua ei jätetä!" Ja niin kirjailija poimittiin kyytiin. Perille päästyä kapteenin ennustus toteutui, Vaaskiveä ei saatu enää heräämään. Ongelma ratkesi vasta, kun naapurin riuska isäntä heitti hennon kirjailijan olalleen ja kantoi hänet kotiin asti.⁶

Vaikka 29-vuotiaana kuolleen Vaaskiven elämä oli satavuotiaan huvilan historiassa vain yksi episodi monien joukossa, huvila jäi fyysisenä rakennuksena julkisuudessa kirjailijan varjoon. Tuntemattoman suunnittelijan piirtämä kaksikerroksinen 1890-luvulla valmistunut rakennus edusti Hietasaarelle tyypillistä vähäeleistä klassismia. Yhtä lailla huviloille tyypillisiä kerrostumia rakennus sai 1910-luvulla, kun siihen lisättiin kaksi kuistia.⁷

Huvilan omistaneen kaupungin näkökulmasta rakennus kuului niihin saaren kesähuvilakulttuuria edustaneisiin rakennuksiin, joiden vähittäinen poistaminen oli asetettu tavoitteeksi jo vuoden 1969 asemakaavassa.⁸ Pitkään tyhjiillään olleen rakennuksen kunto arvioitiin niin huonoksi, että sen kunnostaminen ei olisi ollut taloudellisesti kannattavaa. Samanlaisen purkutuomion saivat monet Hietasaaren rakennukset, huolimatta siitä, että rakennusinventoinnissa ne oli arvioitu kulttuurihistoriallisesti huomattavan arvokkaiksi.⁹ Arviot Vaaskiven huvilan kunnosta purkuhetkellä vaihtelevat suuresti. Toisaalta kuntoarvioiden suhteellisuudesta kertoo, että useat Vaaskiven huvilan kanssa

Vaaskiven huvila kesällä 1992. Kuvaaja Pohjois-Pohjanmaan museo/Pasi Kovalainen.

samoihin aikoihin samoilla perusteilla purkutuomion saaneet rakennukset on sittemmin kunnostettu ja otettu käyttöön.¹⁰

Kulttuurisivuilla asiaa kommentoi kaupunginhallituksen jäsen Taina Pitkänen-Koli. Kirjeessään ”Vaaskiven huvilan kohtalo” Pitkänen-Koli selvitteli osuuttaan kohtalokkaan purkupäätöksen syntyyn. Hänen mukaansa valtuutetuilla ei ollut tietoa huvilan erityisestä merkityksestä. Itse hän ilmoitti vastustaneensa päätöstä, koska rakennukset kuuluivat Hietasaaren muodostamaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen kokonaisuuteen, jonka valtuusto oli määritellyt jo 1984. Hänen mukaansa kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kohteiden purkaminen olisi vaatinut tarkemman käsittelyn.

”Hietasaari on oululaisille rakas ja monenlaisia tuntemuksia herättävä keidas. Sen kauneus- ja kulttuurihistorialliset arvot näkyivät elävästi menneiden pyhien aikana näytetyssä riipaisevassa TV-elokuvassa Tatu Vaaskiven kirjailijan ja kriitikon urasta. Kun sitten kävi ilmi, että hänen talonsa on

purettu, ymmärrän hyvin kulttuuri-ihmisten närkästyksen.”¹¹

Viitatessaan Hietasaaren herättämiin ristiriitaisiin tunteisiin kirjoittaja muistutti saaren historiasta pitkällisten kiistojen kohteena. Saareen oli suunniteltu 1900-luvulla sekä teollisuusaluetta, kerrostalovaltaista asuin-aluetta että virkistysaluetta. Kaikki vaihtoehdot olisivat toteutuessaan johtaneet hu-

6. Haastattelu, mies s. 1932, 10.9.2003, Ulla Pohjamon arkisto.

7. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992 (1993), 68–69.

8. Oulun kaupungin kunnalliskertomus v. 1968, 354–359.

9. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992 (1993).

10. Useista Hietasaaren rakennuksista tehtiin purku-ilmoitus 18.5.1992. Perusteena oli rakennusten heikko kunto ja usein myös sijainti vuoden 1967 asemakaavan määrittämällä puistoalueella tai retkeily- ja loma-alueella. Lääninhallitus määräsi rakennukset toimenpidekieltoon 8.6.1992. Osa rakennuksista jäi tyhjilleen, rapistui ja purettiin myöhemmin. Osa on sittemmin kunnostettu ja otettu käyttöön. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992 (1993).

11. Taina Pitkänen-Koli ’Vaaskiven huvilan kohtalo’, *Kaleva* 6.1.1993.

vila-alueen katoamiseen. Hietasaaren tulevaisuutta koskeva kiista kanavoitui keskusteluun Vaaskiven huvilasta ja haki siitä uutta voimaa. Vaaskiven vaiheet Hietasaarella nousivat uudella tavalla kaupunkilaisen tietoisuuteen. Samalla entinen Niskasen huvila muuttui lopullisesti ”Vaaskiven huvilaksi”, joka sai erityisen merkityksen kirjailijan henkilöhistorian kautta.

Vaaskiven huvilaa ei enää ole – säilyykö Hietasaari?

Julkisuudessa keskustelijat hakivat vastuullisia tapahtuneelle. Toisaalta puheenvuorojen pohjalta syntyi vaikutelma, että Vaaskiven huvilan purkaminen ei ollut irrallinen tapaus, vaan liittyi kiinteästi Hietasaaren vanhojen rakennusten tulevaisuuteen.

Eeva Vuorenpää, *Pyhä kevät* -dokumentin ohjaaja, kritisoi *Kalevan* kulttuurisivuilla oululaista kulttuuriväkeä välinpitämättömyydestä. Vuorenpää oli vierailut huvilassa ensimmäisen kerran kesällä 1991. Samalla hän sai kuulla, että huvila aiottiin purkaa seuraavana kesänä. Vuorenpään pyynnöstä purkutöitä luvattiin siirtää, jotta dokumentti ehdittäisiin kuvata. Hän kauhisteli kuntoa, johon huvila oli päästetty.

”Sen savupiippu oli romahtanut ja katoa oli lähes neliömetrin suuruinen aukko, josta sadevesi oli valunut sisään. Kaikesta näki, että huvila oli aikanaan ollut todella viehättävä. Esimerkiksi viitisen vuotta sitten se olisi varmasti vielä voitu korjata ja entistää. Jos Oulun kaupungin kulttuuritoimi olisi yleensä ollut kiinnostunut Tatu Vaaskiven merkityksestä ja hänen muistonsa vaalimisesta, sen olisi jo aikaa sitten pitänyt nähdä huvilan ainutlaatuisuus ja sen tarjoamat mahdollisuudet esimerkiksi kirjailijakodiksi.”¹²

Kuvatessaan dokumenttia kesällä 1991 Vuorenpää oli yrittänyt saada paikallisen median kiinnostumaan rakennuksen kohtalosta mutta turhaan.

”Hietasaarella paikalliset asukkaat pahoittelivat kaupungin kylmää ja tyyliä suhtautumista heille tärkeisiin Hietasaaren muisto- ja kulttuuriarvoihin. Epäilenpä, että lukuun ottamatta hietasaarelaisia, monikaan

oululainen olisi tuskin huomannut Vaaskiven huvilan katoamista, ellei olisi nähnyt sitä jouluna esitettyssä tv-ohjelmassa.”¹³

Kulttuurisivuilla käydyn debatin jälkeen keskustelu siirtyi yleisönosastoon. Siellä ehdotettiin huvilan rekonstruoimista valokuvien ja muistitiedon perusteella, ja Vaaskiven kotimuseon sijoittamista uusittuun rakennukseen. Rekonstruktion etuina esitettiin sen edullisuus ja tekninen helpous vanhan kunnostamiseen verrattuna.¹⁴ Kirjoittaja ei pitänyt eroa puretun alkuperäisen ja mahdollisesti pystytettävän uuden huvilan välillä periaatteellisesti merkittävänä. Kirjoittaja ei katsonut historiallisen arvon kärsivän, vaikka huvila rakennettaisiin uudestaan. Ratkaisuna rekonstruktio on ollut suosittu esimerkiksi toisessa maailmansodassa tuhoutuneiden historiallisten rakennusten palauttamisessa. Rekonstruktioita on arvosteltu epäaitoudesta, kaikkien mielestä uusi rakennus ei mitenkään voi korvata vanhaa. Toisaalta uudelleen rakentaminen voi olla ainoa mahdollisuus yrittää korvata kestävämpiä menetyksiä.

Otsikolla ”Hävetkää Oulun ns. kulttuurieliitti” kirjoittaja kritisoi kulttuuritoimeja ja paikallisia toimittajia, jotka eivät olleet reagoineet varoituksiin Vaaskiven huvilan purku-uhkasta.¹⁵ Toinen nimimerkillä ”Pettynyt kaupunkilainen” kirjoittanut osoitti samoin kritiikkiä kulttuuritoimelle, mutta viittasi tahtumien juurten ulottuvan kauemmaksi. Kirjoittajan mukaan Vaaskiven huvilan purku-uhka oli tullut yleiseen tietoon jo vuonna 1986, ja asiasta oli kirjoitettu *Kalevassa* sekä silloin että uudestaan kesällä 1989, mutta ilman näkyviä tuloksia.

”Kulttuuri-Hietasaaren (purku-)uhkasta ja Vaaskiven huvilan säilyttämisestä on kirjoitettu myöhempinäkin vuosina. Asiaa kiinnostuneet ovat yrittäneet vaikuttaa eri tavoilla mm. ilmaisemalla kantansa Hietasaaren kaavoituskyselyn yhteydessä viime syksynä. Kaikki turhaan.”¹⁶

Hieman myöhemmin nimimerkillä ”Takka-puutko taas loppu?” esiintynyt kirjoittaja kehotti kaupunkilaisia suremisen sijaan

kiinnittämään huomiota siihen, mitä Hietasaaresta olisi vielä pelastettavissa. Kirjoittajan mukaan Hietasaari huviloineen ja villiintyneine puutarhoineen oli säilyttämisen ja huolenpidon arvoinen miljö, jota ei pitäisi tuhota ”kuuskytlukulaisin päätöksin”. Kirjoittaja vertasi Hietasaaren vanhan osan tunnelmaa korkeine puineen ja kapeine teineen ja maalauksellisine pihapiireineen samoin Hietasaarella sijaitsevan Nallikarin uimaranta- ja matkailualueeseen, jonka vasta päällystetyt tiet ja uusi kylpylärakennus eivät viehättäneet silmää.

”Retkeni innoittamana soitin kaupungin vuokra-asuntotoimistoon ja kyselin mahdollisuutta vuokrata talo Hietasaaresta. Hetken hiljaisuuden jälkeen sanottiin sen olevan mahdotonta. Kun nykyinen vuokralainen lähtee, talo puretaan. Oulun kaupunki on siis lähtemässä jälleen kerran kokonaisen puutaloalueen hävittämiseen. Kansalaismielipiteellä ei ole tähän asti ollut mitään vaikutusta täällä, mutta ajat ovat nyt muuttumassa. Myös Oulussa on otettava huomioon ihmisten todelliset toiveet ja tarpeet. Pelastetaan edes Hietasaari ry. – toimintaan!”¹⁷

Kirjoittaja ihaili Hietasaaren vanhaa kaupunkikuvaavaa, hänen mukaansa siinä yhdistyivät esteettiset arvot ja kiehtova kulttuurihistoria. Hänen mukaansa kävelyretki alueella vanhoja pihapiirejä ja rakennuksia ihailien oli elämys, jota moderni alue ei voinut tarjota. Nimimerkki kannusti kaupunkilaisia toimimaan Hietasaaren puolesta. Saaren asukkaat olivat nousseet puolustamaan asuinalueitaan useita kertoja sitten 1900-luvun alun. Vastaavaa liikettä ei asukkaiden harvenneesta joukosta enää 1990-luvulla syntynyt. Julkinen keskustelu Vaaskiven huvilasta käytiin lähinnä ulkopuolisten toimesta.

Kyynisimpiin kuului nimimerkki ”MOT”. Hänen mukaansa Vaaskiven huvilaa vuokrannut yhteisö ei ollut saanut vuokrasopimusta uusittua toiveestaan huolimatta. Kirjoittajan mukaan huvilalla olisi ollut käyttöarvoa virkistyspaikkana, jos kaupunki olisi sallinut sen kunnossapitämisen. Rakennuk-

sen historiallisesta arvosta kirjoittaja ei ollut kiinnostunut.

”En tiennyt ennestään enkä tullut silloinkaan tietämään Vaaskivestä ... Vaaskivi on (nyt) varmaan tunnetumpi kuin jos mökki olisi vielä pystyssä.”¹⁸

Tusculum Hietasaarella – huvila Vaaskiven kirjeissä

Tatu Vaaskivi asui tätinsä Lyyli Niskasen huvilassa lähes kaikki elämänsä kesät ja kirjoitti siellä lyhyeksi jääneen uransa neljä laajinta teosta: F. E. Sillanpään elämäkerran, historialliset romaanit *Loistava Armfelt*, *Itsevaltias* ja keskeneräiseksi jääneen *Pyhä kevät*. Lisäksi tuotantoon kuului matkakirjoja ja runsaasti lehtiartikkeleita. Perustellusti voi väittää, että vinttikamari Mustaan-salmeen avautuvine näkymineen oli Vaaskivelle välttämätön kirjallisen työn kannalta. Kirjailija tarvitsi huvilan suhteellista eristyneisyyttä voidakseen täydelleen upota kirjoittamiseen. Vaaskiven kohdalla oli kyse intensiivisestä keskittymisestä, jonka aikana ulkoinen todellisuus pyyhkiytyi pois. Vapaahetkinään Vaaskivi hoiti puutarhaa ja teki kävelyretkiä saarella. Luontohavaintojaan hän raportoi väsymättä kirjeissään.¹⁹

Kamarinsa Vaaskivi sisusti tapansa mukaan tarkasti. Italian-matkalta tehdyt maalaukset, kirjat, historialliset kartat ja kynttilänvalo loivat kirjoittamiselle otollisen tunnelman. ”Oululainen Tusculumini” kuten Vaaskivi itse asian ilmaisi. Hietasaarella syntyneet lukuisat kirjeet antavat kuvan kirjailijasta yksin autiolla saarella, eniten hä-

12. Eeva Vuorenää 'Oulun kulttuuriväki ja Tatu Vaaskivi', *Kaleva* 12.1.1993.

13. Eeva Vuorenää 'Oulun kulttuuriväki ja Tatu Vaaskivi', *Kaleva* 12.1.1993.

14. Veikko T. Tiitto 'Rakennetaan Vaaskiven museo', *Kaleva* 19.1.1993.

15. Jouko Majjala 'Hävetkää, Oulun ns. kulttuurieliitti', *Kaleva* 15.1.1993.

16. Pettynyt kaupunkilainen 'Vaaskiven huvilan tuhoamista vastustettiin', *Kaleva* 15.1.1993.

17. Takkapuutko taas loppu? 'Vaaskiven talon jälkeen', *Kaleva* 17.1.1993.

18. MOT 'Vaaskiven muisto elää', *Kaleva* 20.1.1993.

19. Tatu Vaaskivi (1945) *Kutsumus kirjeitä vuosilta 1927–1942*, Martti Haavio (toim.), Porvoo: WSOY, 95–96.

nen huomiotaan sai huvilan puutarha ja sen pienet tapahtumat.²⁰ Naapurustossa kirjailijan ja hänen runoilijapuolisonsa Elina Vaaran kesänvietto sen sijaan herätti huomiota ja hyväntahtoista uteliaisuutta.

Henkilökohtaista kokemusta rakennuksesta on vaikea välittää muille. Kerrottuna sen merkitys muuttuu. Tatu Vaaskiven tapauksessa säilynyt laaja kirjeenvaihto avaa lukijalle kirjailijan Hietasaaren. Joskus paratiisimaisena joskus synkkänä ja yksinäisenä, saari, huvila ja puutarha muodostivat hänen kirjeittensä kehukset.

"Oulu 2.7.36 Elina Vaaralle

Nyt on kovin hämärää, mutta koetan kirjoittaa, sillä eikö totta: olet jo odottanut kirjettä minulta. Istun ikkunan luona siinä rembrandtilaisessa hohteessa, jonka länsitaivas täällä kehittää auringonlaskun ja aamun-koiton rajalla, silloin kun yö on syvin. Mutta nyt sulavat kuusten siluetit pilviin, taivas on harmaan tumma, puiden välistä välkkyy kaistale yhtä hämyistä vettä. Kaipaam iltei vanhaa romanttista kynttilänvaloa... Täällä ei luonnollisestikaan ole sähköä, ja kunhan tulee elokuu, saan viettää iltojeni kaihomie-lisen liekin hohteessa. Itse talokin on topeliaaninen. Tämä, jossa nukun ja teen työtäni, on ns. valkea kamari. Puuttuvat vain aaveet, sillä toistaiseksi en ole kuullut enkä nähnyt mitään hyperrealistista niiden parinkymmenen kesän kuluessa, jotka olen täällä viettänyt..."²¹

"Oulu 26.8.40 Elina Vaaralle

... Nyt, kun syksy on pimeä ja hiljainen ja koko Hietasaari on kuin mikäkin Böcklinin Kuolemansaari, täällä on kyllä kovasti kolkkoa, mikäli astuu askeleenkaan ulos. Mutta teen toiselta puolen juuri nyt ihmeen uutterasti kirjaani – tuo kellastuva maisema, mustanruskea vesi, tuulen ääni ja eläinten huudot ulkoa luovat semmoisen ajatusten muurin minun ja papereitteni ympärille..."²²

Pyhä Kevät -dokumentti kuvattiin Hietasaarella osin Vaaskiven huvilassa osin Kanniaisen huvilalla, joka oli paremmassa kunnossa, ja jota vielä asuttiin. Lyyli-tädin uskollista palvelijaa Kaisaa esitti Vaaskiven moni-

vuotinen huvilanaapuri. Nainen, jonka oman huvilan kaupunki oli lunastanut ja myöhemmin purkanut, kertoi Vaaskiven huvilasta, joka herätti haastatellussa muistoja, joissa Hietasaaren entisyys ja nykyisyys elivät rinnan.

"Sitten se Tatu meni naimisiin sen Elina Vaaran kanssa. Ja Elina Vaara istu siinä (laiturilla), niillä oli kaunis ryky ja siinä se valakonen vene. Ja se katto ko meri näky sinne. Ja äitillä jäi kaikki asiat tekemättä, ko se tykkäs hirviästi runnoista, ja se istu meijän rykyllä ja katto sitä Elinaa. Ja siihen tuli Kaarelan tätiki, toinenki hyväkäs, niillä jäi kaikki huusholliki tekemättä ko ne vahtas Elina Vaaraa, eiväkkä kehanneet mennä sen kans puhumaan.

...Ja Tatu huuti aina, että Terveisiä Kanniaisen-täti Helsingistä, terveisiä Päivää. Ja mäekin huusin, että päivää Tatu, mutta ei se mua katonukkaan, mää olin vielä liian lapsi. Ja sitten se kerran huusi, että Kanniaisen-täti: minä teen Sillanpäästä elämäker-ran. Ja niihän se tekikin sitten. Minä assuin vinttikamarissa, mulla oli ikkuna auki. Siinä oli pikkusen matkaa, oli yks talo siinä välissä ja sitten oli niitten vinttikamari ja ikkuna auki. Ja se konneen naputus kuulu aina siitä, yönki se kirjotti.

Se pelekäs sottaa, se ei voinu kaupungis-sa asua, niin se jäi talaveksi. Kyllähän se oli kylymä se huusholli... Ja Lyyli-tätiin piti tulla mukkaan ja Kaisan tietienki laittamaan ruokaa. Siellä se oli ja sinne se tais kuolla-kin. Joku kysy, että mihin se kuoli, niin minä sannoin, että minusta se kuoli pe-le-koon. Se oli liian semmonen... taiteilija, että se halus ellää..."²³

Kaupunki antoi vuodesta 1945 huvilapal-sitoille lyhyitä usein vain vuoden mittaisia vuokrasopimuksia. Tästä johtui, etteivät vuokralaiset uskaltaneet investoida omista-miensa rakennusten kunnossapitooon. Vuok-ralaisten lähdettyä uusia asukkaita ei enää otettu. Vaaskiven huvilan tavoin monet muut Hietasaaren rakennukset jäivät tyhjil-leen ja joutuivat ilkeivallan kohteiksi. Kau-punki purki huonoon kuntoon päästetyt huvilat kaikessa hiljaisuudessa. Rakennus-

ten mukana katosivat vuosikymmenien ajan huolella hoidetut puutarhat.

En minä usko, että sitä omenapuutakaan enää on, sehän kukkis nyt olis jo iso ja komia, tai nyhän ois jo omenoita. Enkä määhä sitä (omaa huvilaa) enää surrut, kun siellä revittiin jo ikkunat ja ovet kaikki, kun määhä en päässy enää sinne käymään. Niin kauan ko me päästiin, niin istuttiin ulukona ja juotiin kahvia. Ja sitten (kaupunki) ilimotti, että valitettavasti täytyy purkaa, että siitä tullee puistoalue. Niin aatella, se on kaikki pantu pois. Se oli valamis puisto. Ja minä oon sanonu kaupungille, että sielä on semmosia (taloja), joita te ette saa hävittää. Että pitää jäähä jotakin Hietasaaresta. ... Niin hävitettiin kaikki. Puut oli puoliksi kaatuneet, risuja joka paikka täynnä. Ei ollu mittään siistitty, oli vaan viety koko talo pois.”²⁴

Haastatellun puheessa kirjailija Vaaskivi kuuluu yhteen asumansa huvilan kanssa. Molemmat olivat liian hauraita, ne eivät kestäneet kovia aikoja joita joutuivat elämään. Kirjailijan kohtaloksi koitui yritys lievittää sodan aiheuttamaa ahdistusta saatavilla olleilla lääkkeillä. Huvilasta, joka oli tarjonnut kirjailijalle rauhallisen turvapaikan, tuli lopulta taloudellisista vaikeuksista ja huonosta terveydestä kärsineen Vaaskiven kuolinpaikka.

Huvilan tuhona oli vuoden 1969 asemakaava, jossa Mustansalmen rannat merkittiin puistoalueeksi.²⁵ Kaupungin lyhytnäköinen toiminta omistamiensa rakennusten suhteen viimeisteli työn. Haastateltu, joka oli viettänyt lähes kaikki elämänsä kesät Hietasaaresta, suri sekä kirjailijaa että huvilaa, joka oli säilyttänyt monia hänelle tärkeitä muistoja. Erityisesti hän ihmetteli kaupungin halua purkaa korjauskelpoisia rakennuksia, joiden tilalle ei kuitenkaan rakennettu luvattua puistoa. Hän oli saanut seurata läheltä nuoruutensa elävän kaupunginosan muuttamista hylätyksi ryteiköksi.

Tuuli kääntyy – Hietasaaren uusi elämä

Tapahtumasarja, sellaisena kuin se julkises-

sa keskustelussa ilmeni, herättää väistämättä kysymyksiä siitä, kuinka avoimia ja demokraattisia ne prosessit ovat, joissa rakennetun kulttuuriympäristön säilyttämisestä päätetään. Vaikutelmaksi jää, etteivät luotamushenkilöt tienneet, mistä he todella päättivät antaessaan rakennuksille purkulupia. Samoin kaupunkilaisten vaikutusmahdollisuudet näyttäytyvät hyvin rajoitetuilta. Mielenpitemen ilmaiseminen oli vapaata mutta sen vaikutukset jäivät vähäisiksi. Huolimatta siitä, että Hietasaaren alueen kulttuurihistorialliset arvot oli tunnustettu jo 1980-luvulla, jatkui rakennusten purkaminen 1990-luvulla. Vielä vuoden 1969 asemakaavaa laadittaessa Hietasaaren rakennusten arvostus oli yleisesti alhainen. 1990-luvulle tultaessa tilanne oli kuitenkin suuresti muuttunut. Yksityishenkilöt olivat valmiita kunnostamaan tyhjilleen jääneitä rakennuksia omalla kustannuksellaan. Rakennusten iän ja historian tuoma lisäarvo oli jälleen tehnyt niistä haluttuja asuinpaikkoja.

Rakennettu kulttuuriympäristö käsitteenä ei viittaa yksin ajallisesti kaukaiseen menneisyyteen. Viimeisen 30 vuoden aikana käsitys kulttuuriympäristöstä on laajentunut yksittäisistä kohteista käsittämään koko ihmisen muokkaamaan ympäristön. Myös kulttuuriympäristön säilyttämisessä näkökulma on siirtynyt yhtenäisiin ympäristöihin ja kokonaisuuksiin. Tämä laaja näkemys on jossain määrin heijastunut myös viranomaisen Hietasaaren rakennuskannasta tekemiin arvioihin. Viimeisimmässä vuoden 1999 asemakaavassa alueen historia kesähuvilaja asuinalueena otettiin huomioon ja hyväksyttiin osaksi saaren tulevaisuutta. Osa säästytneistä kesähuviloista päätettiin säilyttää. Vaaskiven huvilan kohdalla suunnan muutos tuli kuitenkin liian myöhään. Tämäkään

20. Vaaskivi viittaa todennäköisesti Ciceroon, jonka huvila sijaitsi lähellä Tusculumin kaupunkia. Vaaskivi (1945) 205–207.

21. Vaaskivi (1945) 95–96.

22. Vaaskivi (1945) 240.

23. Haastattelu, nainen s. 1919, 5.8.2005. Ulla Pohjamon arkisto.

24. Haastattelu, nainen s. 1919, 5.8.2005. Ulla Pohjamon arkisto.

25. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992 (1993).

päätös ei tosin ole turvannut kaikkien jäljelle jääneiden rakennusten tulevaisuutta. Useat sinänsä vaatimattomat mutta historiallista kokonaisuutta tukevat rakennukset ovat jääneet uuden kaavan tarjoaman suojan ulkopuolelle.

Kaupungilla ei ole vain yhtä historiaa vaan monia historioita. Kaupungin paikat ja tilat ovat muovanneet siellä asuvien ihmisten elämää yhtä lailla kuin ihmiset ovat muovanneet rakennettua kaupunkia. Hietasaaren historiassa asukkaat, suunnittelijat ja satunnaiset kesänviettäjä ovat kaikki omalta osaltaan muokanneet aluetta nykyisen kaltaiseksi. Puheissaan ja kirjoituksissaan keskusteluun osallistujat rakentavat Hietasaarta yhä uudestaan. Samalla saari on jättänyt jälkensä heihin jokaiseen. Myös Tatu Vaaskivi, jonka elämässä Hietasaarella oli keskeinen merkitys, jätti paikalle perintönsä, joka hänen jälkeensä alkoi jossain määrin elää omaa elämäänsä. Tässäkin tapauksessa rakennus muutti ihmistä ja ihminen rakennukseen liitettyjä merkityksiä.

Vielä purkamisensa jälkeenkin Vaaskiven huvila elää julkisissa ja yksityisissä keskusteluissa. Rakennuksen tyhjäksi jääneestä tontista on jopa muodostunut epävirallinen pyhiinvaelluskohde.²⁶ Jaettu suru hukatuista mahdollisuuksista koskettaa laajemmin Hietasaaren vanhojen rakennusten tilannetta. Toisaalta kokemus tapahtuneesta vääryydestä ja asiasta käyty keskustelu ovat yhdistäneet ihmisiä puolustamaan jäljellä olevien rakennusten arvoa.

Hietasaaren huviloita koskeneen julkisen keskustelun kiinnittyminen 1990-luvun alussa juuri Vaaskiven huvilaan vetää huomion

niihin rakennuksiin, joiden arvoista ei ollut mahdollista keskustella käytössä olleilla käsiteillä, tai joiden ilmaisemiseen ei tuntunut löytyvän sopivia argumentteja. Useimpien alueen rakennusten kohdalla toisin kuin Vaaskiven huvilan tapauksessa ei voitu vedota kansallisesti merkittävään henkilöön. Huviloiden arkkitehtoniset piirteet saattoivat tuntua vaatimattomilta rakennustaiteen merkiteksiin verrattuina. Alueen ja rakennusten historiallisesti kerrostunut luonne olisi kuitenkin mahdollista nähdä voimavarana.

Näkökulman moniäänisyys avaa vaihtoehtoisia näkemisen tapoja aiemmin kapeasta näkökulmasta kirjoitettuun kaupungin historiaan. Hietasaaren asema yhtä aikaa sosiaalisesti keskeisenä kaupungin paikana ja toisaalta sen reuna-alueena antaa uuden näkökulman koko kaupunkiin. Hietasaaren vanhat ja uudet rakennukset voivat toimia kaupungin muistina, jos niiden säilyttämät tarinat saavat äänen. Kaupunkitilan käyttäjien näkökulman esiin tuominen haastaa suunnittelu- ja viranomaislähtöisen näkemyksen kaupungista. Kaupunkitilaan liittyvien ristiriitaisten näkemysten esiin nostaminen tekee näkyväksi kaupunkitilan käyttöä sääntelevän vallan. Valtasuhteiden tekeminen näkyväksi kyseenalaistaa itsensä selvyyksiä ja antaa tilaa vaihtoehtoisille toimintatavoille ja historioidille. Historiallisen moniäänisyyden tulkinta avaa mahdollisuuksia vaihtoehtoisten toimintatapojen löytämiseen.

26. Haastattelu, nainen s. 1955, 13.7.2005. Ulla Pohjamon arkisto.

ESKO SALMINEN

Vuoden 1918 sota herättää lisää keskustelua

Marko Tikka arvosteli Historiallisessa Aikakauskirjassa 1/2008 Esko Salmisen teoksen *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Salminen kommentoi Tikan arviota.

■ Marko Tikka arvosteli tarkoitushakuisin ja kevein perustein teostani. Tällaisiin kirja-arvosteluihin ei kannattaisi vastata, ellei kyseessä olisi Historiallisen Aikakauskirjan kaltainen arvovaltainen foorumi. Jo kirjoituksensa alussa Tikka esittää väitteen, jonka mukaan minä olen oman teokseni alkajaisiksi tuonut esille sen, miten vuoden 1918 sota tulisi tulkita. Mihin tällainen väite tutkimukseni ”lähtökohdasta” perustuu? Entä toinen, vahvasti liioiteltu väite kirjan avoimesta poliittisesta asenteellisyydestä?

Olisin myös, Tikan kannanottojen mukaan, tuonut kirjani alussa esille ”lopullisen totuuden” vuoden 1918 sodasta ja näin nauhallannut tutkimukseni siihen! Kaikki nämä väitteet osoittavat, että Tikka ei ole lukenut kunnolla koko kirjaani – tai on vain katsellut siitä omiin leimaamistarkoituksiinsa sopivia kohtia. Sodan molempien osapuoltenhan, niin punaisten kuin valkoistenkin, lähtökohdat ja tavoitteet sekä sodan jälkikuva on pyritty tuomaan esiin massiivisesta

aineistosta mahdollisimman tasapuolisesti.

Olen aiemmin arvostanut Marko Tikkaa puolueettomana ja ammattitaitoisena tutkijana. Nyt Tikka kuitenkin sisällyttää kirjoitukseensa joitakin tyhjänpäiväiseen yliopistoliturgiaan kuuluvia heittoja. Niiden perusteella Tikka sitten syyttää teostani analyytisyyden puutteesta. Minkäänlaista analyysiä tutkimukseni tavoitteista, metodista, laajasta lähdepohjasta tai sisällöstä ei Tikka itse tarjoa. Liioin hän ei riittävästi ota huomioon esipuheessa esitettyjä työn metodologiaa ja tavoitteita eikä suhteuta niitä kirjan sisältöön.

Tikka ei myös mitenkään huomioi sitä, että julkista sanaa koskevassa mielikuvahistoriassani tarjotaan ensimmäinen perusselvitys tästä tutkimattomasta aihepiiristä aikavälillä 1917–2007. Tutkimusmateriaali käsittää ko. ajalta kirjallisuuden, lehdistön, politiikan ammattilaisten, valtion johtajien ja tutkijoiden tekstien analyysin. Materiaali perustuu näin maan arvovaltaisimpiin kirjoittajiin. Tekstien perusteella hahmotetaan pitkän aikavälin kuva sisällissodan vaikutuksesta myöhempiin kriiseihin, Suomen politiikkaan sekä kansalaisten mieliin 1918 sodan alkamisesta nykypäivään.

Tikkaa näyttää ärsyttäneen myös se, että olen arvostellut uusinta, sisällissotaa koskevaa tutkimusta siitä, että ko. töitä on paljolti tehty ”hävinneiden ehdoilla”. Joidenkin johtavien lehtien mukaanhan Suomessa on paljolti päässyt vallalle ”punertava puolitus” sisällissodasta. Ilman erityistä tutkimustakin on helppo havaita esimerkiksi se, että mediassa on nyt sodan 90-vuotismuiston yhteydessä esitetty laajasti valkoisten tekemiä surmia, sotaa edeltäneen ja sen ai-

kaisen punaisen terrorin jäädessä vähemmälle huomiolle. Tässä tietysti todettakoon, että tutkimus ja media voivat vapaassa maassa valita suvereenisti aiheensa ja tavoitteensa myös vuosien 1917–1918 kohdalla.

Kritiikkini on lisäksi koskenut sitä, että yli 36 000 uhria vaatineen väkivaltaisen kapinan syistä ja arvopohjasta on viime aikoina yleensä vaiettu. Esimerkiksi Martti Häikiö on huomauttanut *Helsingin Sanomissa*, 6.4.2008, että vuoden 1918 sodan historian käsittely on alkanut usein vasta siitä, kun

SDP:n aloittama punakaartien hyökkäyssota kääntyi perääntymiseksi ja tappioksi, ja sodan aloittajista eli laillisen hallituksen vastaisen kapinan tekijöistä tuli sodan uhreja.

Lisäksi on pyritty vaikenemaan siitä, että valkoisten voitto pelasti Suomen itsenäisyyden, kansanvallan ja samalla parlamentarismien. Nämä seikathan useat johtavat historian tutkijat ja SDP:n omat johtavat poliitikotkin ovat eri yhteyksissä ja eri aikoina tunnustaneet.

JUKKA LINDSTEDT

Tarkennus

Heikki Ylikangas vastasi Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 1/2008 Pasi Tuunaisen kirja-arvioon (HAik 4/2007). Jukka Lindstedt tarkentaa häneen kohdistuvia väitteitä.

■ Ripeäliikkeisenä miehenä Ylikangas käytti vastineensa yhteydessä tilaisuutta hyväkseen heitelläkseen piikkejä myös suuntaani. Ylikankaan suuhuni laittamalla pohdiskelulla, jonka muka olisin esittänyt 5.12.2007 pidetyssä seminaarissa, ei kuitenkaan ole mitään yhteyttä seminaarissa pitämäni alustuksen kanssa enkä ole sellaista muuallakaan esittänyt.

Ylikangas ilmoittaa minun väitelleen rikosoikeudessa, ei siis oikeushistoriassa.

Oppiaineiden rajat eivät tiedekunnassamme olekaan kovin jyrkät. Tällä kertaa Ylikankaan muisti kuitenkin pettää. Vastaväittäjänäni toimineen oikeushistorian professori Jukka Kekkonen lausunnon mukaan kirja kuuluu ”olennaisimmilta osiltaan” oikeushistorian alaan. Arvosanalautakunta otti lähtökohdaksi oikeushistorian oppiainekohtaisen arvosanakäytännön ja totesi, että kirjassa on myös selkeitä kriminologisia, oikeus-sosiologisia ja rikosoikeudellisia painotuksia. Arvosanalautakunnan muodostivat professorit Eero Backman, Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas. Mainittakoon vielä, että kirjani laajasti HAik 3/1999:ssä esitelleen Heikki Halilan mukaan työ on oppiaine-luokitukseltaan ja sisällöltään oikeushistoriallinen.

Mitä itse asiaan eli kesän 1944 tapahtumiin ja Ylikankaan niitä koskeviin tulkintoihin tulee, esitän arvioni niistä toisessa yhteydessä.

SEPPO HENTILÄ

Pitkät jäähyväiset Saksan kysymykselle

Heinrich-August Winkler sanoo, että historioitsijan on osattava kertoa, miksi, ja ennen kaikkea miten, kaikki oikeastaan tapahtui. Mutta vieläkö siihen tarvitaan 1200-sivuista kansallista suurenkertomusta? Eikö sellaisten aika ole jo ohi? Professori Seppo Hentilä toteaa arviossaan, että Winklerin suurteos onnistuu torjumaan tämänsuuntaiset epäilyt. Hentilän mielestä se on vuosituhantemme alun merkittävin Saksan historian yleisesitys.

■ Saksa oli viime vuosisadalla levoton valtakunta. Poliittinen järjestelmä vaihtui neljä kertaa: 1918, 1933, 1945 ja 1990 – viimeksi tosin väkivallattomasti ja vain osassa Saksaa, kun DDR sulautui kylmän sodan päätteenä Saksan liittotasavaltaan. Berliinin Humboldt-yliopiston emeritusprofessorin Heinrich August Winklerin mukaan Saksan rauhattomuus johtui siitä, että se ei ollut niin kuin ”länsi”, Englanti tai Ranska. 1800-luvulla Saksa lähti kulkemaan omaa erillistietään ja ylenkatsoi pitkään lännen poliittista kulttuuria.¹

Saksan erillistie (*Sonderweg*) ei Winklerin mukaan suinkaan tarkoita sitä, että jonkin maan, Englannin tai Ranskan – tai yleisemminkään ”lännen” – historiallinen kehitys olisi sellaisenaan jokin ideaalimalli tai ”normaalitie”. Mutta ”länsi” on hänen mielestään

olemassa selvästi tunnistettavana arvoyleisönä, jonka juuret juontavat Yhdysvaltain itsenäisyysjulistukseen 1776 ja Ranskan valtakumoukseen 1789. Tästä poliittisesta kulttuurista, lännen arvoyleisöstä, Saksa sanoutui 1800-luvulla tietoisesti irti. Siksi se, kuten Winkler tiivistää, myöhästyi kaksinkertaisesti: ensin kansallisvaltion luomisessa ja sitten demokratian vakiinnuttamisessa.

Ratkaiseva askel erillistielle tehtiin Frankfurt am Mainissa 1848–49 pidetyssä Saksan kansalliskokouksessa. Siellä ei kyetty perustamaan ”länsieurooppalaista” liberaalia kansallisvaltiota. Päinvastoin Saksassa tapahtui aristokraattisen eliitin ”vallankumous ylhäältä”. Saksan yhdistivät ruhtinaat, jotka perustivat 1871 Preussin johdolla autoritaarisen keisarikunnan. Miksi näin tapahtui? Winklerin vastaus on tiivistäen tämä: Teollistuminen ei luonut Saksaan itsetietoista porvaristoa, jolla olisi ollut omaa poliittista kunnianhimoa. Se peri arvonsa ja asenteensa pääosin vanhalta aristokratialta. Näin Saksasta puuttui lähes tyystin se dynaaminen yhteiskunnallinen voima, joka Englannissa, Yhdysvalloissa ja ehkä hieman vähemmässä määrin myös Ranskassa toimi moottorina, kun teollistuva yhteiskunta modernisoitui.

1. Heinrich August Winkler, *Germany: The Long Road West*. Oxford University Press, Oxford. First Volume 1789–1933, 2006, 599 s.; Second Volume 1933–1990, 2007, 600 s. Kääntänyt Alexander Sager (saksankielinen alkuteos *Der lange Weg nach Westen*. C. H. Beck Verlag München, Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, 1999; Bd. 2: Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung, 2000).

Vallankumous ylhäältä

Saksan keisarikunnasta tuli Winklerin mukaan merkillinen sekoitus: yhtäältä se oli erittäin korkealle kehittynyt teollinen ja teknisesti innovatiivinen kapitalismi, mutta toisaalta yhteiskunnan henkistä rakennetta dominoivat vanhat, feodaaliajalta peräisin olevat instituutiot, arvot ja elämäntavat. Saksan poliittisen modernisoitumisen jälkeensäjäneisyyden ja suhteellisen nopean taloudellisen edistyksen välinen kulu ja epäsuhta oli ammottava.

Siitä aiheutunut jännite synnytti jatkuvasti sisäpoliittista levottomuutta, se teki Saksan poliittisesta järjestelmästä epävakaa ja valtakunnan ulkopoliitikasta hyökkäävän. ”Lännessä” porvaristo taisteli feodaalista aristokratiaa ja sen luomaa autoritääristä valtiota vastaan. Tällaista klassista porvaristoa ei Saksan historia tunne. Teollistuminen – joka Englannissa ja Yhdysvalloissa oli poliittisia oikeuksia vailla olevan porvariston alkuperäinen saavutus – oli Saksassa ”vallankumous ylhäältä”... Koska Saksan porvaristo oli alusta lähtien porvaristoa vain valtaapitävien, erityisesti Preussin aristokratian armosta, se ei koskaan esittänyt mitään omia poliittisia valtavaatimuksia. Päinvastoin Saksan porvaristo alistui poliittisesti, sosiaalisesti vanhalle feodaaliselle kerrokselle, jonka olisi Englannin esimerkin mukaan pitänyt olla porvariston vastustaja.

Saksan kansallisen liikkeen suhteesta oman maan historiaan ja kulttuuriin tuli miltei irrationaalilla tavalla epäkriittinen. Sivustysporvaristo vakuuttui siitä, että keisarikunnan perustuslaillinen monarkia ja kansleri Otto von Bismarckin luoma patriarkaalinen sosiaalivaltio olivat Saksalle siunaukseksi. Vahva, puolueiden yläpuolella oleva valtioauktoriteetti, arvostettu ja tehokas virkakoneisto sekä ylhäältä päin tehdyt reformit turvasivat parhaiten yhteiskuntarauhan. Saksalaiset uskoivat, että heidän oman kulttuurinsa, tieteensä ja taiteensa saavutukset olivat korkeammalla tasolla kuin Ranskan tai Englannin.

Ylemmydentunne ja voitonvarmuus olivatkin ensimmäiseen maailmansotaan saakka Saksan erillisten kulmakiviä. Kun suurvaltojen herruuskilpailu elokuussa 1914

puhkesi maailmansodaksi, Saksa päätti lopullisesti ratkaista kilpailun lännen kanssa voitokseen. Mutta ”varma voitto” kääntyi katkeraksi tappioksi ja keisarikunta luhistui marraskuussa 1918. Maailmansodan voittajat sanelivat Versailles’n rauhansopimuksen ehdot, joita Saksassa pidettiin yleisesti nöyryyttävinä ja rauhaa häpeärauhana. Loukattu kansallistunto kääntyi kohtalokkaalla tavalla sisäänpäin ja suuntautui menneisyyteen. Vahva valtakunta sortui, mutta sen idea säilyi.

Winkler panee suuren painon valtakuntamyytille, joka tarkoitti haavetta yhdestä yhtenäisestä Saksan valtakunnasta. Bismarckin ratkaisu, Itävallan jättäminen keisarikunnan ulkopuolelle, oli perustaltaan piensaksalainen. Suursaksalainen ratkaisu, jossa myös Itävalta olisi ollut mukana, ei ollut 1871 poliittisesti mahdollinen. Kun siten Hohenzollernien ja Habsburgien keisarikunnat olivat 1918 sortuneet, kaikki merkittävät poliittiset ryhmät äärioikealta ääri-vasemmalle niin Saksassa kuin Itävallassakin kannattivat kukin omista lähtökohdistaan suursaksalaista ratkaisua. Itse asiassa sosialistit ajoivat sitä kaikkein innokkaimmin. Vain voittajavaltojen *veto est* ”suursaksalaisen” tasavallan muodostumisen saksankieliseen Eurooppaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

Weimarin tasavallasta tuli monien saksalaisten kaipaaman vahvan valtion täysi vastakohta. Sen perustuslakiin ympätty parlamentaarinen demokratia ei kerta kaikkiaan näyttänyt sopivan Saksalle. Selitys löytyi jälleen Saksan erillistiestä. Kriittisiä ääniä esiintyi Weimarin tasavallan aikana vähän ja niitä kuuntelivat harvat. Liberaali yhteiskuntafilosofi Max Weber puhui 1920-luvun alussa saksalaisen porvariston ”feodalisoitumisesta”, joka sai ensin Preussin ja myöhemmin Saksan keisarikunnan virkakoneistossa, oikeuslaitoksessa, armeijassa ja koululaitoksessa vahvat institutionaaliset puitteet. Feodalisoitumisella Weber tarkoitti tiettyjen esiteollisen ajan arvojen ja mentaliteettien periytymistä vanhalta eliitiltä porvaristolle. Itse asiassa Weberinkin tulkinta pohjautui Sonderweg-tyyppiseen ajatteluun, mutta toisin kuin Weimarin tasavallan kon-

servatiiviset historioitsijat, hän piti Saksan kehityksen poikkeavuutta sen onnettomuuksien syynä.

Demokratian heikkoudesta hyötyivät tasavallan vastustajat: kansalliset konservatiivit ja pian myös kansallissosialistit. He käyttivät häikäilemättä saksalaisten kolhiintunutta ylemmyydentuntoa revansistisen ulkopoliittikkansa perusteluna. Jos jokin Saksan älymystöä ja Hitleriä yhdisti, se oli valtakuntamyytti. Vuonna 1938 Hitler teki haaveesta totta ja liitti Itävallan valtakuntaan, mutta siitä valtakunnasta ei tunnetusti tullut pitkäikäistä.

Erillistietä kolmanteen valtakuntaan

Vuoden 1945 katastrofin jälkeen erillistiestä haettiin selitystä Saksan sortumiselle kansallissosialistiseen diktatuuriin. Tulkintamalli pysyi samana, vain sen etumerkki vaihtui. Erillistie näyttäytyi nyt jatkuvien onnettomuuksien sarjana, jonka päässä odotti vuoden 1933 musta aukko. Itse asiassa koko edeltävä Saksan historia 1800-luvun alusta lähtien muodostui tällä tavoin ”kolmannen valtakunnan” eräänlaiseksi esihistoriaksi.

Kriittiseen Sonderweg-tulkintaan perustuvasta historiankäsitelmästä tuli 1960-luvulla liittotasavallan vasemmistoliberaalin ja sosiaalidemokraattisen nuoren älymystön historiallisen itseymmärryksen kulmakivi ja keskeinen historiapolitiittinen argumentti. Tuon sukupolven johtavia tulkkeja olivat Jürgen Habermas ja Ralf Dahrendorf. Siihen lukeutui myös nuorten historioitsijoiden ryhmä, joka alkoi kutsua omaa lähestymistapaansa yhteiskuntahistorialliseksi (*Gesellschaftsgeschichte*) ja menetelmäänsä historialliseksi yhteiskuntatieteeksi. Ryhmän kaksi kansainvälisesti tunnetuinta edustajaa ovat 1960- ja 1970-luvulla Bielefeldin yliopistossa vaikuttaneet Hans Ulrich Wehler ja Jürgen Kocka. Samaan ryhmään kuuluu myös historioitsija Heinrich August Winkler. Poikkeuksellisen laajassa tuotannossaan hän on käsitellyt kansakunnan ja demokratian suhdetta Saksassa sekä 1800-luvulla että erityisesti Weimarin tasavallan aikana.²

Sonderweg-tulkinnasta tuli 1960-luvulla tärkein Saksan liittotasavallan ammattihis-

torioitsijakuntaa jakava tekijä. Jako oli selkeästi poliittinen. Sonderweg-tulkinnan vastustajat sijoittuivat pääosin porvarillisen kentän oikealle laidalle, kannattajat puolestaan olivat liberaaleja ja vasemmistolaisia. Niin sanotussa Historikerstreitissa 1986–87 ne historioitsijat, jotka kannattivat Ernst Nolten keskeistä väitettä (juutalaisvainot olivat Saksan historiassa poikkeus, ei-saksalainen vaan pikemminkin ”aasialainen teko”), eivät tietenkään hyväksyneet myöskään Sonderweg-tulkintaa.

Erillistieteesin arvostelijat vastustivat kiihkaasti etenkin väittämää, jonka mukaan Saksan historia olisi kohtalon lailla ja ennalta määrättyä jatkunut Preussista kolmanteen valtakuntaan. Vuoden 1945 jälkeen varsinkin konservatiiviset historioitsijat olivat koettaneet todistaa, että Hitler oli Saksan historiassa poikkeus, onneton työtapa-urma, ja kolmas valtakunta tässä mielessä on ollut itse asiassa Saksan ainoa ”Sonderweg”.

Ongelmallisena arvostelijat ovat pitäneet myös käsitettä länsi. Käytännössähän sillä tarkoitetaan Ranskaa ja Englantia, joihin Saksa alituisesti verrataan. Jotta Saksan kehitys voitaisiin määritellä poikkeavaksi erillistieksi, tulisi Englannin ja Ranskan kehityksen olla ”normaalialia”. Pelkästään näiden kahden länsimaan väliset erot olivat niin suuret, ettei mitään normaalialia tai ”tyypillistä” historiaa voi tietenkään olla olemassa. Saksan onnettomuuksien ymmärtäminen erillistieksi, jolta oli nyt palattu, oli Winklerin mukaan hänen sukupolvensa länsisaksalaisille henkisesti erittäin tärkeä asia. Saksan erillistien tunnustaminen merkitsi katumusta ja valmiutta hyvitykseen, paluuta vuosisatojen mittaiselta harharetkeltä. Tämä auttoi saksalaisia jälleen nousemaan vapautta ja rauhaarakastavien eurooppalaisten sivistyskansojen joukkoon. Se loi myös perustan kolmannen valtakunnan rikosten

2. Heinrich August Winkler, *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918–1924; Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924–1929; Der Weg in die Katastrophe. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1929–1933.* Dietz, Berlin-Bonn 1983, 1984, 1987.

avoimelle käsittelylle ja yleisemminkin selaiselle politiikalle, joka otti tietoisesti vaarin vuoden 1945 opetuksista.

Saksan onneton Sonderweg päättyi siis Winklerin mukaan vuoteen 1945; silloin Neuvostoliitto ratkaisi radikaalilla tavalla Elben itäpuoleisen ongelman Saksan historiassa. Saksan liittotasavalta omaksui vuoden 1949 jälkeen nopeasti entisten läntisten vihollistensa poliittisen kulttuurin. Siitä tuli ensimmäisenä saksalaisena valtiona vahva demokratia ja kiinteä osa länttä. Integroitumista vauhditti kylmän sodan syttyminen; länsi tarvitsi kommunismin torjumiseen vahvaa Länsi-Saksaa. Liittotasavallasta tuli pian sekä Naton jäsen että yhdessä Ranskan kanssa nykyisen Euroopan unionin edeltäjien kantava voima.

Winklerin mukaan se, että Saksan liittotasavalta otti vastuun uuden eurooppalaisen yhteisömallin rakentamisesta, tarkoitti luopumista vanhakantaisesta nationalismista. Sen korvasi uudenvuorokantainen ”postnationalistinen” ajattelumalli, joka kiinnittyy yhteisiin eurooppalaisiin arvoihin. Silti liittotasavalta kirjasi perustuslakiinsa Saksan jälleenyhdistämisen. Winkler sanoo, että sen länsi kuitenkin oli velkaa Itä-Saksaan rautaesiripun taakse jääneille maanmiehilleen, vaikka kautta kylmän sodan jälleenyhdistyminen oli pelkkä kaukainen poliittinen utopia. Kun utopiasta tuli 1990 yllättäen totta, Saksa teki kaikkensa torjuakseen epäilyt, että se aikoo kohottaa poliittista profiliaan niin, että se vastaisi paremmin valtakunnan uutta kokoa. Saksan paluu Euroopan keskusta ja pääkaupungin siirto Reiniltä Spreelle, Bonnista Berliiniin, oli joka tapauksessa geopolittisesti laajakantoinen ratkaisu. Itä sai Euroopassa ilmansuuntana enemmän painoa. Berliinistä tuli jälleen, kuten se oli ollut 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, Itä- ja Länsi-Euroopan välisten yhteyksien tärkein välittäjä. Tämä rooli vahvistui vuonna 2004 toteutuneen Euroopan unionin niin sanotun itälaajentumisen ansiosta.

Vaikka Saksan Sonderweg oli Winklerin mukaan päättynyt vuoden 1945 perikattoon, Saksan kysymykselle voitiin jättää lopulliset jäähyväiset vasta vuonna 1990. Kun Saksa yhdistyi, se tapahtui jälleen piensaksalaisel-

ta pohjalta. Itävallan mukaantulo oli niin täydellisesti menettänyt historiallisen merkityksensä, ettei se noussut esiin edes teoreettisena vaihtoehtona. Winkler sanoo, että samoin oli käynyt myös vanhakantaiselle nationalismille; sen oli korvannut Saksan uusi postnationalistinen vastuu yhteisen eurooppalaisuuden rakentamisesta. Winkler puhuu jopa saksalaisten velvollisuudesta kehittää uusia kansakunnan ja kansallisvaltion ylittäviä ratkaisumalleja esikuvaksi koko Euroopalle. Sen saksalaiset ovat velkaa edellisten sukupolvien pahoista töistä.

Saksan ja Puolan välinen historiapolitiittinen nahistelu, joka on viime vuosina vain entisestään kiihtynyt, on kuitenkin selkeä osoitus siitä, että tällä ulottuvuudella ”Saksan-kysymys” elää ja voi hyvin. Viimeksi vuosi sitten poliisi joutui rauhoittelemaan puolalaisnuoria, jotka olivat tulleet varta vasten Berliiniin protestoimaan Saksan ns. itäalueilta toisen maailmansodan päätteeksi karkotettujen saksalaisten kohtaloita käsittelevää näyttelyä vastaan. Puolan silloinen äärikansallismielinen hallituskin toi julkisuuteen närkästyksensä sen vuoksi, että karkotetuista haluttiin Saksassa tehdä toisen maailmansodan uhreja. Tätä taustaa vasten voi kyllä väittää ja jopa ennustaa, että historiapolitiittisena kiistanaiheena Saksan-kysymykselle ei voida jättää jäähyväisiä vielä pitkään aikaan.

Winklerin suurkertomus kestää

Historian yleisesitys on genre, joka ei totta vie ole niitä helpoimpia, saati palkitsevimpiä. Winklerin johdonmukainen erillistietulkinna antaa Saksan historialle vahvan jännitteen. Sekä ”länsi” että ”Saksan erillistie” ovat Winklerin tarkastelutavassa reaalihistoriasta tehtyjä suuripiirteisiä teoreettisia yleistyksiä. Hän sanoo, ettei hän pyri kirjoittamaan ”kokonaishistoriaa”, koska se olisi käytännössä yhdessä teoksessa mahdotonta, vaan ”probleemihistoriaa”, jonka avainkysymys on demokratian ja kansakunnan suhde Saksassa 1800- ja 1900-luvulla. Vertailun vuoksi voi lukea Winklerin kollegan Hans Ulrich Wehlerin Saksan historian ”totaalihistoriaksi” tarkoitettua teosta *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Siitä on tähän

mennessä ilmestynyt neljä 800-sivuista nideä, ja tekijä on päässyt vasta vuoteen 1949. Viides nide on ilmoitettu tulevaksi vielä tänä vuonna.³

Omaa lähestymistapaansa Winkler kutsuu ”diskurssihistoriaksi”. Hänen tarkastelunsa kohteena ovat ihmisten historiakäsitykset, joilla he ratkaisevissa valintatilanteissa tekojaan motivoivat. Hänen mukaansa historiakäsitykset ovat aina kiistanalaisia, ja sen vuoksi ne myös ovat alituisen diskurssin kohteena. Winklerin käsittelemät diskurssit ovat poliittisen eliitin poliittisia diskurssseja. Syviä yhteiskuntahistoriallisia rakenteita hänen käsittelytapansa ei tavoita, eikä se ole ollut hänen tavoitteensakaan.

Aikoinaan historioitsijat halusivat kertoa tapahtumista yksinkertaisesti sellaisina kuin ne ovat olleet. ”Hitlerin jälkeen historiaa ei ole enää voitu kirjoittaa niin”, Winkler sanoo. On osattava kertoa, miksi, ja ennen kaikkea *miten*, kaikki oikeastaan tapahtui. Mutta vieläkö siihen tarvitaan 1200-sivuista

kansallista suurkertomusta? Eikö sellaisten aika ole jo auttamatta ohi? Winklerin suurteos onnistuu torjumaan tämänsuuntaiset epäilyt. Se on kiistatta vuosituhantemme alun merkittävin Saksan historian yleisesitys. Tämä on tunnustettava, sillä Winklerillä on poikkeukselliset kertojan lahjat. Hän kykenee tarjoamaan varteenotettavan vastauksen suurimpaan Saksan historiaa askarruttavaan mysteeriiin: kuinka Saksasta on tullut Saksa? Kuinka kansakunnasta, joka oli kaksisataa vuotta pilkannut ja ylenkatsonut demokratiaa, ja jonka tunnolla oli maailmanhistorian julmin rikos, saattoi niin pian vuoden 1945 jälkeen tulla nykyisen eurooppalaisen demokratian lujin linnake?

On aivan erinomainen asia, että Heinrich August Winklerin suurteoksesta on nyt saatu myös englanninkielinen laitos. Teoksen kääntäjä Alexander Sager, joka itsekin on huomattava historioitsija, on onnistunut välittämään kirjoittajan äänen käännökseensä todella ihailtavalla tavalla.

Identifikaation jäljillä

Johanna Wassholm: Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835. Åbo 2008. 277 s.

On line: <http://bibbild.abo.fi/ediss/2008/WassholmJohanna.pdf> (277 sivua).

■ Johanna Wassholm väitteli Åbo Akademin yleisen historian oppiaineessa tammikuussa 2008 teoksellaan *Svenskt, finskt och ryskt*. Kirjoittaja on toiminut tohtorikouluttavana monitieteisessä Identiteettien synty, näkyvyys ja muuttuvuus -tutkijakoulussa. Tutkimus käsittelee mielenkiintoisesti yksilön näkökulmasta kansallisia ja kielellisiä identiteettejä sekä identifikaatiota, joka toimii työssä tärkeänä ”analyyttisenä työkaluna”. Tässä muodossa identifikaation käyttö on uudenlaista, vaikka esimerkiksi Lars Geschwind (Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet, Uppsala 2001) ja Mattias Legné (Fädernes-

landets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige, Borgå 2004) ovat hyödyntäneet käsitettä omissa väitöskirjatöissään.

Tutkimustehtävä on ollut monin tavoin kunnianhimoinen, koska keskiössä oleva henkilö, venäjän kielen lehtori, aktiivinen kirjoittaja ja kirkkoherrana Pietarissa toiminut E. G. Ehrström (1791–1835) ei loppujen lopuksi kovinkaan usein eksplikoinut käsityksiään kyseisistä seikoista. Tämän lisäksi tutkimuksessa käytetyt alkuperäisaineistot ovat varsin eritasoisia ja eri tarkoituksia varten tehtyjä. Wassholm pystyy suurelta osin muuttamaan haasteellisen aineistonsa edukseen ja näin saavuttamaan uusia tuloksia. E. G. Ehrström nautti aina 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille arvostusta suomalaisuusharrastustensa ansiosta. Sittemmin hän putosi aihepiirin tutkimusten lehdistä mitä ilmeisimmin Wassholminkin havaitseman venäläismyönteisyytensä vuoksi.

Tekijä tuntee monipuolisesti kansainvälistä nationalismiin ja identiteetteihin liittyvää kirjallisuutta. Hän osoittaa, kuinka aiemmassa tutkimuksessa

on voimallisesti keskitytty kollektiivisen yksikön, kansan, tarkasteluun. Näin Wassholmin valtavirrasta poikkeava näkökulma nousee arvoiseensa rooliin. Sitä vastoin Suomen 1800-luvun alkua käsittelevän ”yleisen” historian tutkimuksen esittely on jätetty sangen kauas tästä ns. kansainvälisestä kirjallisuudesta; näiden tutkimusten havaintojen tiukempi yhteen nivominen tai ainakin niiden välisen hajuraon pienentäminen olisi ollut paikallaan, sillä pohjoismaisen tutkimustilanteen ja tutkimuskohteelle läheisten aikaisten käytäntöjen tuntemus ja tunnistaminen on sekkin tärkeää.

Tekijä kirjoittaa melko vähän tutkimusmenetelmistään sekä siitä, millaisina hän näkee aineistonsa rajoitteet. Mikrohistoria ja käsitehistoria ovat historian aloista keskeisimmät metodiset apuvälineet, vaikka kirjoittaja tunnustautuukin tässä asiassa viisaasti eklektistiksi. Kovin syvälle edellä mainittujen alojen perusteisiin ei sukella, vaikka keskeisiä auktoriteetteja mainitaankin.

Wassholm tekee kautta linjan kiinnostavaa käsiteanalyysiä, ja yksilöllisen kokemuksen kautta tarkasteltuna kysymykset nationalismista ja yksilön identifikaatiosta näyttäytyvät

uudenlaisina, kun ne yhdistetään laajoihin konteksteihin. Tekijä on myös käynyt rajaa historian tutkimuksen kesto-suosikkiin eli perinteiseen elämäkerralliseen tutkimukseen, kuitenkin genren arvoa väheksymättä. Itse asiassa hän olisi voinut hyödyntää voimakkaammin tietämystään päähenkilön perhetaustasta ja sen mahdollisesta vaikutuksesta tutkimuskohteen ajatteluun ja toimintaan.

Kirjoittaja kuljettaa ansiokkaasti rinnakkain yleistä historiallista kehitystä ja oman tutkimuskohteensa elämää. Tietyllä tavalla valittu linja on ollut välttämätön, koska varsinkin ensimmäisessä varsinaisessa käsittelyluvussa (Nationen: politik eller kultur?) aineisto on sen verran hajanainen ja osin vähäisenlainen, että kontekstien korostaminen on välttämätöntä eteenpäin pääsemiseksi. Wassholm selvää haasteesta, vaikka esimerkiksi Ehrströmin päiväkirjamerkinät tapahtumista Hämeen maaseudulla vuonna 1811 kuvataan sangen yksityiskohtaisesti. Osin jopa fragmentaariselta vaikuttavaa ja siis kovin erilaisiin tarkoituksiin laadittua aineistoa on tavallisesti osattu "jatkaa" niin konteksteja luovalla kirjallisuudella, monenlaisilla muilla aineistoilla kuin erilaisilla työtä tukevilla muilla aikalaisteksteillä. Silti nimenomaan pohjoismaista näkökulmaa olisi voitu toisinaan lisätä. Esimerkiksi käy vaikkapa sivun 54 maininta traditionalismista, johon lisävalaistusta toisi talonpoikien näkökulma Ehrströmin romantiikan sävyttämien lausuntojen rinnalle. Tuolloin monien säätyläisten

vahingollisena pitämä perinteistä kiinnipitäminen muuttuisi mitä suurimmassa määrin strategiseksi valinnaksi, joka osoittaisi talonpojat kaikkea muuta kuin tyhmiksi ja itsepäisiksi.

Työn kenties kaikkein mielenkiintoisin luku on luku "Språket i nationen", jossa Wassholm muun muassa osoittaa, kuinka Ehrström tarkasteli ruotsin kielen asemaa Ruotsin valtakunnasta Venäjän alle siirtyneessä Suomessa paljon aiemmin kuin moni aikalaisensa. Tässä luvussa romantiikan ajatusten yhdistäminen suomalaiseen (Ehrströmin) todellisuuteen sekä edellä jo viitattu "lähteiden jatkaminen" onnistuvat mainiosti. Päähenkilön erilaiset mielipiteet kielen merkityksestä identiteetille hänen oman elämänsä eri vaiheissa esitetään varmasti ja vakuuttavasti; erityisen kiinnostava on Ehrströmin jokseenkin halveksuva suhtautuminen saksalaisiin identifioituneisiin venäjänruotsalaisiin. Samoin tärkeä on keskustelu monikielisuuden eduista ja "sekakielisuuden" vaaroista. Tuossa vaiheessa Pietariin kirkkoherraksi siirtyneen Ehrströmin puheissa kaikui romantiikan filosofien ajatusten lisäksi (vai peräti sijaan?) pragmaattinen huoli siitä, ettei huonosti edes yhtä ainoaa kieltä osannut henkilö ymmärtäisi ja sisäistäisi kristinopin perusopinkappaleita, jotka puolestaan liittyivät aivan olennaisesti seurakunnan paimenen arjen työhön.

Johanna Wassholm pystyy yhdistämään päähenkilönsä osaksi suurempaa kokonaisuutta sekä osoittaa kansallisen ja kielellisen identifika-

tion monet ulottuvuudet. Yksilön toiminnan tilanteenmuokkaisia ratkaisuja, joita Ehrströmin elämässä oli riittämiin, hän kutsuu hyvin perusteiden oppotunneiksi. Kirjoittaja perustelee valitsemansa näkökulman ja tehtävänrajauksensa ja toteuttaa niiden mukaisesti tutkimustehtävänsä. Svenskt, finskt och ryskt piirtää mielenkiintoisen kuvan murrosajan miehestä ja hänen aikakaudestaan. Teoksen kiinnostavuutta lisää entisestään sen osuminen Suomen ja Ruotsin eroamisen 200-vuotisjuhlan aikoihin. Yksityiskohtana mainittakoon, että Ehrström kirjoitti pian Suomen Venäjään liittämisen jälkeen kontrafaktuaalisesta mahdollisuudesta, jossa Suomi olisikin säilynyt Ruotsin yhteydessä.

Petri Karonen

Eliitti murroksessa

Jaana Gluschkoff: Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos. SKS, Bibliotheca Historica 112, Helsinki 2008. 425 s.

■ Uuden aallon eliittitutkimus on avannut tuoreita näkökulmia muun muassa siihen, miten suomalaisen yhteiskunnan rakentamista on eri aikoina johdettu ja ohjattu. Eliitteihin kiteytyy erityisen kiinnostava kysymys siitä, millainen on yhteiskunnallisen vallan ja sosia-

listen verkostojen sisällä välittyvän ”näkymättömän” sosiaalisen pääoman suhde. Vaikeasti hahmotettava sosiaalinen pääoma on selvästikin kestävä voimavara. Sitä siirretään sukupolvelta toiselle, ja sitä voidaan myös joustavasti hyödyntää uusilla vallankäytön areenoilla, mikäli vanhat toimintakentät syystä tai toisesta sulkeutuvat.

Jaana Gluschkoffin mittava ja kunnianhimoisesti toteutettu väitöstutkimus peilaa tärkeää mutta melko vähälle huomiolle jäänyttä suomalaisen säätyyhteiskunnan hajoamista tai oikeammin muodonmuutosta, kuten hän sitä osuvasti kutsuu. Työ käsittelee sitä, miten vuosisatoja sosiaalisen hierarkian huipulla vaikuttaneet aateliset ja muut eliitin jäsenet kykenivät säilyttämään asemansa tilanteessa, jossa yhteiskunnan modernisoitumisen myötä vanha valta-asema ei enää ollutkaan itsestäänselvyys. Gluschkoff kysyy, miten jopa vuosisatojen aikana koottu sosiaalinen pääoma voitiin siirtää seuraaville sukupolville, vaikka yhteiskunta muuttui ennen kokemattoman nopeasti, samalla kun vanhat perinteet katkeilivat kaikkialla. Tehtävänasettelu on tärkeä ja perusteltu niin eliitti-, verkosto- kuin modernisaatiotutkimuksen kannalta.

Tutkimuksen hallitsevana keskushahmona on yksi henkilö, senaattori Lennart Gripenberg, vaikka häntä edeltäneet Nybergien ja Gripenbergien sukuverkostot ovat myös esillä. Lennart Gripenberg on osuva esimerkkitapaus: hän oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa mukana monessa merkittävässä, mitä moderni-

soituvassa Suomessa oli usealla rintamalla käynnissä. Väitöskirjassa on kyse paljon enemmänä kuin perinteisestä henkilö- tai sukhistoriasta. Gluschkoff keskittyy Gripenbergin, hänen sukunsa ja muiden toimijoiden välisiin sidoksiin, ei pelkästään kohdehenkilöön sinänsä. Väitöskirja ottaa kantaa yhteen yhteiskuntatutkimuksen keskeisistä ikuisuusongelmista, yksilön ja rakenteen suhteeseen, siihen, miten yksilöitä on mielekkäintä tarkastella osana ympäröivää yhteiskuntaa. Gluschkoffin ratkaisu on keskittyy yksilöitä yhdistäneisiin verkostosuhteisiin. Lähtökohta on kiinnostava, ja se tarjoaa uudentyyppisen näkökulman säätyläisten elämää ehdollistaneisiin rakenteisiin.

Tutkimus kartoittaa eliitin ympärillä vaikuttaneita rakenteellisia voimia tukeutumalla niin talous- ja poliittisen historian kuin osin kulttuurihistoriankin tarjoamiin mahdollisuuksiin. Työ avautuu koko matkan tutkimusongelman kautta, joskin laveana ja joskus sivupoluillekin eksyen. Lähes ”totaalihistoriallinen” ote on kuitenkin enemmän vahvuus kuin heikkous. Gluschkoff on poikkeuksellisen luontevasti onnistunut ottamaan huomioon kontekstin, jossa kohdehenkilö on toiminut. Työssä on ratkaistu hyvin ongelma, miten sitoa yksilö osaksi muuta yhteiskuntaa ja miten yhdistää henkilö- ja sukuverkostot laajempaan makrotason yhteyteensä. Yhteiskuntahistoriallisen tason läpikotainen hallinta on eduksi siksikin, että se oli toimintakenttä, jossa sosiaalista pääomaa hyödynnettiin ja

osin myös uusinnettiin. Sijoittamalla henkilöt aidosti kontekstiinsa Gluschkoff on kyennyt nostamaan vaikeasti haivaittavan sosiaalisen pääoman ilmentymät näkyviksi.

Väitöskirjan lähde- ja kirjallisuus pohja on runsas eikä juuri jätä toivomisen varaa. Gripenbergin suvun omat aineistot ovat antaneet mahdollisuuden puretua tutkimuskysymyksiin tavalla, mihin pelkät julkiset arkistot eivät riittäisi. Gluschkoff on osannut tulkita lähteitään ja lukea myös sen, mitä rivien väleissä on sanottu. Tekstissä tämä näkyy useina oivaltavina johtopäätöksinä, mikä kertoo tutkimuskohteen ja hänen toimintaympäristönsä perinpohjaisesta sisäistämisestä. Puutteena on eräiden julkisten arkistojen hyödyntämättä jättäminen. Ainakin kattavien Puuvillatehtaiden Yhtymän sekä muun muassa Tampereen Puuvilla Oy:n arkistojen avulla kuvaa Gripenbergin verkostoitumisesta olisi voinut edelleen syventää.

Kirja koostuu enemmän tai vähemmän kronologisessa järjestyksessä toisiaan seuraavista luvuista. Rakennetta voi pitkän tarkastelujakson vuoksi pitää perusteltuna. Pienistä lukuja erottavista katkoksista huolimatta esitys pysyy hyvin kirjoittajan käsissä. Asioiden hallintaa korostaa työn tavottoman laaja henkilömäärä: hakemistossa on tuhatkunta nimeltä mainittua henkilöä. Luettavuutta olisi tosin kohentanut, jos työn luonteeseen olennaisesti kuuluvien avioliitto- ja muiden sukulaisuussuhteiden kuvausten tueksi olisi laadittu sukutauluja. Kielellisesti Gluschkoffin teksti on sujuvaa

ja paikoin jopa tyylikästä. Lainauksia kirjassa on käytetty taiten, mikä luo ajankuvaa antamalla kohteille näiden oman äänen. Tätä vielä täydentää runsas kuvitus. Huolellista kokonaiskuvaa verottavat kielelliset lapsukset, joita on ehdottomasti liikaa; tekstissä on horjuvuutta niin pilkkujen ja taivutuspäätteiden käytössä kuin sanojen yhteen ja erilleen kirjoittamisessa.

Asettamiinsa kysymyksiin Gluschkoff vastaa vakuuttavasti. Hän ei tyydy kuvailemaan aatelin verkostoitumista ja esimerkiksi sukuja toisiinsa yhdistäneitä lukemattomia avoliittositeitä, vaan hän pureutuu runsaan lähdeaineiston ja laajan yhteiskuntahistoriallisen kontekstin avulla verkostojen sisäiseen dynamiikkaan ja siihen, miten sosiaalista pääomaa todellisuudessa siirrettiin. Gluschkoff osoittaa, että yksilölliset kyvyt ja etenkin koulutukseen pohjautuvat taidot alkoivat 1800-luvulla yhä enemmän korvata säätyaseman perinteistä painoarvoa. Yksi keskeisiä tuloksia on myös havainto, että Venäjän keisarikunnan virkakoneisto tarjosi eliitille houkuttelevia uramahdollisuuksia, joihin suomalainen aateli innokkaasti tarttui. Tässä ja monissa muissa kohdissa väittelijä oikoo ja tarkentaa aikaisempia käsityksiä, vaikkei juuri käytäkään näin avautuvia mahdollisuuksia keskustella aikaisemman tutkimuksen kanssa.

Havainnot ainakin tutkittujen kahden suvun osalta puoltavat johtopäätöstä, että eliitti kykeni onnistuneesti siirtämään ja uusintamaan sosiaalista pääomaansa myös murros-

vaiheissa. Vaikka hallitsijat vaihtuivat ja maailma teollistui, säätyläiseliitti pysyi. Aseman säilyttäminen muuttuvissa oloissa edellytti uudenlaisia selviytymisstrategioita, mutta sosiaalisen taustan tuomat verkostot ja sosiaalinen pääoma muodostivat menestymiselle vankan perustan. Avoimeksi tosin yhä jää, missä määrin tuloksia voidaan yleistää muihin samana aikana eläneisiin säätyläisiin. Gluschkoff ei valitettavasti esitä omien tulostensa pohjalta vertailuja muiden maiden eliittien selviytymisstrategioihin. Eliitin kansainvälisen verkostoitumisen sekä esimerkiksi ulkomaisten opintojen vuoksi tämä olisi ollut erityisen kiinnostavaa. Aikaisempaa tutkimusta Pohjois-Euroopasta ja muualtakin on sen verran, että vertailulle olisi ollut edellytyksiä.

Tutkimuksessa ei hyödynnetä verkostoihin ja sosiaaliseen pääomaan liittyvää laajaa käsitteellistä ja teoreettista keskustelua, vaikka nämä ovat tutkimuksen avainkäsitteitä. Nyt käsitteisiin viitataan pitkin matkaa, mutta niin epämääräisesti, että johtopäätökset jäävät tältä osin tarpeettoman hataralle pohjalle. Pinnalliseksi jäävän käsitteiden määrittelyn ohella samastakin käsitteestä käytetään erilaisia versioita. Sosiaalista pääomaa Gluschkoff kutsuu välillä "aineettomaksi" tai "henkiseksi" pääomaksi, vaikka hän puhuu samasta asiasta. Käsitteiden eksplisiittisempi pohdinta olisi tuonut tutkimukseen syvyyttä ja antanut tilaisuuden analysoida sosiaalisen pääoman ja verkostosuhteiden merkitystä jäsennellymmältä perustalta.

Samalla olisi ollut mahdollista peilata oman lähdeaineiston tuottamia havaintoja yleisempään sosiaalista pääomaa, verkostoja ja eliittejä koskevaan tutkimukseen. Eräs mahdollisuus olisi ollut nostaa käsitteet empiirisiksi tutkimuskysymyksiksi. Runsa lähdepohja olisi antanut eväät osoittaa, millaisina historiallisina ilmiöinä "eliitti", "sosiaalinen pääoma" tai eliittiä koossa pitäneet "verkostot" tutkimusjakson aikana näyttäytyivät.

Näistä puutteista huolimatta Gluschkoffin väitöskirjatutkimuksen vahvuudet ovat kiistatomat. Tutkimus nostaa hienosti esiin monitahoiset, eliittiä koossapitäneet verkostot, ja myös pitkään tutkimusjaksoon tukeutuen osoittaa niiden painoarvon tarkasteltavien sukujen ja erityisesti Lennart Gripenbergin kulloisissakin vaiheissa. Kyse ei ole rajatulla aineistolla tehdystä läpileikkauksesta, vaan huomattavan paljon vaivaa vaatineesta pitkän aikavälin muutosanalyysistä. Erityisenä ansiona on mainittava tutkimuksen maantieteellinen kattavuus ja maiden rajat vaivatta ylittävä luonne, mikä ei kansallisesti painottuneessa historian tutkimuksessa ole tavallista. Väitöskirja liikkuu suvereenisti laajalla alueella Helsingistä ja Viipurista Ouluun, Pietarista ja Varsovasta Tukholmaan. Vaativasta aiheestaan huolimatta väittelijä on onnistunut työssään pääosin moitteettomalla, kielellisesti tyylikkäällä ja monia oivalluksia tuottaneella tavalla. Väitöskirjalla tulee olemaan painava sijansa eliittien ja sääty-yhteiskunnan tutkimuksessa.

Mika Kallioinen

Pirkanmaan punaisuuden historiaa 1880–1944

Sami Suomenjoki, Jarmo Peltola: Köyhä Suomen kansa, katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880–1918. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I. Tampere University Press, Tampere 2007, 354 s.

Ulla Aatsinki, Mika Lampi, Jarmo Peltola: Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II. Tampere University Press, Tampere 2007, 388 s.

■ Mielikuva punaisesta Tampereesta on peräisin kaupungin varhaisesta teollistumisesta, vuoden 1905 suurlakon punaisesta julistuksesta sekä kevään 1918 sisällissodan ratkaisevista taisteluista. Väinö Linnan Pohjantähden miljö, sepitteellinen Pentinkulman kylä, on sittemmin luonut ja ylläpitänyt kuvaa Pirkanmaan punaisesta maaseudusta.

Vaikka työväenliike sai järjestäytyttyään Tampereenseudulla voimakkaan kannatuksen, pirkanmaalainen punaisuus edusti yleensä sosiaalidemokraattisen liikkeen maltillista siipeä. Valkoisten ankarat kustotoimenpiteet keväällä 1918 aiheuttivat katkeruuden, josta kumpusi paikallinen vasemmistolainen työväenliike,

sosiaalidemokratian vallankumouksellinen vaihtoehto.

Pirkanmaan vasemmistolaisen työväenliikkeen historian I ja II osan otsikoihin on mahdutettu koko suuren kertomuksen kaari: köyhä Suomen kansa tiedosti luokkansa, lähti liikkeeseen, katkoi yhteiskunnalliset kahleensa ja päätyi valkoisen hirmuvallan huoleksi vankilaan. Myös Tuonelan portit avautuivat kansalaissodan jälkiselvittelyissä monille.

Kolmiosaisen historiaprojektin on päätoimittanut Jarmo Peltola. Kaikki kirjoittajat ovat tutkijoita Tampereen yliopiston historiatieteen laitokselta, jossa työväenhistorian tutkimuksen perinne on ollut vahva. Myös tamperelaiset vasemmistoveteraanit sekä Marxilaisen yhteiskuntatieteen seura ovat myötävaikuttaneet projektin toteutumiseen.

Tarkastelutavaksi valittu paikallisuus toimii mainiosti Sami Suomenjoen osuudessa. Hän kuljettaa kuntakohtaista vertaailua läpi koko tutkimansa ajanjakson (1880–1918). Lopputuloksena on sosiaalihistoriallinen esitys pirkanmaalaisesta työväenliikkeestä, pääosassa luokka, liike ja yhteiskunta. Suurista linjoista ei irtoa kovin paljoa uutta tai yllättävää, mutta paikallinen lähestymistapa, pitkä aikajänne ja huolellinen tutkimusote miellyttävät. Seikkaperäinen kuvaus vuosien 1917–18 kumouksellisesta järjestäytymisestä vakuuttaa.

Tekijät eivät ole lähteneet "saivartelemaan" ns. vanhan työväenliikkeen radikaaliman aineksen erottamisella valtavirrasta, mikä on ymmärrettävää mutta teossarjan yhtenäisyyden kannalta ongelmallista.

Vuodet 1917–18 jakoivat työväenliikkeen reformistiseen sosiaalidemokratiaan ja sen vasemmalle puolelle jääneeseen radikaalimpaan vähemmistöön, joka ei tyytynyt maltilliseen parlamentaariseen vaikuttamiseen. Tähän vasemmistolaiseen työväenliikkeeseen, joka on teossarjan varsinaisen tutkimuskohde, kuuluvat aktiivisimpina ryhmänä pirkanmaalaiset kommunistit. Vasemmistolaisuuden monimuotoisuuden tavoittaminen ajanjaksolla 1918–44 on haastava tehtävä.

Työväenliikkeen järjestötoiminta alkoi elpyä vuonna 1919. Sosiaalidemokraattien vasemmisto sai järjestäytyä ja toimia niin kauan, kun se piti pesäeroa maanpetoksellisena kielletyn Suomen kommunistisen puolueen toimintaan. Kommunistit toimivat 1920-luvulla Pirkanmaallakin sekä julkisissa järjestöissä että maanalaisissa verkostoissa. Kommunistilakien säätämisen myötä vasemmistolaisuus tukahdutettiin muutamaksi vuodeksi maanalaiseksi liikkeeksi. Osuutta asiaan oli Kominternin valitsemalla linjalla, joka samaan aikaan tulkitsi pääviholliseksi sosiaalidemokratian. Vasemmistolaiset pääsivät jälleen mukaan sosiaalidemokraattien järjestötoimintaan 1930-luvun puolivälissä, kun Komintern kääntyi yhteis- ja kansanrintamataktiikan kannalle.

Suhde Neuvostoliittoon oli tärkeä vasemmistolaista työväenliikettä jäsentävä tekijä. Suomen kommunistinen puolue oli perustettu Neuvostovenäjällä, josta käsin se pyrki vaikuttamaan Suomen kehitykseen. Pirkanmaan paikallisella

tasolla Moskovan ohjaus tuntui lähinnä silloin, kun piiriorganisaattoriksi tai muuhun verkoston solmukohtaan tuli Neuvostoliitossa puoluekoulutuksessa käynyt toveri.

Ulla Aatsingin osuus 1920- ja 1930-luvun Pirkanmaan vasemmistolaisesta työväenliikkeestä on sirpaleisempi, jos sitä vertaa aiempaan yhtenäisen työväenliikkeen kuvaukseen. Luokka, liike ja yhteiskunta ovat yhä selittäviä tekijöitä, joiden rinnalle nousee paikallinen yhteisöllisyys, etenkin suku- ja henkilösuhteet. Kun liikkeen kannatuspohja ohenee ja se marginalisoituu yhteiskunnallisen repression johdosta, harvojen toimintaan kykenevien tovereiden osuus käsittelyssä korostuu. Kun toimijoista on kirjoitettu yksityiskohtaisesti ja heidän motiivejaan ymmärtäen, tiettyä sankaritarinan vaihdetta on vaikea välttää.

Emotionaalisesti herkimät ja läpikotaisin tutkitut aiheet kuten vuosien 1917–18 terrori ja sen jälkiselvittelyt Pirkanmaalla on käsitelty kiitettävän tasapuolisesti. Jatkosodan vastarinta- ja sabotaasitoiminnan selvittämisessä ollaan sen sijaan paljolti toimijoiden oman todistuksen varassa. Asia on raskasta mutta sen esitystapa on sujuvaa, kirjojen taitto ilmaavaa ja kuvatoimitus kohdallaan. Teknisenä laiminlyöntinä ihmetyttää ainoastaan henkilöluettelujen puuttuminen.

Edustaako Pirkanmaan vasemmistolaisen työväenliikkeen historia sitä punaisen näkökulman ylikorostumista, jota emeritusprofessori Esko Salminen peräänkuulutti julkisuudessa viime syksynä (Hel-

singin Sanomat 17.10.2007)? Mielestäni ongelma nimenomaan ei koske tutkijoita, jotka ovat hankkeensa tyylikkäästi toteuttaneet, vaan pikemminkin niitä, jotka eivät kykene vastaavaan jostain vaihtoehtoisesta näkökulmasta.

Joni Krekola

Tarinoita viiden renkaan varjosta

Vesa Tikander ja Ossi Viita (toim.), Sadan vuoden olympiadi. Suomalaisen olympialiikkeen historia. WSOY. 408 s.

■ Kun Suomen olympiakomitean mukha juhlaakirja ilmestyi lokakuussa 2007, komitean verkkosivut kertoivat sen olevan "puolueeton ja objektiivinen tutkimus". Niin oli historioitsija Ossi Viita *Sadan vuoden olympiadin* julkistamistilaisuudessa todennut. Kirja tosin alkaa suomalaisen ja kansainvälisen olympiajärjestön (KOK) ehdottoman subjektiivisilla tervehdyksillä, joissa vedotaan "urheilun ja olympismin arvoihin ja ihanteisiin" sekä vakuutetaan, että olympialainen kilpailuruletti "raken- taa rauhallisempaa ja parempaa maailmaa kasvattamalla nuoria urheilun avulla".

Tutkijat eivät tietenkään ole vastuussa sponsorin korulau-

seista. Niiltä ei kaiketi voinut välttyä, ja korkean tason tervehdyksen jälkeinen teksti pyyttelee enimmäkseen neutraalilla kannalla urheilupiirien väitteisiin nähden.

Suomen olympiakomitea perustettiin 1907, mitä ennen tämän maan urheilijoita oli osallistunut sekä kansallisiin että kansainvälisiin kisoihin, joita markkinoitiin muinaisia kreikkalaisia kunnioittaen olympialaisina tapahtumina. Mutta KOK:n virallisen linjan mukaan moderni olympiaurheilu käynnistyi Ateenassa 1896 ja yksin tein kansainvälisessä kuosissa. Tähän tulkitaan tasavuositutkimus sitoutuu, ennen kaikkea Kenth Sjöblomin artikkeli, jossa paneudutaan autonomian aikaan. Kansallisia olympialaisia järjestettiin useissa maissa vielä 1900-luvun alussa, jolloin kansainvälisten kisojen tulevaisuus oli avoin, joten Sjöblomin konstruoima nousujohteinen kaari on KOK:lle mieluisten valintojen tuottama tarina.

Hänen ja viiden muun keskeisen kirjoittajan urakka jakautuu muutaman vuosikymmenen siivuihin. Mukana on myös muiden tahojen laatimia pieniä paloja, siinä joukossa jokunen täysin journalistinen juttu. Näiden kevennysten läsnäolossa en havaitse mitään logiikkaa, ja siksi oletan, että kokoelmaan ovat kelvanneet likimain kaikki tekstit, jotka toimittajat onnistuivat saamaan haltuunsa.

Järkälleen juhlaava status selittää viiteapparaatin syrjäyttämisen, mikä ei sinänsä horjuta teoksen uskottavuutta. Vakavammaksi pulmaksi näen kysymyksenasettelun puuttumi-

sen. Tutkijoilla on ollut vapaus valita näkökulmansa, mutta missään vaiheessa rajauksia tai lähestymistapojen relevanttuitta ei perustella. Kun kyse on olympisen tematiikan ympärille jäsenyvistä historiasta, lukijalla olisi oikeus toivoa kerrottua koherenssia, tai edes ryhdikästä yhteenvetolukua. Itsenäisten artikkelien koosteena lopputulos alkaa muistuttaa Urheilumuseosäätiön hiljattain julkaisemia olympialaisantologioita *Soibdunkantajat* ja *Viestinviejiä* – sivuja vain on tällä kerralla ollut käytössä runsaammin.

Ossi Viidan teksti kattaa suomalaisen urheilun suuret 1920- ja 1930-luvut. Hän keskittyy taloushistoriaan, kuten rahankeruukampanjoihin, käy läpi kaukomatkojen logistiikkaa, ja tarjoilee arvokkaita merkintöjä valmennuksestakin. Jouko Kokkonen lisää vivahdeita Helsingin peruuntuneiden (1940) ja toteutuneiden (1952) kisojen tarinaan; niistä jälkimmäinen johti siinä määrin massiivisiin taloudellisiin tappioihin, että asiasta ei julkisuudessa puheltu. Leena Laine tuo 1960-luvun kohdalla keskusteluun silloin niin muodikkaan kolmannen maailman. Kansainvälinen kuohunta heijastui urheilurintamalla, ja uusien jäsenmaiden myötä aristokraattisen KOK:n liepeillä käytiin debattia demokratiasta (ilman konkreettisia tuloksia). Juha Kanervan artikkelissa palataan kotimaisiin kuvioihin, mutta edelleen terävällä otteella: kirjoittaja repii auki 1970-luvun piiloammattilaisuutta ja urheilusuorituksen lääketieteellistä manipulointia.

Kanerva on ammatiltaan ur-

heilutoimittaja. Välittömästi seuraava ja samalla kirjan viimeinen artikkeli tulee liikuntasosiologi Hannu Itkosen kynästä. ”Suomalainen olympiaurheilu voi hyvin”, kuuluu tutkijan arvio. Hän lainaa liberaalisti urheiluihmisten tekstejä ja vahvistaa viestistään valtionpäämiestason kannanotoilla. Kun Mauno Koiviston mukaan olympiaurheilu on näköjään ”erottamaton osa suomalaista kulttuuria”, Tarja Halonen vetoaa urheilun ”aatteisiin ja ihanteisiin”, joita juhla kirja toistuvasti siteeraa ilman että ottaisi ne kriittiseen tarkasteluun.

Viimeistään päätösluku paljastaa teoksen isoimman ongelman: artikkelit eivät antaudu keskenään todelliseen dialogiin. Sosiologi Itkonen siis tekee presidentti Koivistosta olympisen urheilun patrioottisen puoltajan, mutta sitä ennen toimittaja Kanerva on lainannut tämän kohua herättänyttä pohdintaa vuodelta 1984. Koivisto olisi ollut valmis poistamaan kansallistunnukset olympiaotteluista. Näin havainnollistuu historian tutkimuksen narratiivinen eli kaikkea muuta kuin objektiivinen luonne – Kanerva kirjoittaa tragediaa, Itkonen levittää ilosanomaa, ja silti he nojaavat saman tarkkailijan tokaisuihin.

Suomalaisen urheilun oletustusti 1980-luvulla alkanut ”ammattimaistuminen” on avainsanoja Itkosen kerronnassa. ”Kilpailun kiristyessä myös urheilussa tehdään asioita entistä ammattimaisemmin”, hän analysoi. Leena Laine taas puhuu 1960-luvun urheilun ”ammattimaistumisesta” ja selittää sen

niin ikään ”kilpailun kiristymisellä”. Jouko Kokkonen katsoo treenauksen olleen vuoden 1952 kotikamppailujen edellä ”ennen näkemättömän laajaa”, mikä olisi jälleen ”koventuneen kilpailun” seurausta. Ossi Viita puolestaan esittelee 1930-luvun ”koventuvaa kilpailua” ja toteaa, että silloisiin kisoihin ”valmistauduttiin koko ajan yhä ammattimaisemmin”. Sivulla 125 kohdataankin valokuva, jossa ”saksalainen tohtori” ohjaa suomalaismelojen harjoittelua 1930-luvulla. Kun sitten tšekäläinen meloja sai 1980-luvulla valmennusoppia valtameren takaa, se oli Itkosen mukaan ”osoitus urheilun kansainvälistymisestä”. Ja siinä missä Laine arvelee valmennuksen ”tieteellistämisen” käynnistyneen 1960-luvulla, Kokkonen lainaa kiehtovia piiristejuttuja vuodelta 1939; mutta kummankaan kommentit eivät kytkeydy valmennustaidon tai urheilulääketieteen historiaan.

Esimerkkejä toisiaan kolhivista väitteistä löytyisi enemmänkin. Yksitellen julkaistuina tai antologioihin siroteltuina artikkelit näyttäytyisivät nykyistä ratkaisevasti suosiollisemmassa valossa. Useimmat niistä lukeutuvat niin sanotun perustutkimuksen piiriin: suomalaisen olympiakomitean arkistot ovat avautuneet, mapit on silmäilty ja niiden sisältö punnittu, mikä hivuttaa kerrontaa paikoitellen pöytäkirjareferaatien suuntaan. Sehän ei ole järjestöhistorian tapauksessa moite. Näiden kansien välissä aidosti uudet käänneet tahtovat vain hämärtyä ja suurten linjojen erottaminen käy vaikeaksi. En tiedä, tuliko kir-

jaa kootessa kiire, mutta kronologisesti etenevältä kertomukselta – joka ei halua huojuttaa historiankirjoituksen konventioita – voidaan vaatia ymmärryksen kumulatiivista kasvamista.

Noteeraan vielä teoksen liitteet ja ylenpalttisen kuvituksen. Kotimaisten olympiakomiteoiden kokoonpanot ja tilinpäätökset on listattu ilmeisen tunnollisesti, kun taas mitalitilasto lipsuu ylitulkinnan puolelle. Legenda vuoden 1908 ”pronssia” voittaneesta voimistelujoukkueesta elää 2000-luvullakin. (Joukkueen sijoitus oli kolmas, mutta palkinnoille pääsi kaksi miehistöä.) Kuvatoimittaja Merja Vilenin kosketus näkyy miltei jokaisella sivulla ja ahmaisee noin neljänneksen kokonaissivumäärästä. Kansipaperin hahmoista on vastuussa toinen taho: juhlaakirja on yhtä paljon järjestöhistoriaa kuin kilpaurheilun historiaa, joten puolialastomat atleetit olisi voitu korvata ”parempaa maailmaa” halajavien herrasmiesten pukupotretilla.

Erkki Vettenniemi

Ensikoti arjalais-soturien synnyttäjille

Volker Koop: ”Dem Führer ein Kind schenken”. Die SS-Organisation Lebensborn e.V. Böhlau, Köln, 2007. 306 s.

Dorothee Schmitz-Köster: Kind L 364. Eine Lebensborn-Familiengeschichte. Rowohlt, Berlin, 2007. 270 s.

■ Todistettavasti rikoksia ihmisyyttä vastaan tehnyt poliittinen liike ei välttämättä ole harjoittanut kaikkea kuviteltavissa olevaa pahuutta. Edes hitleriläinen fasismi ei syyllistynyt kaikkeen, mistä sitä on syytetty. Natsi-Saksassa ei esimerkiksi toiminut rotupuhtaiden lasten tuotantoa palvelevia siittoloita, vaikka niin usein väitetään.

Tarinat karjanjalostuksen menetelmien mekaanisesta soveltamisesta ihmisiin yhdistetään yleensä Lebensborn-järjestöön, jonka ylläpitämässä laitoksissa puhtasrotuiset (*guten Blutes*) naiset voivat synnyttää avioliitonulkoisissa suhteissa alkunsa saaneet lapsensa salassa lähiympäristöltään. Jos äiti ei kyennyt huolehtimaan pienokaisestaan, Lebensborn etsi sille ottovanhemmat. Lebensbornin toiminta ei ollut salaista, mutta järjestö palveli vain tarkoin valitsemiaan asiakkaita. Berliiniläinen aikalais-historioitsija ja journalisti Volker Koop katsoo laatineensa

lähde pohjaltaan toistaiseksi vankimman tutkimuksen Lebensbornista. Epäsystemaattisuutensa vuoksi teos tuskin jää viimeiseksi aihetta käsitteleviä.

Vuonna 1935 perustettu Lebensborn-yhdistys kuului muodollisesta itsenäisyydestään huolimatta tiukasti perustajansa Heinrich Himmlerin johtamaan SS-imperiumiin. Natsit halusivat Saksan oikearotuisiksi luokitellun väestön kasvavan nopeasti, ja kutakin perhettä kehoitettiin hankkimaan vähintään neljä lasta. Himmler velvoitti jokaisen SS-miehen solmimaan avioliiton mutta etsi myös muita keinoja syntyvyyden lisäämiseksi. Saksan oletettiin joutuvan väijäämättä eloonjäämistaiseluun nopeasti sikiäviä aasialaisia laumoja vastaan. Himmlerin tietojen mukaan peräti noin 600 000 saksalaista naista hankki vuosittain laittoman abortin, vaikka toimenpiteeseen liittyi vakavien komplikaatioiden ja ankaran rangaistuksen uhka. Jos naiset saatiin synnyttämään kaikki lapsensa, Himmlerin laskujen mukaan Saksalla oli kaksi vuosikymmentä myöhemmin 18–20 rykmenttiä laajemmat asevoimat. Tarkoitus ei siis ollut auttaa sen paremmin pulaan joutuneita naisia kuin heidän vauvojaankaan vaan tukea kolmannen valtakunnan valta-yrkimyksiä.

Koop ei ryhtynyt tutkimaan Lebensbornia niinkään siittolamyytin kumoamiseksi. Hän haluaa osoittaa, ettei Lebensborn ollut alkuaankaan mikään hyväntekeväisyysjärjestö eikä suinkaan osaton natsien rikoksiin. Kirjoittaja korostaa sil-

miinipistävän voimakkaasti Lebensbornin osuutta alistettujen kansojen lasten ryöstämiseen. Hän ei selvästikään halua joutua syytetyksi natsien tekojen vähättelystä. Lebensborn ei kuitenkaan itse siepannut arjalaisilta näyttäviä alistettujen kansojen lapsia vaan sijoitti saksalaiseen ympäristöön muiden natsiorganisaatioiden ihmisrosvouksen saalista.

Toisaalta Lebensborn käytti ryöstöä lähenteleviä menetelmiä hankkiessaan käyttövaroja, sillä jäsenmaksut eivät lähimainkaan riittäneet kattamaan synnytyskodeista aiheutuneita kuluja. Vaikka Lebensbornin rikollisuus voidaan todeta väitettyä lievemmäksi, ei tietenkään saa hetkeksikään unohtaa järjestön olemassaolon perustuneen samoihin harhaisiin rotuoppeihin, jotka innoittivat natsveja maailmanvalloitusryhtykseen ja huolellisesti organisoituun joukkotuhontaan.

Erityisen hyvin synnytyksotien verkosto auttoi korkeita SS-upseereita: raskaaksi tullut rakastajatar tai kakkosvaimo oli kätevää lähettää Lebensbornin hoiviin. Kaikkiaan Lebensborn-laitoksia perustettiin kymmenen Saksan valtakunnan alueelle ja tusinan verran saksalaisten miehittämiin maihin. Valtakunnassa toimineissa Lebensborn-kodeissa näki päivänvalon arviolta noin 11 000 lasta.

Aivan erityinen vaihe Lebensbornin historiaa on toiminta Norjassa, josta hartaasti toivottiin saatavan rotupuhdasta lisää Saksan kansaan. Niinpä vuonojen maahan perustettiin kahdeksan erilaista Lebensborn-laitosta, joissa rekis-

teröitiin yhteensä noin 6 000 lasta. Saksalaissotilaat siittivät Norjassa miehityksen aikana kaikkiaan arviolta 10 000–12 000 jälkeläistä. Sodan jälkeen Norjassa kostettiin miehittäjien teot heidän kanssaan seurustelleille naisille. Viitisen-tuhatta ”sakemanninmorsianta” tuomittiin pakkotyöhön, josta päästyäänkin he joutuivat kokemaan jatkuvia solvauksia ja usein myös seksuaalista väkivaltaa. Saksalaissotilaiden lapset koettiin Norjassa niin vastenmielisiksi, että maan sosiaaliministeriö suunnitteli vakavissaan heidän lähettämistään Australiaan. Vuonna 2001 Norjan hallitus pyysi anteeksi miehittäjien siittämiin lapsiin kohdistettua syrjintää mutta torjui edelleen vaateet korvausten maksamisesta.

Lebensbornin johtajia joutui aikanaan vastaamaan teoistaan Nürnbergissä toimineelle amerikkalaiselle sotilastuomioistuimelle, joka kuitenkin totesi järjestön harjoittaneen pelkkää hyväntekeväisyyttä. Koop näkee ratkaisun merkiksi siitä, miten länsiliittoutuneet lievensivät suhtautumistaan natsieihin kylmän sodan käynnistyttyä. Lebensbornin toiminnanjohtaja Max Sollman ja ylläjäkäri Gregor Ebner saivat silti kumpikin vähän alle kolmen vuoden vankeustuomion, koska kummallakin oli ollut korkea SS-arvo.

Lebensbornin laitokset eivät olleet siittoloita eivätkä edes bordelleja. Miksi niitä kuitenkin laajalti luullaan sellaisiksi? Selvästikin ihmiset niin natsien vihollismaissa kuin Saksassakin intoutuivat viimeistään sodan päätyttyä kehrittelemään pornografisia mielikuvia natsi-

pomojen hovinpidosta. Volker Koop ei pohdi kysymystä mutta toteaa Saksassa jo sodan aikana levinneen huhuja kantakirja-arjalaisten tuotantolaitoksista. Aivan erityisesti siittolamyyttä vahvisti Länsi-Saksassa vuonna 1961 valmistunut näytelmäelokuva *Lebensborn*. Rotupuhtaiden neitsyiden välittämistä natsisonnien astuttaviksi kuvataan myös vuonna 2000 Tšekin tasavallassa tuotetussa tv-elokuvassa *Pramen života*, joka on esitetty useaan kertaan myös Suomen Ylen kanavilla.

Onnekas Lebensborn-lapsi tuli adoptoiduksi hyvään perheeseen. Bremeniläinen toimittaja Dorothee Schmitz-Köster kertoo aivan erityislaatuisen kohtalon saaneesta Heilwigtytöstä, joka syntyi Münchenin lähellä sijainneessa Steinhöringin Lebensborn-kodissa helmikuussa 1938. Heilwigin äiti oli pari vuotta leskenä elletyään ryhtynyt suhteeseen erään naimisissa olevan kauppatuottajan kanssa. Graafikko Eleonore von Brüning pääsi synnyttämään Lebensbornin suojiin, koska hän täytti mainiosti ulkoiset rotuvaatimukset ja kuului kansallissosialistiseen puolueeseen.

Lebensborn oli Heinrich Himmlerille niin tärkeä hanke, että hän kaikilta kiireiltään perehtyi yksityiskohtaisesti von Brüningin tapaukseen. SS:n johtaja hankki arjalaispiirteiselle ja hienoa nimeä kantaneelle yksinhuoltajaäidille talousapua ja vielä uuden aviomiehenkin. SS:n talousjohtaja Oswald Pohl solmi von Brüningin kanssa avioliiton vuoden 1942 lopussa. Natsikenraali adoptoi uuden vaimonsa isättömän tyt-

tären, joka sai pian pikkusiskon. Uudesta perheestään huolimatta Pohl piti myös sivuvaimoa, joka synnytti kenraalille ainakin yhden jälkeläisen. Valitettavasti Schmitz-Köster ei mainitse, järjestikö Pohl kakkosvaimonsa Lebensbornin asiakkaaksi.

Eleonore von Brüning ei ainoastaan päässyt yksinhuoltajaäidin asemasta vaan kohosi kolmannen valtakunnan ylhäisaateliin ja vankityövoimaa hyödyntävän kartanon emännäksi. Saksan tappion vuoksi SS-kenraalitar putosi hirtetyn sotarikollisen köyhäksi leskeksi. Nürnbergin amerikkalaisessa sotilastuomioistuimessa käsitellyn niin sanotun keskitysleirijutun pääsyytetty Pohl tuomittiin kuolemaan vuonna 1947 ja teloitettiin kesäkuussa 1951.

Heilwig sai vasta 1950-luvulla kuulla oikeasta isästään ja ehti tutustuakin mieheen. Synnyinpaikastaan tai isäpuolestaan hän sen sijaan ei vuosikymmeniin halunnut kertoa kenellekään. Ahdistus näyttää periytyneen myös Heilwigin lapsiin, jotka vielä keski-ikään ehtineinä pohtivat isoäitinsä ja äitinsä isäpuolen kautta mahdollisesti periytyvää vastuutaan natsien rikoksista.

Sukupolvesta toiseen periytyvästä kollektiivisesta syyllisyydestä ei liene koitunut Saksan kansalle mitään haittaa. Päinvastoin, koko maailman kannattaa ottaa oppia monien saksalaisten osoittamasta rohkeudesta olla kaunistelematta isiensä ja äitiensä pahoja tekoja.

Timo Soukola

Tutkijan tiet johtavat molemmille puolin Pohjanlahtea

Hanna Snellman: The Road to Taken – Narratives from Lapland. Puntsi Inari, 2005. 181 s.

Hanna Snellman: Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista. SKS, Helsinki, 2003. 295 s.

Marianne Junila & Charles Westin: Kahden puolin Pohjanlahtea II. Enemmistöjen ja vähemmistöjen kesken. SKS, Helsinki, 2007. 611 s.

■ Hanna Snellmanin ja Suomen Akatemian Kahden puolen Pohjanlahtea -tutkimusohjelman toisen niteen tutkimusten yhteinen teema liittyy Suomen ja Ruotsin kielivähemmistöihin ja siirtolaisuuteen, mutta samalla ne valottavat maiden lähimenneisyyden yhteiskuntapolitiikkaa niin kutsuttujen tavallisten ihmisten näkökulmasta. Ne osoittavat selkeästi, kuinka yksittäisten ihmisten arki ja koko elämä voivat muuttua perin pohjin poliittisten ratkaisujen vaikutuksesta. Selviytyäkseen murroskauden muutoksista yksilöillä on taipumus sulautua kulttuuriseen viiteryhmänsä ja vahvistaa sekä omaa että ryhmän identiteettiä kuulumalla siihen. Teemoja on tarkasteltu monipuolisesti eri tieteenalojen näkökulmasta. Snellman edustaa

kansantieteen tunteesta, mutta Kahden puolin Pohjanlahtea -julkaisussa on artikkeleita lisäksi muun muassa historian, kielitieteen, maantieteen, sosiaalipsykologian, sosiologian ja terveystieteen asiantuntijoilta.

Snellmanin tutkimusten lähestymistapa ja alueelliset rajaukset ovat kiinnostavia. Hän on tutkinut Lapin asukkaiden toimeentuloon liittyviä asioita sadan vuoden ajalta, ensin metsätyöntekijöiden, sitten siirtolaisuuden kautta. Snellman on yksi ensimmäisistä tutkijoista, jotka ovat keskittyneet Suomen 1900-luvun periferiaan. Aihe on mielenkiintoinen ja ajankohtainen, myös Euroopan mittakaavassa. Suomen Akatemian tutkimushanke puolestaan asettaa siirtolaisuusteeman pohjoismaiseen kontekstiin ja antaa vertailutietoa tarkastelemalla aihetta tieteen eri näkökulmista.

Kirjassaan *The Road to Taken* Hanna Snellman on nivonut yhteen väitöskirjansa ja post doc -tutkimuksensa teemoihin liittyviä artikkeleitaan ja esitelmiään. Ne kattavat 15 vuotta tutkijan ammattiurasta ajoituen vuodesta 1989 vuoteen 2004. Päällisin puolin tarkasteltuna ne käsittelevät kahta eri aihetta, Lapin metsätyöläisyyttä ennen vuotta 1950 ja siirtolaisuutta 1960–70-luvuilla, mutta tarkemmin perehtymällä huomaa, että kyseessä on saman ilmiön kaksi eri puolta. Idea on hauska: artikkelit ottavat lukijan mukaan tutkijan ja tutkimuksen matkalle, jossa yksittäisen ammattiryhmän työarjen kuvaus laajenee toisen maailmansodan jälkeisen yhteiskunnallisen murroksen

tulkinnaksi suomalaisen syrjä-seudun perheen ja yksilön näkökulmasta. Kyseessä on myös maantieteellinen, yhteiskunnallinen ja mentaalinen matka Suomesta Ruotsiin.

Snellmanin toinen kirja *Salan suurin kylä – Göteborg* on laajempi tutkimus siirtolaisuusteemasta. Siinä Snellman pohdii Sallaa metaforana käyttäen 1960–1970-lukujen taitteen valtaisiin mittasuhteisiin yltänyttä muuttoliikettä Lapista Ruotsiin. Kysymyksenasettelullaan hän selittää yleisesti Pohjois-Suomen siirtolaisuuden taustaa ja motiiveja, samalla kun tuo muuttoliikkeen konkreettisesti ymmärrettäväksi yksittäisten siirtolaisten haastatteluilta ja henkilökohtaisella, autenttisella aineistolla (mm. päiväkirja). Snellman tutkii siirtolaisuutta nimenomaan sopeutumisen näkökulmasta, kuinka siirtolaisten kasvuympäristö, sen arvot, asenteet ja moraalikäsitely tulivat esiin ja auttoivat sopeutumaan uudessa asuinympäristössä.

Suomen Akatemian tutkimusprojektin tuloksena syksyllä 2007 julkaistu *Kahden puolin Pohjanlahtea* sisältää johdannon lisäksi 16 erillistä artikkelia Suomen ja Ruotsin sodanjälkeisen ajan sosiaalisesta ja poliittisesta muutoksesta, useimmissa muuttoliikkeestä käsin tarkasteltuna. Artikkelit on jaettu kolmeen pääluokkaan: Siirtolaisuus, Valta ja Merkitys. Ensimmäisessä pääluvussa ”Siirtolaisuus” on käsitelty ruotsinsuomalaisten muuttoliikkeen lisäksi myös suomenruotsalaisten muuttoliikettä, mikä antaa mahdollisuuden vertailla muuttojen taustaa, syitä, suuntautumista sekä

muuttajien sopeutumista. Charlotta Hedberg toteaa ”Suomenruotsalaisia ”kasvoja”” -artikkelissaan, kuinka siirtolaisuus jättää jälkensä siirtolaisen identiteettiin, vaikka hänellä olisi riittävät kielelliset valmiudet osallistua uuden emämaansa arkeen heti alusta alkaen. Toisessa pääluvussa ”Valta” pohditaan Suomen ja Ruotsin pitkä, yhteistä menneisyyttä ja sen merkitystä Suomen kielellisten ryhmien kansalliseen itseymmärrykseen pureutumalla globalisoituvan maailman mukanaan tuomiin vastakkaisilta näyttäviin muutoksiin, uudentyypiseen yhteenkuuluvuuteen ja kielelliseen nationalismiin. Mika Helander arvioi ”Valtakunnan toinen puolisko nykyisin” -artikkelissaan globalisaation vahvistavan pohjoismaista ja ruotsalais-suomalaista yhteenkuuluvuutta. Samaan aikaan kansallisvaltioissa vähemmistö- ja enemmistökulttuurien välisen tasapainon ja tasa-arvoisuuden merkitys on ymmärretty uudella tavalla, kuten Leena Huss ja Erling Wände ”Orastava emansipaatio” sekä Henry Bäck ”Vähemmistökielisten palvelujen strategioita” artikkeleissaan toteavat. Kolmannessa pääluvussa ”Valta” pohditaan siirtolaisten ja kielivähemmistöön kuuluvien identiteettiä ja sosiaalisia verkostoja sekä kansallisuuteen liittyviä avoimia ja piileviä merkityksiä itselle ja muille. Esimerkiksi Marja Ägrenin ”Risteilyllä – Identiteettien välisellä matkalla” -artikkeli käsittelee aihetta Göteborgissa asuvien toisen sukupolven suomalaissiirtolaisten näkökulmasta.

Suomen- ja ruotsinkielisten

maastamuuton vertailu tuo esille siirtolaisten erilaiset lähtökohdat. Suomenkielisten muuttoaalto ajoittui 1960–1970-lukujen taitteeseen ja muuttajat olivat pääasiassa Itä- ja Pohjois-Suomesta, kun taas Suomen ruotsinkieliset muuttajat olivat pääosin rannikon asukkaita, ja heidän muuttonsa kiihtyi 1970-luvun puolivälistä alkaen, sillä seurauksella, että 1980-luvulla se oli kolminkertainen suomenkielisiin verrattuna. Kehityksen taustalla ovat Ruotsin työvoiman tarpeen laadullinen muutos tehdastyöväestöstä akateemisiin asian tuntijoihin sekä EU:n maastamuuttoa helpottavat säädökset muun muassa opiskelun suhteen. Suomenkielisten muuton taustalla olivat ongelmat, kun taas ruotsinkielisten muuttoa motivoivat mahdollisuudet. Kun lappilaiset pakenivat yhteiskunnallisen rakennemuutoksen mukanaan tuomaa työttömyyttä, länsirannikon ruotsinkieliset lähtivät akateemisille työ- ja opintourille.

Kielellisistä valmiuksista riippumatta muuttajan valintoihin on vaikuttanut ratkaisevasti hänen sosiaalinen taustansa. Snellmanin tutkimukset herättävät ajatuksen, että Itä- ja Pohjois-Suomen pienviljelijä- ja metsätyöstästatuksen omaaville suomalaisille matka Göteborgiin tehdastyöläiseksi oli sosiaalisesti ja mentaalisesti lyhyempi kuin Etelä-Suomeen opiskelijaksi. Sosiaalinen perintö vahvistui siirtolaistyöläisten asuttamisessa lähiöissä ja näkyi myös toisen sukupolven siirtolaisten valinnoissa; Ägrenin mukaan ne suomalaiset, jotka olivat perheensä ensimmäisiä yliopilaita ja akateemi-

sia, kokivat työläistäustansa vuoksi sosiaalista erilaisuutta lukiossa ja yliopisto-opintojen alkuvaiheessa. Opiskelu toi heidät uuteen maailmaan, lähemmäs ruotsalaista ja keski-luokkaista arkea, niin kulttuurisesti kuin sosiaalisestikin.

Vastaavasti ruotsinkielisten kynnys muuttaa Ruotsiin oli matalampi kuin lähteä Helsinkiin tai suomenkieliseen sisämaahan. Kaisa Kepsun ja Charlotta Hedbergin mukaan muuttajilla oli usein jo olemassa sosiaalinen verkosto naapurimaassa. Lisäksi yhteinen kielijä ja kulttuuritausta sekä median kautta tutuksi tulleen ruotsalaisen yhteiskunnan tuntemus helpottivat muuttoa Ruotsiin. Toisaalta myös useat ruotsinkieliset kokivat toiselta suhteessa Ruotsin ruotsalaisiin, vaikka he puhuivat samaa kieltä ja asuivat samoilla asuinalueilla heidän kanssaan. Bäckin sekä Hussin ja Wanden artikkeleiden perusteella voi todeta, että yhteiskunnan tarjoama aktiivinen tuki ja tasavertainen kohtelu niin hyvinvoinnin kuin kulttuurin osalta vahvistavat maahanmuuttajien ja kielivähemmistöjen integroitumista maahan.

The Road to Taken -julkaisussaan Snellman on vertaillut yleensä suomalaissiirtolaisten arvoja, asenteita ja yhteiskunnallista toimintaa uusissa kotimaissaan. Yksi tärkeimmistä arvoista oli kova työnteke, mikä myös näkyi niin Ruotsin kuin Amerikan suomalaisten siirtolaisten arjessa. Toisaalta se ei ollut yksin suomalaisten ominaisuus, myös italialaiset tunnettiin ahkerina työntekijöinä Kanadassa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Kyseessä

ei siis ole kansallinen ominaisuus vaan agraariyhteisölle tunnusomainen, kasvatuksen kautta seuraaville sukupolville siirtynyt arvo, työnteon arvostus, jonka siirtolaiset pakkasivat ”matkalaukkuunsa” lähtiessään maailmalle.

Snellman vertailee myös suomalaisten työläisten yhteiskunnallista aktiivisuutta ja eroja asuinmaan mukaan. Hän ihmettelee ruotsinsuomalaisten poliittista passiivisuutta amerikansuomalaisiin verrattuna ja selittää sitä kieliongelmilla, huhuilla siirtolaispolitiikan kieltävästä laista sekä nuoruuden kokemattomuudella. Snellman jättää huomioimatta aikakauden vaikutuksen siirtolaisten käyttäytymiseen. Amerikan siirtolaisuus tapahtui aikana, jolloin suomalainen työväestö oli korostuneen innostunut poliittisista oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan – kotimaassa elettiin yhteiskunnallisen ja poliittisen toiminnan nousukautta. Itä- ja Pohjois-Suomen Ruotsiin muuttajat olivat puolestaan jälkiteollisen yhteiskunnan lapsia, jotka kokivat omakohtaisesti poliittisen päätöksenteon rajat. Toisaalta, mikäli politiikka on arjen asioiden hoitoa ja hyvinvoinnin edistämistä, suomenkielinen kulttuuritoiminta, koulukampailu ja vanhusten hoitopalvelukysymys osoittavat ruotsinsuomalaisten olleen hyvinkin aktiivisia. Ajallisesta epätarkkuudesta huolimatta Snellmanin esittämä vertailu suomalaissiirtolaisten yhteiskunnallisesta toiminnasta ja sen motiiveista on mielenkiintoinen ja lisätutkimuksen arvoisin.

Useissa Suomen Akatemian tutkimushankkeen artikkeleis-

sa tuodaan esille vähemmistö-kulttuurien ja -kielten huomioiden tai huomiotta jättämisen merkitys nyky-yhteiskunnalle. Hegeliläisen kansallisuusajattelun tilalle on tullut kansainvälinen, globaali suuntaus, työn ja työntekijöiden laaja liikkuvuus, jonka seurauksena kansallisvaltioille ominainen yhden mielen ja kielen -politiikka ei ole enää niin tarkoituksenmukainen kuin ennen. Vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin saa yhä enemmän ymmärrystä osakseen. Valtaväestön harjoittama, siirtolaisiin tai muihin kielivähemmistöihin kohdistettu tiedostettu tai tiedostamaton vähättely ja mitätöinti rapauttavat aina yhteiskunnan toimivuutta. Tutkijat pohtivat muun muassa valtaväestön suhtautumisen merkitystä kielellisten vähemmistöjen tapaan käyttää ja puolustaa äidinkieltään. Ågren ja Hedberg antavat artikkeleissaan useita esimerkkejä siitä, kuinka suomalaiset siirtolaiset, olivat he sitten suomen- tai ruotsinkielisiä, välttelivät puhumasta äidinkieltään leimautumisen pelosta 1970- ja 80-luvun Ruotsissa. Tornionjokilaakson suomensukuisten ”meänkieli” jäi taistelusta huolimatta Ruotsissa alkaneeen kansallisen rakennustyön puristuksiin liki kahdeksasadaksi vuodeksi. Revitalisaatioliike huipentui vuonna 2002, jolloin Tornionjokilaakson meänkieli tunnustettiin virallisesti vähemmistökieleksi. Huss ja Wände toteavatkin, että Ruotsissa aikaisemmin harjoitetusta sulauttamispolitiikasta, joka syrjäytti vähemmistökielen ja -kulttuurin väestön sosiaalisesti ja poliittisesti, on

siirretty vähemmistöpolitiikkaan, joka vahvistaa paitsi kielellisiä ja kulttuurisia vähemmistöryhmiä myös koko yhteiskuntaa.

Kirjapaketin *siirtolaisuus, kieli ja kulttuuri* -teemojen monitieteinen lähestymistapa on hedelmällinen ja antaa ajankohtaista pohdittavaa. Euroopassa ja Suomessa kiihtyvä työperäinen maahanmuutto perustuu usein vain taloudellisille arvoille. Kuitenkin, siirtolaiset jäävät usein ennakkosuunnitelmista poiketen asumaan uuteen kotimaahansa pysyvästi. Vastaanottavan maan tulisi valmistautua monikulttuuriseen ja moniarvoiseen yhteiskuntaan, antaa sille mahdollisuus. Jo nyt Euroopassa on maita, jotka löytävät jopa kolmannen polven siirtolaisten mellakoina edestään sen minä taakseen ovat jättäneet.

Ulla Aatsinki

Tiedotus-toimintaa kylmän sodan vuosina

Pekka Lähteenkorva – Jussi Pekkarinen: Idän etuvartio? Suomi-kuva 1945–1981. WSOY 2008. 359 s.

■ Itsenäisen Suomen ensi vuosikymmeninään ulkomailla harjoittamaa tiedotustoimintaa koskeva Urho Kekkosen arkiston johtajan Pekka Lähteen-

korvan ja ulkoasiainministeriön arkiston tutkijan Jussi Pekkarisen teos *Ikuisen poudan maa* sai ilmestyessään muutama vuosi sitten hyvän vastaanoton. Vain sitä saatettiin kritikoida, että teos keskittyi pelkästään ulkoministeriön toimintaan. Nyt Lähteenkorva ja Pekkarinen ovat kirjoittaneet jatkoa em. teokselleen (vuodet 1945–81). Jo esipuheessaan he tähdentävät, että kirjan painopiste on nimenomaan ulkoasiainhallinnon toiminnassa. Edellisen osan nimi oli mainio. Tämän osan nimi on hieman outo, myös kansikuva kiväärillä tähtäävästä presidentti Kekkosesta ihmetyttää. Mutta kaiken kaikkiaan kaksikko on nytkin aika hyvin onnistunut.

Mielenkiintoisen kirjan lähdeaineisto on ensi sijassa peräisin ulkoministeriön arkistosta. Huolellisesti ja kattavasti on tämä runsaudensarvi ammattimiesten taidolla läpikäyty. Tosin sitä hyödynnetään monin paikoin jopa siinä määrin, että sivut tuntuvat täyttyvän pelkästään arkistoaineksen mekaanisesta toistosta omaperäisen otteen ja analyysin jäädessä kovin niukaksi.

Keskeisen merkkipaalun Suomen sodanjälkeisen ulkomaisen tiedotustoiminnan suuntaviivojen luomisessa muodosti ns. Jakobsonin komitean mietintö 1961. Siinä tiivistettiin vuosiksi eteenpäin toiminnan peruslinjat, joihin kuuluivat kaikinpuolinen valikoivuus, reagoinnin ripeys, Suomi-aineiston laadukkuus ja kulttuuripanostuksen tärkeys. Tiedotustoiminnan tuli kulkea puolueettomuuspolitiikkamme rinnalla ja tukea sitä.

Suomettumisväitteet muo-

dostivat tiedotustoiminnallemme pitkäaikaisen ja usein piinallisen haasteen. Tämä kaikki on kirjassa erinomaisesti käsitelty termin etymologiaa ja historiaa myöten.

Myös tiedotustoiminnan arkipäivä iloineen ja suruineen on kirjassa tyhjentävästi kuvailtu. Joskus tapauksien toistuva samankaltaisuus häiritsee – onko kaikki pitänyt panna kirjaan?

Human interest -aspekti tulee kirjassa hyvin ja virkistävästi esiin. Henkilökuvauksiin on saatu särmää. Jakobsonin ohella Matti Tuovinen ja esimerkiksi Jaakko Iloniemi ja Keijo Korhonen vaikuttivat tehokkaasti tiedotuksen suuntaan. Ulkoasiainhallinnon lehdistö- ja kulttuurivirkamiehet olivat oma genrensä, joka onnistuessaan sai hyviä tuloksia pitäessään yhteyttä huippujournalisteihin, poliittisiin vaikuttajiin ja tunnetuimpiin kulttuurin edustajiin. Heidän osaltaan pistää silmään useissa pääkaupungeissa menestyksellä toimineen, kultivoidun Kristofer Gräsbäckin luonnehtiminen, tosin epäröiden, tyyplitään jotenkin ”rehteleväksi”. Tätä voi pitää harhaanjohtavana luonnehdintana.

Asiavirheitä Lähteenkorvan ja Pekkarisen kirjasta löytääkseen pitää mennä trivialeetteihin. Sivulla 123 mainitaan, että Paasikivi kävi presidenttikaudellaan vain kaksi kertaa ulkomailla: Ruotsissa kuninkaan 70-vuotispäivillä 1952 ja Neuvostoliitossa hankkimassa Porkkalaa takaisin syksyllä 1955. Ruotsissa hän kävi kuitenkin myös 1950 kuningas Kustaa V:n hautajaisissa (jolloin hän siis tapasi viimeisen

kerran Mannerheimin, joka oli siellä sairaalahoidossa ja eli tapaamisen jälkeen vain kolmen kuukautta).

Vähäisin resurssein usein hankalissa tilanteissa suoritettu Suomen virallinen tiedotustoiminta 1945–81 on Lähteenkorvan ja Pekkarisen toimesta viety ansiokkaasti aikakirjoihin.

Pekka Harttila

Tieteellisen historiankirjoituksen puolustuspuhe

Aviezer Tucker. Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography. Cambridge University Press, Cambridge 2004, 291 s.

■ Rankelaisuuden ja tieteellisen historiankirjoituksen puolestapuhujat ovat olleet harvassa viime vuosina. Aviezer Tucker kulkee tässä suhteessa rohkeasti vastavirtaan. Hän julistaa, että historiankirjoitus on kyennyt tuottamaan Rankelaisen paradigman mukaista tieteellistä tietoa jo parin sadan vuoden ajan.

Kirjan aihe on ”tieteellisen historiografian filosofia”, minä Tucker laskee osaksi tietoteoriaa. Se eroaa ”historiografisen tulkinnan filosofiasta”, joka liittyy kirjoittajan mukaan läheisesti etiikkaan, poliittiseen filosofiaan ja estetiikkaan.

Tämän erottelun takana on ajatus, että historiallisia prosesseja koskeva keskustelu (Ranskan vallankumoukselle annettavat tulkinnat) voidaan erottaa varmemmalla pohjalla olevasta historiallisista tapahtumista (Ranskan vallankumous) koskevasta tutkimuksesta. Tucker kyseenalaistaa näkemyksen, että narratiivisuus on historiantutkimuksen keskeinen ominaispiirre. Hänen mukaansa olennaista on hypoteesien suhde todistusaineistoon. Teoksen päähuomio kohdistuukin historiografian ja sen käyttämän lähdeaineiston väliseen suhteeseen

Kirjan ehdottomasti merkittävintä ja mielenkiintoisinta antia on sen tarjoama määritelmä historiallisen tiedonmuodostuksen ehdoista. Tucker esittää, että jos riittävän suuri ja heterogeeninen ryhmä pakottamatta saavuttaa yksimielisyyden jostakin historiallisesta ilmiöstä, paras konsensus selitys on, että kyseessä on historiallista tietoa (eikä esimerkiksi aivopesun, painostamisen tai totalitaarisen kontrollin aikaansaannos). Tucker ymmärtää tiedon käsityksenä, jonka oikeellisuudesta olemme erittäin varmoja. Se ei siis edellytä absoluuttista totuutta.

Tämä määritelmä kykenee yllättävän hyvin sulkemaan pois monien sellaisten ryhmien saavuttaman yksimielisyyden, jota emme ole taipuvaisia pitämään tietona. Esimerkiksi holokaustin kieltäjät muodostavat varsin homogeenisen ryhmän ja lysenkolainen kehitysbiologia Neuvostoliitossa syntyi painostuksen alaisena.

Tucker esittää, että historioitsijat käyttävät päättelys-

sään tiettyä metodologiaa, jonka se jakaa mm. vertailevan kielitieteen, kriittisen tekstintulkinnan, arkeologian ja evoluutiobiologian kanssa. He kysyvät, löytyykö samankaltaiselle lähdeaineistolle tai toistuvasti esiintulevalle ilmiölle yksi yhteinen vai monta erillistä selittäjää. Usein yhden selittäjän malli on todennäköisempi, jonka jälkeen pyritään määrittämään yhteisen selittäjän ominaisuuksia ja suhdetta lähdeaineistoon. Tuckerin yllättävä väite on, että bayesilainen todennäköisyysteoria kuvaa osuvasti historiantutkijoiden käytännön toimintaa ja päättelyä. Tutkijat pitävät tiettyjä historiallisten ilmiöiden selityksiä toisia todennäköisempinä ja pyrkivät sulkemaan pois epä-todennäköiset selitykset.

On selvää, että kirjan teoria nojaa olennaisesti oletukseen, että historiantutkijoiden keskuudessa vallitsee konsensus historiallilmiöiden selityksistä. Mutta miten laajaa konsensus oikeastaan on ja millaisista asioista se vallitsee? Näiden kysymysten takaa paljastuu Tuckerin teoksen merkittävin heikkous. Historian tulkinnat ja historiakäsitykset ovat tunnetusti hyvin erilaisia, ja historioitsijat eripuraisia. Miksi rakentaa teoria konsensus-oletuksen varaan?

Tucker huomio tämän: ”sosiaaliset ja poliittiset vakaukset voivat toki selittää erimielisyydet historiografisista tulkinnoista, jotka ilmaisevat arvoja, joiden avulla historiantutkijat päättävät mikä on ollut merkityksellistä, hyvää tai pahaa historiassa. Mutta tämän kirjan aiheena on historiografinen tieto ja mielipiteenmuo-

dostus, eikä historiografinen tulkinta”. (141–142)

Kirjoittajan antamat esimerkit konsensuksesta ovat yksimielisyys siitä, että holokausti tapahtui tai että Stalinilla oli paranoidisia harhaluuloja. Väite tiedon ja tulkinnan erillisyydestä edellyttää siis selkeää eroa tapahtuman ja tulkinnan välillä. Mutta jos tulkinnoista ei vallitse yksimielisyyttä, uhkaako tieteellisestä historiografiasta tulla yksimielisyyttä toisiinsa liittymättömistä faktoista? On syytä kysyä, kuinka mielenkiintoista historiografiaa tämä olisi.

Toisaalta, Tucker korostaa, että mikä tahansa selitys voi tulla kyseeseen haettaessa ilmiöiden parasta selitystä, mikä näyttäisi periaatteessa mahdollistavan yksimielisyyden myös historiallisten prosessien tulkinnoista. Tässä tapauksessa Tucker kuitenkin ylikorostaa konsensusta historiografiassa.

Kirjan lopussa Tucker toivoo, että ”traditionaalinen” historiankirjoitus ja yhteen sopimattomia tulkintoja tarjoavat koulukunnat sitoutuisivat ranskelaiseen konsensushakuiseen paradigmaan, joka käyttää historiografian ja muiden lähtieteiden kriittisiä metodeja. Voi kuitenkin olla, että laajamittainen tieteellinen yhteistyö kaa-tuu kirjassakin mainittuun historiantutkijoiden individualistiseen koulutukseen, mielenlaatuun ja perinteeseen. En ole ihan varma, että tämä olisi huono asia.

Jouni-Matti Kuukkanen

Tutkimus- retkiä eiliseen

Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.): Menneisyys on toista maata. Kalevalaseuran vuosikirja 86. SKS Helsinki, 2007, 355 s.

■ Harva työkseen menneen kanssa askaroiva kiistää historian ja menneisyyden olevan tulkinnanvaraisia käsitteitä, näkymättömiä loimilankoja, joihin voidaan kutoa melkein mitä tahansa. Menneen ajan määreet ja metaforat – esimerkiksi ”taakse jäänyt aika” – luovat eräänlaisen rajattoman tilan, johon on mahdollista hahmotella sekä jaettuja että henkilökohtaisia mielikuvia tapahtuneista, tapahtuneiksi kuvitelluista ja tapahtuneiksi toivotuista asioista.

Mikä on noiden kuvien suhde menneisiin todellisuuksiin, joita on yhtä monta kuin koki-jaakin? Miten menneisyyden tulkinnoista neuvotellaan ja sovitaan? Millaisia arvoja menneeseen halutaan liittää ja miksi? Onko ajalla tosiaan taipumus kullata muistot? Näitä ja muita menneisyyden ulottuvuuksia pohditaan Seppo Knuutilan ja Ulla Pielan toimittamassa kirjassa, jonka moniselitteinen nimi antaa aavistaa, mitä tuleman pitää: tutkimusretkiä maaperälle, jonka kattava kartoittaminen on jo lähtökohtaisesti mahdotonta.

Kahdenkymmenenyhden eri tieteenaloja edustavan kirjoittajan artikkeleihin mahtuu

sangen laaja otos näkökulmia tapaustutkimuksista yleisempiin pohdintoihin. Lähteinä on käytetty sekä kirjallisia että suullisia esityksiä menneestä. Kokonaisuuden hallitsemiseksi tekstit on jaettu väljästi – ja osin hieman väkinäisesti – neljään teemaan. *Menneen lähteissä* tarkastellaan sitä kenttää, josta mieli- ja muistikuvat kumpuavat: kotia, omia elämänhistorioita, ruokamuistoja ja kuulokuvia sekä pohditaan, miten murretutkija voi maanitella menneisyyden kokemuksia esiin haastattelutilanteessa. *Menneen kertaus* keskittyy nimensä mukaisesti kerrottuihin menneisyyksiin nostamalla esimerkeiksi muistot lähielämästä, kolmen vaasalaisuusikon itselleen luomat ”hyvät menneisyydet”, museoiden valikoidun muistin sekä 1950- ja 1970-lukujen kuvat kulttuurimarkkinoilla. *Menneen rajojen* artikkeleissa pureudutaan kirjallisuuteen menneiden ja menetettyjen maailmojen kuvaajana, tutkitaan Lönnrothin Sammattia sisällissodan näyttämönä sekä analysoidaan ruotsinsuomalaisten muuttokertomuksia.

Viimeisen osion kirjoittajat pohtivat *mahdollisia menneisyyksiä* kukin tavallaan. Esiin nousevat muistin ja perinteen merkitys kulttuurimatkailemalla, Mannerheim-hahmon moninaiset ilmentymät sekä siirtovenäläisten historiankäsitteet. Viimeisissä artikkeleissa pohditaan yleisemmin historiankirjoituksessa esitettyjä kliseitä huonontuvasta maailmasta ja tutkitaan tapoja, joilla menneisyyden tapahtumista muokataan mielekäs osa omaa maailmankäsitystä.

Toisinaan samaan julkaisuun koottujen artikkelien alaja aihekirjo saa lukijan kummastelemaan logiikkaa, jolla tekstit on päätetty painaa samojen kansien väliin. Otsikkokaan ei aina pelasta kokonaisuutta hajanaisuuden tunnulta. Menneisyyden kaltaisilla hahmottomilla, vaikeasti antautuvilla käsitteillä operoitaessa lähestymissuuntien ja näkökulmien laaja kirjo puolustaa kuitenkin paikkaansa. Knuuttilan ja Pielan toimittamassa teoksessa punainen lanka säilyy alusta loppuun aineiston moniäänisyydestä ja heterogeenisuudesta huolimatta. Se ei katkea, vaikka paikoin hieman oheneekin.

Eheyttä on edesauttanut se, että osa artikkeleista pohjautuu keväällä 2007 Joensuussa pidettyyn yleisöluento-sarjaan "Eilen vielä oli kaikki niin hyvin". Sen pääteemoista yksi oli hyvä menneisyys, joka osaltaan rajaa myös kirjan näkökulmaa helpommin nieltäväksi. Luentosarja lienee osaltaan taustalla myös siinä, että tekstit ovat varsin yleistajuisia ja eläviä. Kirjaa voikin suositella niin sukututkimusta tekeväille tädille kuin historiantutkijallekin, joista viimeksi mainittu voi tuskin liikaa muistuttaa itselleen menneisyyden esitysten – niin suullisten kuin kirjallistenkin – olevan aina riippuvaisia kokijastaan tai kertojastaan. Teos voisi puoltaa paikkaansa myös monitieteisenä, omien oivallusten äärelle ohjaavana oppikirjana sekä kulttuurintutkimuksen että historian opinnoissa.

Kati Parppei

Näkökulmia seksuaalisten vähemmistöjen kontrolloimisen historiaan

Jens Rydström and Kati Mustola (toim.): *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842–1999*. Aksant, Amsterdam 2007. 312 s.

■ Pohjoismaisena yhteistyönä syntynyt artikkelikokoelma *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842–1999* on kokonaisvaltainen esitys seksuaalisten vähemmistöjen historiasta. Vaikka teos käsittelee ennen kaikkea rikoslakien kehitystä Pohjoismaissa, tarjoaa se myös sosiaali- ja kulttuurihistoriallisia näkökulmia homoseksuaalisuuden historiaan.

Kirjan perusrungon muodostaa kertomus homoseksuaalisuus-käsityksen kehittymisestä synnistä sairaudeksi ja lopulta nykyaikaiseksi näkemykseksi homoseksuaalisuudesta seksuaalisena identiteettinä. Tätä kehitystä peilataan Pohjoismaiden rikoslajeissa tapahtuneisiin muutoksiin, joiden tutkijat osoittavat olleen seurausta sekä yleisessä mielipideilmastossa että homoseksuaalisuusteeman ympärillä käydyssä keskustelussa tapahtuneista muutoksista. Erityisesti tiedon lisääntymisen vaikutukset sekä homoseksuaalisuus-

diskurssiin että konkreettisten oikeustapausten määriin on tuotu kokoelman artikkeleissa erinomaisesti esiin.

Kirjan ehdoton helmi on sen johdanto, jossa Jens Rydström nostaa taitavasti esiin teoksen keskeisimpiä teemoja, ja johdattelee lukijan perinteisen homo- ja lesbohistorian pohjalta kehittyneen pervohistorian äärelle. Sukupuoli- ja seksuaalinormiston horjuttamisen muodoista kiinnostuneelle pervohistorialliselle tutkimukselle keskeiset kysymykset, kuten lähteiden hiljaisuuden haastaminen ja heteronormatiivisuuden rakentumisen tutkiminen, ovatkin vahvasti läsnä sekä kokoelman johdannossa että varsinaisissa käsitteilyluvuissa.

Yksittäisiä valtioita käsittelevät artikkelit toimivat kokoelman puitteissa sekä itsenäisinä teksteinä että laajemman kokonaisuuden osina. Parhaimmillaan tekstien hieman toisistaan poikkeavat näkökulmat täydentävät toisiaan ja lisäävät lukijan ymmärrystä seksuaalisten vähemmistöjen kriminaalisoinnin historiasta. Perusasioissa, kuten homoseksuaalisuus-käsityksen medikalisoitumisen kuvaamisessa, esiintyy artikkeleiden välillä jonkin verran toistoa, mutta yleisesti ottaen Jens Rydström ja Kati Mustola ovat onnistuneet kirjan toimittajina saamaan aikaan ehyen kokonaisuuden.

Kokoelman erityisenä ansiona on se, että tutkijat piirtävät varsin rosoisen kuvan eri maissa tapahtuneista kehityskuluista. Myös artikkeleissa esiin nostetut argumentit vaikuuttavat lukijan. Tuoretta näkökulmaa aikaisempaan kes-

kusteluun tuo esimerkiksi hyvinvointivaltioideologian ja seksuaalisten vähemmistöjen kontrolloimisen historian välillä huomattu yhteys, joka on tutkijoiden mukaan vaikuttanut modernisaation rinnalla homoseksuaalisuuden kriminalisoinnissa tapahtuneisiin muutoksiin.

Artikkelikokoelman selkeänä puutteena on sen vahva keskittyminen miesten homoseksuaalisuuteen. Vaikka Rydström kiinnittää johdannossa ansiokkaasti huomiota naisten homoseksuaalisuuden näkyvämmämyyteen historiankirjoituksessa, jatkaa kokoelma osittain tämän epätasapainon tuottamista. Yhden erillisen lesboudelle omistetun artikkelin sijaan naisten homoseksuaali-

suutta olisikin ollut perusteltua käsitellä osana kutakin yksittäistä artikkelia. Tämä olisi ollut mahdollista, kuten käy ilmi Rydströmin ja Mustolan kirjoittamista teksteistä, joissa naisten homoseksuaalisuutta on käsitelty muita tekstejä kattavammin.

Teoksen loppulauseeseen olisi puolestaan kaivannut analyttisempää pohdintaa siitä, mikä merkitys eri maiden kehityskuluista löytyvillä yhteneväisyyksillä ja eroavaisuuksilla on ollut seksuaalisten vähemmistöjen historiassa. Vaikka tätä analyysiä tarjotaan osittain jo johdannossa, jää lukija kaipaamaan artikkeleiden muodostaman monisyisen kertomuksen pohdiskelevaa koaamista.

Kokonaisuudessaan Jens Rydströmin ja Kati Mustolan toimittama artikkelikokoelma on ehdottomasti tutustumisen arvoinen teos niin oikeushistorioitsijoille kuin seksuaalisten vähemmistöjen historiasta kiinnostuneillekin. Kokoelmaa voidaan pitää merkittävänä myös laajemmin, sillä pervohistoriallinen tutkimusote voi toimia uusien näköalojen avaajana myös historian tutkimuksen perinteisempien teemojen parissa työskenteleville tutkijoille. Mikäli vallitsevien tutkimusperinteiden haastaminen kiinnostaa, voi *Criminally Queer* -kirjaa suositella hyvällä omallatunnolla yhdeksi oppaaksi tälle matkalle.

Heidi Kurvinen

Karjalan kunnalle

Emeritusprofessori Jaakko Paavolainen pääsi pitkän sairauden jälkeen 30.10.2007 kotiin muistojen Karjalaan.

■ Jaakko Paavolainen syntyi 23.7.1926 merkittävän kannakselaissuvun sivistyneistöhaaraan. Isä, Erkki Paavolainen, oli kaikkien karjalaisten tuntema kulttuurivaikuttaja, poliitikko, kansanedustaja ja ministeri. Isän johtajuus Kanneljärven kansanopistossa johdatti Jaakon jo varhain maakunnan poliittisiin ja sivistyksellisiin kysymyksiin. Poikavuosien koulukaupunki Viipuri muutui talvisodan evakkomatkaksi Helsinkiin ja Pohjanmaalle; Viipurin klassinen lyseo vaihtui Helsingin normaalityöksi.

Sotien jälkeen Jaakko Paavolainen toimi mm. Viipurilaisen osakunnan isäntänä. Perustettuaan perheen filosofian maisteri Ritva Paavolaisen (o.s. Peltonen) kanssa 1952, Jaakko toimi Suomen kansanopistoyhdistyksen sihteerinä ja toimitti mm. *Karjalaisen elämäkerraston*. Oppikoulunopettajana

Jaakko Paavolainen (1926–2007).

hän toimi Helsingin Meilahdessa, Lauttasaarella ja Lapinpuiston yhteislyseossa, jonka rehtorina hän työskenteli vuodet 1964–70. Paavolainen piti pitkiä virkavapaita väitöskirjaansa valmistellessaan. Sittemmin hän jättäytyi tutkijan pätkätyöuralle ja mm. hoiti Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen virkoja ja toimi Suomen Akatemian tutkijana.

Jaakko Paavolaisen väitöskirjatyö *Punainen terrori* sai jatkoa teoksista *Valkoinen terrori* sekä *Vankileirit Suomessa 1918*. Nämä vuosina 1966–71 valmistuneet työt olivat ensimmäinen nykyaikainen tieteelli-

nen selvitys sisällissodan vaikeimmasta aiheesta, eikä myöhemmän tutkimuksen ole tarvinnut kuin täydentää niiden rakentamaa kuvaa. Paavolainen sai tutkimuksistaan Suomen Tiedeakatemian tunnustuspalkinnon 1972. Tutkimusten aineisto muodostaa nykyisen sotasurma-tietokannan pohjan.

Jaakko Paavolaisen toinen laaja työ on ollut neliosainen elämäkerta ministeri *Väinö Tannerista*, jonka asemaa itenäisyyden ajan keskeisimpänä valtiomiehenä oli 1970-luvulla vielä mahdotonta tunnustaa. Tanner-aihe oli selvästi edellä aikaansa: sittemmin Tanneria ollaan oltu nostamassa myös valtiojohton taholta.

Karjalaisuuden edistäjänä Paavolainen astui esiin julkaisemalla teoksensa *Lapsuus Kanneljärvellä* (1982), joka osui Karjala-keskustelun vapautumisen alkuun. Teos herrätti myönteistä huomiota ja kannusti muitakin muistelijoita. Tarkemmin hän on käsitellyt isänsä, kouluneuvos Erkki Paavolaisen elämäkertaa eri julkaisuissa.

Jaakko Paavolainen nimitettiin poliittisen historian professoriksi Turun yliopistoon, jossa hän työskenteli vuodet 1986–89. Karjalaisuus törmäsi

turkulaisuuteen. Tämä ”kulttuurien törmäys” oli kuitenkin monin tavoin hedelmällinen. Sitä voisi verrata Jaakon serkun Olavi Paavolaisen Turun vuoteen, joka jätti runsaasti vaikutteita kaupunkiin. Jaakko julkaisi Olavista myös elämäkerran.

Luennoitsijana Jaakko Paavolainen oli sekä säkenöivä että papereihiin pitäytyvä. Me, jotka seurassimme häntä läheltä, ymmärsimme tämän kaksijakoisuuden. Se paljastui heti alussa Jaakko Paavolaisen antaessa opetusnäytteen viranhaun yhteydessä. Olimme varautuneet tavalliseen ulkoluukuun. Jaakko kuitenkin ylitti itsensä moninkertaisesti. Oli hienoa seurata sivistyneen miehen ajatuksen vapaata liikumista sivuten maailmanhistorian käännekohtia. Syy tähän ainutlaatuiseseen esitykseen selvisi meille kun Jaakko tilaisuuden jälkeen kahvilla kysyi: ”Miten se oikein meni, kun minä unohdin tarkat muistiinpanoni Lahnajärven kahvilan pöydälle?”

Jaakko Paavolainen tunnettiin syttyvänä ja henkeväna keskustelijana, joka hämmäntävillä näkökulmillaan yllätti kuulijat ja opiskelijat. Monille hänen omintakeinen ja epäsovinainen näkemyksensä valkeni vasta jälkepäin.

Yllättäviä näkökulmia ja vertailuja Paavolainen ammensi mm. kaukomatkoiltaan. Vieraat kulttuurit ja paikat kiehtoivat häntä, mutta matkailu oli myös osa historianfilosofisia pohdiskeluja ja sivilisaatiohistoriaan tutustumista. Paavolaiselle ominaista oli aina tehdä rohkeita ja epäsovinnaisia hypoteeseja. ”Kriittinen vasta-

hanka” oli tavallaan pohjalla oleva dynamo. Tässäkin hän muistutti Olavi Paavolaista.

Joskus sattuma täydensi näitä uusia näkökulmia ja ajatuksen korkeaa lentoa. Kuvavaa oli Jaakko Paavolaisen paluu Keski-Euroopasta. Hän oli saanut virikkeitä aina Tšingis-kaanista saakka. Turun poliittisen historian laitoksen kahvipöydässä hän ideoi Väli-Eurooppa -projektin. Yhtenä tausta-ajatuksena oli se raja, johon saakka Tšingis-kaani pääsi. Kun suuri mullistus alkoi 1980- ja 1990-luvun vaihteessa, oli laitoksella valmiina Väli-Eurooppa -projekti. Kun myöhemmin puin sanoiksi tuon onnellisen yhteensattuman ei Jaakko ymmärtänyt ollenkaan ajatustani: ”Historiassa kaikki liittyy kaikkeen!” Ja lopputuloshan ratkaisee. Paavolainen kuitenkin filosofointinsa vastapainoksi arvosti empiiristen aineistojen huolellista läpikäymistä ja selvittämistä.

Eräs jännittävä piirre Jaakko Paavolaisen ajattelussa oli viehtymys salaliittoihiin. Hän ei käyttänyt niitä – onneksi – selittäjänä tutkimuksissaan, mutta varsin usein kahvikeskustelu kääntyi muun muassa Kennedyn ja Palmen murhiin. Hän tarkasteli Kennedyn murhaa salaliittona ja yrityksenä kääntää maailmanhistorian kulkua kritikoiden näin virallisia selityksiä vastaan.

2000-luvulla Jaakko Paavolaiseen törmäsi Kansallisarkistossa, jossa hän kävi läpi ja luetteloi oman isänsä arkiston. Hänen mielenkiintonsa kohteena oli Karjala laajemminkin. Paavolainen osallistui maan vanhimman yhdistyksen, Viipurin Suomalaisen Kirjallisuus-

den Seuran toimintaan ja kirjoitti lukuisiin sen julkaisuihin myös toimittaen niitä. Karjalaistöillään Jaakko Paavolainen lisäsi ymmärrystä monimutkaisesta poliittisesta asemasta, jossa Karjalan kannas eli itsenäistymisen molemmin puolin. Hän myös johti viime vuosinaan sukuseuran ja perheensä kotiseutumatkoja menetettyyn Karjalaan niin Kivennavan, Kanneljärven, Terijoen kuin Viipurin maisemiin.

Jaakko Paavolaisen rakkain harrastus oli pianonsoitto, joka oli alkanut jo lapsuuden soitotunneilla. Aikuisiällä piano-opinnot jatkuivat Sibelius-Akatemiassa ja eteen tuli myös vaikea valinta musiikin ja akateemisen ammatin välillä. Historia voitti, mutta Paavolainen soitti joka aamu tunnin purkaen soittoonsa kulloisetkin tunteensa.

Timo Soikkanen

Palkittuja

■ Suomen tietokirjailijat ry:n Wareljus-palkinnot on myönnetty tietokirjailija Martti Häikiölle ja oppikirjailija Päivi Vehmakselle. Häikiön laajaan tuotantoon kuuluvat mm. *Alkon historia* ja *Nokia Oyj:n historia 1–3*. Tutkimustyön ohella Häikiö on julkaissut runsaasti puheenvuoronomaisia teoksia ja kirja-arvosteluja.

Tiedonjulkistamisen valtionpalkinto on myönnetty professori Max Engmanille teoksesta *Raja. Karjalankannas 1918–1920*.

Tilaushistoriakeskus luovutti 75-vuotisjuhlassaan kunniamaininnan tilaushistoriallisen tutkimuksen edistämisestä professori Hannu Soikkaselle ja maisteri Terhi Nallinmaa-Luodolle. Samalla Tilaushistoriakeskus kutsui kunniapuheenjohtajakseen akateemikko Päiviö Tommilan.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran pro gradu -palkinnon on myönnetty Pia Varstalalle (Åbo Akademi), Tuomas Rimpiläiselle (Turun yliopisto) ja Pietari Vuorensolalle (Helsingin yliopisto).

Kirjoittajat

■ Ulla Aatsinki on filosofian lisensiaatti ja tutkija Tampereen yliopiston Historiatieteen ja filosofian laitoksessa.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori sekä Humboldt-Universität zu Berlin -yliopiston vieraileva professori.

Markku Hokkanen on filosofian tohtori ja Suomen Akatemian tutkijatohtori.

Kai Häggman on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinaavian historian dosentti.

Miika Kallioinen on Turun yliopiston Suomen historian dosentti.

Petri Karonen on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Joni Krekola on valtiotieteiden tohtori ja poliittisen historian tohtoriassistentti Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa.

Heidi Kurvinen on filosofian maisteri ja tutkijakoulutettava Oulun yliopiston historian laitoksessa.

Jouni-Matti Kuukkanen on filosofian tohtori (Phd), joka toimii vierailevana tutkijana Durhamin yliopiston filosofian laitoksessa.

Jukka Lindstedt on oikeustieteen tohtori ja Eduskunnan toinen apulaisoikeusasiamies.

Elina Martikainen on filosofian maisteri ja Tampereen yliopiston Suomen historian jatko-opiskelija.

Kati Parppei on filosofian maisteri ja yleisen historian tutkijakoulutettava Joensuun yliopistossa.

Mika Pekkola on filosofian maisteri ja valmisteleeh Erich Frommian käsittelevää väitöskirjaa Jyväskylän yliopistossa.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori.

Ulla Pohjamo on tutkija Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksessa.

Pasi Saarimäki on filosofian lisensiaatti ja Jyväskylän yliopiston Suomen historian tutkijakoulutettava.

Esko Salminen on Tampereen yliopiston journalistiikan professori emeritus.

Timo Soikkanen on Turun yliopiston poliittisen historian professori.

Timo Soukola on espoolainen filosofian tohtori. Hän toimii vapaana tutkijana sekä tietokirjallisuuden suomentajana.

Timo Särkkä on filosofian lisensiaatti ja tutkija Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa.

Erkki Vetenniemi on jyvaskyläinen valtiotieteiden tohtori.

Notes on the contents

■ The content of the Historical Journal 2/2008 is:

In the article "Maila Talvion kuvaus sotatekeväästä 1918" (Maila Talvio's description of war in spring 1918) Elina Martikainen discusses the description of war in spring 1918 in Finnish literature. Maila Talvio dealt with the events of 1918 in almost immediately after the events in her novel about the war entitled *Kurjet* (The cranes), which was published in 1919. Martikainen examines Talvio's description of the war, analyses the discourses employed by the writer and compares the work to F.E. Sillanpää's novel *Hurskas kurjuus* (Meek Heritage; 1919) and Joel Lehtonen's collection of short stories *Kuolleet omenapuut* (The Dead Apple Trees; 1918).

In his article "Maaseudun aviottomien äitien toimintastrategiat käräjillä 1800-luvun lopulla" (Strategies employed by unmarried mothers in rural areas at district court sessions at the end of the 19th century), Pasi Saarimäki examines the strategies employed by unmarried mothers who had brought child maintenance cases to district courts in central Finland at the end of the 19th century. Firstly, the child's father could be forced into a mutual maintenance agreement, as a result of which the mother's financial situation improved. Secondly, by explaining why they had consented to sexual intercourse, the women

participated in defending their sexual reputation that had been put at risk.

Matti Peltonen examines, in his article "Michel Foucault'n historiallisesta ajattelusta" (The historical thought of Michel Foucault), Foucault's approach from the perspective of history. In his opinion, describing Foucault's approach to research as the archaeology (of knowledge) or the genealogy (of power) does not begin to describe this key aspect. Characterising his work as the history of science also does not open up the originality of his approach. The article attempts to demonstrate how dismissing the historical nature of the French philosopher's methodology has marginalised the concept of *dispositif*, which is key to his approach.

It can also be claimed that the problem of specialisation associated internally within the modernisation process is also evident in the context of cultural research as the alienation of work. In the article "Ulkohtainen tieto ja sisäistetty totuus. Tutkivan subjektin suhde tutkimukseensa tulkitsevissä tieteeissä" (Detached knowledge and internalised truth. The relationship of the researching subject to the object being studied in interpretative sciences) Mikko Pekkola ex-

amines what kinds of consequences the 'professionalisation' of conducting research is having in scientific work from the perspective of ideals that are considered substantive. At the same time, the question arises as to whether there is still space in the current socio-economic and scientific policy environment for work as a self-fulfilling and genuinely creative activity.

Markku Hokkanen and Timo Särkkä present research on colonialism in their article "Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta" (Opinions on research on colonial power and violence). Although the colonial period, which mainly came to an end during the 1960s, was a relatively short period, for example, in the history of Africa, it was nevertheless an important transitional period, and researching its history and heritage has only just begun. The historical research of colonial power and violence challenges research into colonialism that is charged with values. Through research at the local level, it is possible to reassess the history of colonialism and the exercise of power by colonialists. The research approach makes it possible to assess the part played by Finns and other Nordic countries in

the history of the colonial era.

The demolition in 1992 of the writer Tatu Vaaskivi's villa in the Hietasaari area of Oulu aroused a lively public debate about the importance and use of old buildings and urban areas. The fate of a single building encouraged the city residents to express their memories, hopes and fears on the future of the entire neighbourhood. Different ideas about the area's history and its importance emerged in the comments. The debate revealed a deep and long-running conflict between the points of view of officials and planners on the one hand and city residents on the other. Ulla Pohjamo reflects on what can be considered sufficiently valuable cultural heritage and how this should be used in her review "Oulainen kulttuuriskandaali. Vaaskiven huvila Hietasaari-keskustelun syyttäjänä". (A cultural scandal in Oulu. The Vaaskivi villa as the torchlight to the Hietasaari debate).

Kai Häggman deals with book publishing as a modern business form over a period of 150 years in his column "Kulttuuria vai kauppatavaraa?" (Culture or commodity?).

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2008

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-
naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-
haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2008 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös
Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa.
Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)

Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen
Aikakauskirjan tilausmaksu)

Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.....

Puhelinnumero.....

Kotiosoite.....

Postiosoite.....

Postitoimipaikka.....

Postinumero.....

Postilaatikon numero.....

Postitoimipaikan nimi.....

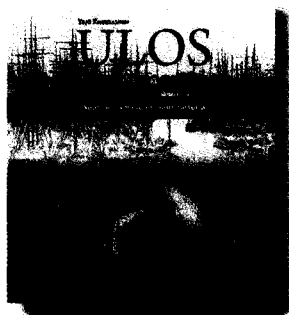
Postitoimipaikan osoite.....

Postitoimipaikan postinumero.....

Postitoimipaikan nimi.....

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Postittajaksi maksaa normaalin kirjemaksun.

YRJÖ KAUKIAINEN

Ulos maailmaan!

Suomalaisen merenkulun historia

Ulkomaankauppa ja merenkulku aloittivat kehityksen, joka on johtanut nykyiseen korkean elintason ja teknologian Suomeen. Teos kokoaa ensi kertaa yksiiin kansiin merenkulumme vaiheet esihistoriallisista ajoista nykyiseen globaalin talouden aikaan saakka.

50,-

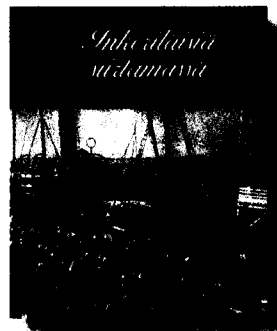
RAINER KNÄPAS

Monrepos

Ranskalaisen kulttuurin pohjoinen keidas

Upeasti kuvitettu kirja kertoo Monrepos'n kartanon ja puiston luoneesta Nicolay'n suvusta, joka toi Viipuriin tuulahduksia valistuskauden ranskalaisesta kulttuurivirtauksesta. Teoksessa esitellään myös kartanon ainutlaatuinen kirjasto.

42,-

Inkeriläisiä siirtämässä

Jussi ja Liisa Tenkun päiväkirjat 1943–1944

Päiväkirjamerkinnot antavat elävän kuvan suomalaisuutensa, uskontonsa ja kulttuurinsa säilyttäneestä inkeriläisväestöstä sekä sen siirrosta Suomeen pois sodan jaloista.

32,-

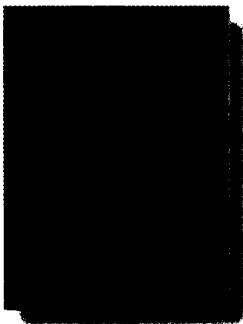
TAPANI PAAVONEN

Vapaakauppaintergraation kausi

Suomen suhde Länsi-Euroopan integraatioon FINN-EFTasta EC-vapaakauppaan

Teos tarkastelee Suomen politiikkaa aikana, jolloin Länsi-Eurooppaan luotiin teollisuustuotteita koskeva vapaakauppa-alue. Tutkimus perustuu laajaan, ennen käyttämättömään arkistoaineistoon.

29,-

UNTO SALO

Ajan ammoisen oloista

Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa

Runsaasti kuvitettu teos avaa näköalan noin yhdeksään vuosituhanteen Satakunnan ja koko Länsi-Suomen esihistoriassa. Kirjassa selvitetään jälkiä, joita ihminen on jättänyt maahan, maisemaan, kieleen ja kulttuuriin.

32,-

MATTI ENBUSKE

Vanhan Lapin valtamilla

Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemian Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun

PETJA AARNIPUU

Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana

29,-

ILKKA LEVÄ

Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovitelijaksi

Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997

JOHANNA FRIGÅRD

Alastomuuden oikeutus

Julkistettujen alastonvalokuvien moderneja ideoita Suomessa 1900–1940

32,-

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussiviteeri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, 050-5211540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytty aiheisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaisusta alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2008: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 e.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Siviteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Ainta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalainen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.fnlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Rahanarvoisia ideoita.

www.aktia.fi

Ei pyörää tarvitse keksiä uudestaan.

Kaikki hoitavat pankkiasioita. Me hoidamme ihmisten raha-asioita.
Tule käymään ja huomaa ero.

Aktia. Ihmisen kokoinen pankki vuodesta 1826.

Aktia